T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

HANEFÎ İBN AKÎLE EL-MEKKÎ 'NİN *EL-CEVHERÜ'L-MANZÛM'*DA UKÛBÂT ÂYETLERİNİ TEFSİRDE RİVÂYET YÖNTEMİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA NUR ŞENER

İSTANBUL, 2018

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

HANEFÎ İBN AKÎLE EL-MEKKÎ 'NİN *EL-CEVHERÜ'L-MANZÛM'*DA UKÛBÂT ÂYETLERİNİ TEFSİRDE RİVÂYET YÖNTEMİ

Yüksek Lisans Tezi

FATMA NUR ŞENER

Danışman: PROF. DR. ABDULHAMİT BİRIŞIK

İSTANBUL, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi FATMA NUR ŞENER'nın HANEFÎ İBN AKÎLE EL- MEKKÎ'NİN EL-CEVHERÜ'L- MANZÛMDA UKÛBÂT ÂYETLERİNİ TEFSİRDE RİVÂYET YÖNTEMİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.01.2018 tarih ve 2018-2/18 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..25...../...01...../.....2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. ABDULHAMİT BİRIŞIK	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. M.KAMİL YAŞAROĞLU	
3.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. ŞEVKET KOTAN	

ÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında hadislerin ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır. İlk telif edilen tefsirlerden günümüze pek çok müfessir Kur'ân'ı tefsir ederken rivâyetlerden istifade etmiştir. İbn Akîle kendi dönemine kadar telif edilen rivâyet ağırlıklı tefsirlerden farklı olarak, *el-Cevheru'l-manzûm* adını verdiği eserini yalnızca merfû ve hükmen merfû rivâyetlerle sınırlandırmayı amaçlamıştır. Tefsirinin mukaddimesinde bu özgün iddiayı dile getiren İbn Akîle, eserinde hiçbir şekilde yoruma yer vermeyeceğini bildirmiştir. Bu çalışmada İbn Akîle'nin mezkûr hedefini ne kadar gerçekleştirebildiğinin ortaya çıkarılması ve bu yöntemle yapılan açıklamaların pratikte nasıl bir sonuca vardığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak *el-Cevheru'l-manzûm*'un yaklaşık bin altı yüz varaktan müteşekkil beş ciltlik yazma bir tefsir olması dolayısıyla, eserin bir yüksek lisans tezine konu olabilmesi için sınırlandırılması gerekmektedir. Rivâyet yönteminin, fıkhî hükümleri ihtiva eden âyetlerde daha belirgin bir şekilde tespit edileceği düşünülmektedir. Öte yandan İbn Akîle'nin Hanefî mezhebine mensup olması ve Hanefî mezhebinin hüküm istinbâtında re'ye önem veren bir mezhep olduğu göz önünde bulundurulduğunda, örneklem olarak seçilen ayetlerin ahkâma dair olması anlam kazanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ahkâma dair çok sayıda ayetin bulunması nedeniyle, konu ukûbat âyetleri bağlamında ele alınmıştır. İki bölümden oluşan tezin ilk bölümünde öncelikle İbn Akîle'nin hayatı ve ilmî kişiliğine kısaca değinilmekte ardından *el-Cevheru'l-manzûm* muhteva, yöntem ve içerdiği temel tefsir meseleleri açısından incelenmektedir. İkinci bölümde ise İbn Akîle'nin kitaplardan hadis tahrîc etme suretiyle telif ettiği tefsiri, ukûbâta dair âyetler üzerinde tümevarım ve metin analizi yöntemleri uygulanarak incelenmektedir. Konunun disiplinlerarası bir alana tekâbül etmesi nedeniyle İslam ceza hukuku açısından İbn Akîle'nin naklettiği hadislerin bilgi değeri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Ukûbât âyetleri bağlamında yapılan araştırma sonucunda İbn Akîle'nin merfû hadislerle birlikte çok sayıda mevkûf ve maktû rivâyetleri de tefisine kattığı, özellikle kırâat farklılıkları ile ilgili açıklamalarında lugavî tahlillere girdiği tespit edilmiştir. Öte yandan İbn Akîle'nin birbiriyle telif edilmeyecek derecede farklılık arz eden rivâyetleri aynı ayetin açıklamasında, yorum yapmadan sıralamasının âyetin içerdiği hükümlerin anlaşılmasını zorlaştırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Merfû, rivâyet tefsiri, hükmen merfû, hadis, İbn Akîle.

ABSTRACT

Narrations about deeds and sayings of the prophet Muhammad (PBUH) have a privileged position in explanation of the Quran. Many commentators from the first tafsir texts to present have used narrations in regards to interpret the Quran. Unlike previous tafsirs, İbn Akîle intented to limit his work which was named *el-Cevheru'l-manzûm* with marfu narrations. He expressed this unique claim in the preface of the book and declared that he will not give a place for comments. In this study, it is aimed to reveal how İbn Akîle did realize his goal and to find out how the explanations that were made with this method have practical implications. *el-Cevheru'l-manzûm* is a five-volume tafsir which is about one thousand six hundred leaves, thus it's required that the study should be limited. It is thought that the method of narration will be determined more clearly in the verses containing the judicial provisions. On the other hand, considering that Ibn Akîle is a member of the Hanafi sect and that the Hanafi sect is a denomination that attaches great importance to interpretations in jurisprudence it becomes meaningful that the chosen verses are about jurisprudence. Since the Qur'an has many verses regarding the jurisprudence, the subject has been handled in the context of the Qur'anic verses concerning criminal law. In the first part of the thesis which consists of two chapters, the life history and scientific personality of Ibn Akîle is briefly mentioned, and al-Cevheru'l-manzûm has been examined in terms of contents, methods and basic tafsir issues. In the second part, Ibn Akîle's tafsir, which was consisted of narrations that are taking part in the hadith books, has been examined with textual analysis upon Quranic verses concerning criminal law (ukubat verses). Due to it is an interdisciplinary field, it has been tried to determine the information value of the hadith conveyed by Ibn Akile for Islamic criminal law. As a result of the research carried out in the context of the ukubat verses, it has been found that Ibn Akîle, allowed for many mavkuf and maktu narrations with marfu hadiths. Besides in the explanations about the differences of the kıraat he gived place to linguistic analysis.

Key Words: marfu, narration, tafsir, hadith, İbn Akîle

ÖNSÖZ

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a, salât ve selâm efendimiz Hz. Muhammed (s.a.) ve ashâbı üzerine olsun.

Kur'ân-ı Kerîm, nüzûlünden günümüze her kesimden insanın ilgi odağı olmuş, asırlar boyunca Kur'ân'ı açıklama sadedinde sayısız eser kaleme alınmıştır. Tefsir tarihi boyunca Hz. Peygamber'den sâdır olan hadisler Kur'ân'ın iletmek istediği manaların açıklanmasında birincil kaynak olarak görülmüştür. Buna mukâbil tefsire dair rivâyetlerin, hadis mecmualarında diğer konulara nazaran az sayıda olduğuna dair yaygın bir kanaat söz konusudur. XVIII. yüzyılda yaşayan Hanefî âlim İbn Akîle'nin *el-Cevheru'l-manzûm*'u dışında, rivâyete hasredilmiş tefsirler arasında yalnızca merfû hadisleri derleme amacı taşıyan müstakil bir tefsir bilinmemektedir. İbn Akîle telif ettiği esere sadece merfû ve hükmen merfû hadisleri alacağını ve re'ye yer vermeyeceğini bildirerek rivâyet tefsiri sahasına farklı bir açıdan yaklaşmayı hedeflemiştir. İbn Akîle'nin geç dönemde böylesi bir eseri kaleme alması mensup olduğu mezhep de göz önünde bulundurulduğunda nazar-ı dikkati celbetmektedir. Bu çalışma ile İbn Akîle'nin merfû hadislerle Kur'ân'ı tefsir etme gayesini hangi oranda gerçekleştirdiği, bu saikle ortaya konulan eserde tefsirin pratikte nasıl bir sonuca vardığı tespit edilmek istenmiştir. İki bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde müellifin hayatına kısaca değinilmiş ve eserin tahliline yer verilmiştir. Çalışmanın pratik safhasını oluşturan bölümde ise ukûbât âyetleri bağlamında İbn Akîle'nin tefsirde rivâyetleri kullanımı çeşitli karşılaştırmalar ile analiz edilmiştir.

Tez konumuzun tespitinde ve ilerleyen safhalarda ilgisi ve ufuk açıcı tavsiyeleri ile desteğini esirgemeyen muhterem danışmanım Prof. Dr. Abdulhamit Birışık'a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca değerli fikirleri ile teze katkıda bulunan hocalarım Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Prof. Dr. Bilal Aybakan, Prof. Dr. Ömer Kara'ya minnettarlığımı ifade etmek isterim. Katkılarından ötürü Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi Müdürü M. Birol Ülker Beyefendi ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi görevlisi Mustafa Dil Beyefendi'ye teşekkür ederim. Tezi dikkatle okuyarak yapıcı yorumları ile desteklerini esirgemeyen Araştırma Görevlileri Abdulcabbar Adıgüzel, Emine Sekme, Sümeyye Sevinç ve Dr. Tuba Erkoç Baydar'a teşekkür ederim. 2210A Bursu desteği dolayısıyla Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'na (TÜBİTAK) teşekkürü borç bilirim. Hayatımın her aşamasında olduğu gibi bu süreçte de desteklerini her an yanımda hissettiğim aileme özellikle annem Rabia Şener'e ve babam Hüsnü Şener'e şükranlarımı ifade etmek isterim.

Fatma Nur Şener

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ ii
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ iv
İÇİNDEKİLER v
KISALTMALAR vii
GİRİŞ 1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI 1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI 2
BİRİNCİ BÖLÜM 4
İBN AKÎLE VE El-CEVHERU'L MANZÛM'U 4
I. İBN AKÎLE'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ 5
A. YAŞADIĞI DÖNEM VE SOSYAL ÇEVRE 5
B. HAYATI 7
C. İLMÎ KİŞİLİĞİ 7
D. ESERLERİ 10
1.Tefsire Dair Eserleri 10
2. Hadis İlmine Dair Eserleri 11
3.Tarih İlmine Dair Eserleri 11
4. Tasavvufa Dair Eserleri 12
5. Kelam İlmine Dair Eserleri 13
II. El-CEVHERU'L MANZÛM Fİ'T-TEFSÎR Bİ'L-MERFÛ' MİN KELÂMİ SEYYİDİ'L-MÜRSELÎN VE'L-MAHKÛM ADLI TEFSİRİN TANITIMI 14
A.ESERİN NÜSHALARININ TANITIMI 14
B. ESERİN MUHTEVASI VE YÖNTEMİ 15
C. ESERİN KAYNAKLARI 18
D. İBN AKÎLE'NİN BAŞLICA TEFSİR PROBLEMLERİNE YAKLAŞIMI 19
1. Esbâb-ı Nüzûle Yaklaşımı 19
2. Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımı ve Kıraatleri Kullanımı 20
3. Nesh Konusuna Yaklaşımı 20
D. İBN AKÎLE'NİN MERFÛ-MEVKÛF-MAKTÛ HADİSLERİ KULLANIMI 21
İKİNCİ BÖLÜM 23
İBN AKÎLE'NİN EL-CEVHERU'L MANZÛM'DA UKÛBÂT ÂYETLERİNİ TEFSİR ETMEDE RİVÂYET KULLANIMI 23
I. ŞAHIS HAKLARINA YÖNELİK (KISAS VE DİYET GEREKTİREN) SUÇLARIN CEZALARI 24

A. ADAM ÖLDÜRME SUÇUNUN CEZASI 24
1. Kasten Öldürme 25
2. Hatayla Öldürme 35
B. YARALAMA SUÇUNUN CEZASI 39
II. KAMUYA YÖNELİK SUÇLARIN CEZALARI (HAD CEZALARI) 41
A. ZİNA SUÇUNUN CEZASI 42
B. KAZF SUÇUNUN CEZASI 54
C. HIRSIZLIK SUÇUNUN CEZASI 57
D. HIRÂBE SUÇUNUN CEZASI 62
SONUÇ 67
EK-1 68
KAYNAKÇA 80

KISALTMALAR

b. : bin, ibn

bk. : bakınız

bs. : baskı, baskısı

c. : cilt

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, I-XLIV, İstanbul 1988-2013

H. :Hicrî

Hz. : Hazreti

nr. **:** numara

nşr. **:** neşreden

ö. : ölüm tarihi

r.a **:** Radiyahhalu anh

s. : sayfa

s.a. : Sallahu aleyhi ve sellem

sy. : sayı

thk. : tahkik eden

trc. : tercüme eden

ty. : tarih yok

yy. **:** yer bilgisi yok

TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

vr : varak

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Hadis rivâyetleri özelde tefsir ilminin genel olarak ise tüm İslâmî ilimlerin en önemli kaynaklarından biri olarak başlangıçtan itibaren yoğun bir ilgiye mazhar olmuşlardır. Vahye muhatap olan Hz. Peygamber'den işitilen açıklamalar sahâbe tarafından sonraki nesillere aktarılmış ve netice itibariyle hacimli bir rivâyet birikimi günümüze ulaşmıştır. Kur'ân'ın mübelliği ve ilk müfessiri olan Hz. Peygamber'in açıklamalarına tefsir ilminde ilk dönemlerden itibaren hayâtî bir fonksiyon yüklenmiştir. Bu durumun tabii bir sonucu olarak tefsir ilminin ilk telifleri rivâyet ağırlıklı eserler olmuştur. Kur'ân tefsiriyle ilgilenen Saîd b. Cübeyr, Katâde b. Diâme, Hasan-ı Basrî, Mücâhid b. Cebr, İkrime el-Berberî ve İbn Cüreyc gibi tabiîn âlimleri âyetlerin açıklamalarında hadislere önem vermiştir. Kur'ân'ı baştan sona tefsir eden ilk tefsirin müellifi Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) da eserinde hatırı sayılır derecede rivâyet nakletmiştir. Sonraki dönemlerde İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) telif ettikleri ansiklopedik eserlerde kendilerine kadar ulaşan rivâyet malzemesini toplamışlardır.

Tefsir tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan Ebû'l-Leys es-Semerkândî (ö.375/985), Ebû İshâk es-Sa'lebî (ö. 427/1035), Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058), Ebü'l-Hasen el-Vahîdî (ö. 468/1076), Ebû Muhammed el-Begavî (ö. 516/1122), İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), İbnü'l-Cevzî (ö.597/1200), İbn Kesîr (ö. 774/1372), Suyûtî (ö.911/1505), Cemâleddîn el-Kâsımî (ö.1332/1914) gibi âlimler telif ettikleri tefsirlerde rivâyet malzemesini yoğun olarak kullanmışlardır. Ancak sâlifü'z-zikr müfessirler, yazdıkları eserlerde hadisleri merfû, mevkûf yahut maktû gibi sınıflandırmalara tabi tutmaksızın zikre değer buldukları rivâyetleri eserlerine almayı tercih etmişlerdir. İbn Akîle telif ettiği eserde Kur'ân'ı, sahâbe ile tabiîn kavillerine ve yoruma yer vermeksizin yalnızca merfû ve hükmen merfû rivâyetlerle tefsir etme amacı gütmüştür. İbn Akîle *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-merfû min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn ve'l-mahkûm* adını verdiği tefsirini merfû hadislere hasrederek özgün bir yöntem ortaya koyma iddiası taşımaktadır. İbn Akîle'nin, öngördüğü bu yöntemle hedefini ne oranda gerçekleştirdiği ve alana nasıl bir yenilik kazandırdığı mercek altına alınması gereken bir meseledir. Bu çalışmada İbn Akîle'nin Kur'ân'ı yoruma yer vermeden ve yalnızca merfû rivâyetlerle tefsir etme gayesinin pratikte nasıl bir sonuca vardığının ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Ancak çalışmamızın kapsamı gereği beş büyük ciltten müteşekkil olan, 1555 varaklık yazma tefsirin tamamı değil sadece

ukûbâta dair âyetler[1] incelemeye tabi tutulacaktır. Zira rivâyet yönteminin fıkhî hükümleri ihtiva eden âyetlerde daha belirgin bir şekilde tespit edileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte İbn Akîle'nin Hanefî mezhebine mensup olması ve Hanefî mezhebinin hüküm istinbâtında re'ye önem verdiği göz önünde bulundurulduğunda örneklem olarak seçilen ayetlerin ahkâma dair olması anlam kazanmaktadır. Şöye ki İbn Akîle'nin ahkâm âyetlerinin tefsirinde naklettiği rivâyetler bir açıdan müfessirin fıkhî görüşüne dair veri sunarken diğer taraftan rivâyetleri kullanım usûlüne dair fikir vermektedir. İbn Akîle'nin mezhebi arkaplanının, rivâyetçiliği üzerindeki etkisi ve dirâyete karşı olan tutumunun bir Hanefî olarak pratikte nasıl bir sonuç doğuracağı olmak üzere iki yönlü bir problem çözüme kavuşturulmaya çalışılacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

İbn Akîle'nin *el-Cevheru'l-manzûm*'unun rivâyet yöntemi, sosyal bilimler sahasında yapılan çalışmalarda yaygın olarak kullanılan tümevarım yöntemi ile ukûbâta dair âyetler üzerinden incelenecektir. Nitekim tümevarım yöntemi bilimsel araştırma yöntemleri arasında kapsamı dar olandan kapsamı geniş olana dair çıkarım yapma olanağı sağlayan bir istidlâl metodu olarak kabul görmüştür.[2] İbn Akîle'nin tefsir yöntemi hakkında, naklettiği rivâyetler üzerinde yapılan metin analizi ile çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır. İki bölümden müteşekkil olan araştırmanın ilk bölümünde İbn Akîle'nin kısaca hayatı, ilmî kişiliği ve eserlerinden bahsedilerek, *el-Cevheru'l-manzûm* incelenecektir. Çalışmanın asıl araştırma ve pratik sahası olan ikinci bölümde ise ukûbata dair âyetler sistematik olarak ele alınacaktır: *Şahıs Haklarına Yönelik Suçların Cezaları* başlığı altında öldürme ve yaralama suçlarının cezaları, *Kamuya Yönelik Suçların Cezaları* başlığında ise zinâ, kazf, hırsızlık ve hırâbe suçlarının cezaları konuları yer alacaktır.

Kur'ân'da yer alan cezâî müeyyideler ile ilgili âyetleri İbn Akîle'nin nasıl tefsir ettiği incelenmeden önce, İslam hukukçularının ele alınan meselelere dair yaklaşımlarına değinilecektir. Zira mezheplerin hüküm istinbâtında kullandıkları rivâyetlerin göz önünde bulundurulması, İbn Akîle'nin konuya yaklaşımının tespit edilmesi açısından faydalı olacaktır. İbn Akîle'nin âyet hakkında yaptığı açıklamalar incelendikten sonra, Cessâs ile karşılaştırılacaktır. Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân'ı* Hanefî mezhebinin muteber kaynaklarından biri olmasının yanı sıra, mezhebin görüşlerinin teşekkülünde

1 Bu ifâde ile kastedilen, fakîhlerin ceza hukukuna dair hüküm çıkarmada doğrudan istifade ettiği ayetlerdir. Bu kullanım bilimsel bir çalışmayı sınırlandırmak amacıyla tercih edilmiş olup, ukûbât âyetleri, ahkâm âyetleri, kısas âyetleri… gibi tamalamalarla bu âyetlerin yalnızca fıkhî hükümleri içerdiği ve başka bir izdüşümü olmadığı gibi bir iddia söz konusu edilmemektedir.

2 Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, 5.bs, İstanbul 2011, 71.

kullanılan rivâyetlere yer vermesi bakımından tercihe şayan görülmektedir. Bu nedenle İbn Akîle'nin naklettiği rivâyetler Cessâs'ın yer verdiği açıklamalar ve naklettiği rivâyetler ile mukayese edilecektir.

İbn Akîle'nin naklettiği rivâyetlere yönelik isnad analizi gibi bir ameliye içerisine girilmeyecektir. Zira eser geç dönem rivâyet tefsiri olması ve kitaplardan tahrîc usulü ile telif edilmiş olması dolayısıyla nakledilen rivâyetler hadis mecmualarında mevcuttur. Öte yandan rivâyetlerle ilgili yapılacak nicel bir analizin, eserin tümüne uygulanmadığı sürece bilimsel bir yargıya varma noktasında yetersiz kalacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada istifade edilen başlıca tefsir kaynakları Taberî'nin *el-Câmiu'l-beyân*'ı, Fahreddin Râzî'nin *Mefâtihu'l-ğayb*'ı, Kurtubî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı, İbn Kesîr'in *Tefsîru Kur'âni'l-azîm*'i olmakla birlikte tefsir usulüne dair Suyûtî'nin *el-İtkân*'ı ve Zürkânî'nin *Menâhilu'l-İrfân*'ı kullanılacaktır. Araştırmamızda kullanılan başlıca fıkıh kaynağı Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kurân*'ı olmakla birlikte, İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid*'ine ve Vehbe Zuhaylî'nin *el-Fıkhu'l-İslâmî* adlı eserine dört mezhebin görüşlerine yer vermeleri dolayısıyla sıkça başvurulacaktır. Furû fıkhta el-Kâsânî'nin, B*edâi`u's-sanâ`i fî tertîbi'ş-şerâ`i'*si, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*'i Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, Şirbînî'nin *Muğni'l Muhtâc*'ı, İbn Kudâme'nin, *el-Muğnî*'si, Meydânî'nin, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*'ı kaynak olarak kullanılacaktır. Bunların yanında modern dönemde yazılan, Abdulkâdir Ûdeh'in *et-Teşrîu'l-Cinâiyyi'l-İslâmî* adlı eseri ve Muhammed Selîm Avvâ'nın *Fî usûlü'n-nizâmi'l-cinâiyyi'l-İslâmî* eserlerinden de istifade edilecektir. Hadis mecmuâlarından kütüb-ü sitte başta olmak üzere, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'i, Beyhakî'nin *Sünen-i Kübrâ*'sı, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i, Dârekutnî'nin *Sünen*'i, İmâm Mâlik'in *Muvattâ*'sı ve Taberânî'nin *Mu'cemu'l-Evsat*'ından istifade edilecektir. Sözlüklerden Firûzâbâdî'nin *Kâmûsu'l-Muhît*'i, İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'ı, Ragıb el-İsfahân'inin *Müfredât*'ından istifade edilecek, Fuat Abdulbâkî'nin *Mu'cem*'inden ilgili âyetler tespit edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN AKÎLE VE El-CEVHERU'L MANZÛM'U

I. İBN AKÎLE'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Her eser, kendisini telif eden kişinin hayatından ve yaşadığı dönemden izler taşır. Ele aldığımız *el-Cevheru'l-manzûm*'un rivâyet yöntemini tespit etmeye çalışırken, kitabı müellifin kimliği ve yaşadığı dönemden bağımsız düşünemeyeceğimiz aşikârdır. Esasında İbn Akîle hakkında daha önce biyografik çalışmalar kaleme alınmıştır. Dolayısıyla burada teferruatlı bir biyografi anlatımı kaygısından ziyade konuya tealluk edebileceği düşünülen hususlar çerçevesinde İbn Akîle'nin hayatına değinilecektir.

A. YAŞADIĞI DÖNEM VE SOSYAL ÇEVRE

İbn Akîle'nin XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başları arasında Mekke'de yaşadığı bilinmektedir. Bu dönemde Mekke, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olup, İmparatorluk kritik ve çalkantılı bir süreç yaşamaktaydı. Şöyle ki 1683'ten 1689'a kadar olan dönemde Osmanlı, Avusturya karşısında sürekli bozgunlara uğrayarak Makedonya'da Üsküp'e, Bulgaristan'da ise Niş'e kadar geri çekilmişti. 1689 ile 1693 yılları arasında Avusturya Balkanlar'dan çekilmiş, Belgrad geri alınmış, Macariatan'da Osmanlı elinde kalan bölgeler müdafaa edilmiş ve taraflar savunma durumunda kalmıştır. 1693 ile 1697 yılları arasında ise yeni padişah II. Mustafa Macaristan ve Erdel'de taarruza geçmiş fakat önemli sonuçlar alınamamıştır.[1] 1700'de Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Karlofça barış antlaşması imparatorluğun gerilemesini gösteren bir antlaşma olmuştur [2] 1700-1730 yılları arasında ise İmparatorluğun ilk batılılaşma girişimleri yaşanmıştır. Karlofça Antlaşması'yla Osmanlı yönünü Batı'ya çevirmiş, bürokrasi yoluyla Batı metotları ve pozitif ilimler, öncelikli olarak, askerî alana aktarılmıştır.[3] 1718 ve 1730 yılları arasında İmparatorlukta Lâle Devri olarak adlandırılan bir refah dönemi yaşanmış, bu dönemde tercüme faaliyetlerine önem verilmiş; kültür sanat, mimari, musiki gibi alanlarda gelişmelerin yaşandığı bir fikrî uyanış dönemi olmuştur.[4] Ancak 1730 yılında Patrona Halil ve beraberindekilerin isyan çıkarak yönetimi baskı altına almasıyla bu müferreh dönem son bulmuştur.[5]

Mekke, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden itibaren Osmanlı topraklarına dâhil olmuştur. Osmanlılar, Mekke'nin Memlükler zamanındaki statüsünü değiştirmemiş, bölgenin asayişini ve hâkimiyetini, otoritesini kabul ettikleri ve ihsanda bulundukları emirler vasıtasıyla sağlamışlardır.[6] Emirler, Mekke kadısı ile Mısır, Şam ve Cidde valilerinin önerileri doğrultusunda padişah tarafından

1 İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 282.
2 İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, 286.
3 İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV* Ayanlar, Tanzimat ve Meşrutiyet, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, 110, 115.
4 İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, 124.
5 İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*,131.
6 Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke (Tarih/Osmanlı Dönemi)", *DİA,* İstanbul 2003, XXVIII, 563- 564.

tayin edilmekteydi.[7] Mekke emirliği 1065 ile 1201 yılları arasında İmam Hasan b. Ali el-Murteza soyundan Benî Fuleyta adı verilen Benî Hâşim'in elindeydi. Bu tarihten sonra emirlik aynı sülâleden Yenbu' Emiri Ebû Aziz Katâde b. İdris'e geçmiş, böylelikle Katâde ailesi Şerif Hüseyin isyanına kadar yedi buçuk asra yakın süre Mekke emirliğinde bulunmuşlardır.[8] Osmanlı İmparatorluğu Hicaz vilayetinin tüm masraflarını üstlendiği gibi, Mekke emirliğine her yıl ciddi miktarda para ve hediye göndermeyi âdet edinmiştir.[9] Osmanlılar, Hz. Peygamber'e (s.a.) olan soy bağlarına hürmeten Mekke emirlerine karşı nazik bir tutum sergilemiş, idârî alanda serbest bir hareket alanı tanımıştır.[10] Osmanlı idaresi altındaki Mekke'de şerî mahkemenin başkanlığını Hanefî mezhebine mensup bir kadı üstlenmekteydi. Bununla birlikte, Mekke halkının çoğunluğunun Hanefî mezhebi dışındaki mezheplere müntesip olması dolayısıyla farklı mezheplerden kadılar da görevlendirilmekteydi. Din işleri, Mekkeli âlimlerden seçilen dört mezhep müftüsü ve *şeyhülharemler* tarafından icra edilmekteydi; sonraki dönemlerde Harem-i şerîf müdürleri de bu görevle vazifelendirilmiştir.[11] Osmanlı hâkimiyeti döneminde Mekke'de emirler arasındaki mücadeleler, bedevî baskınları ve bazı hadiseler dışında Muhammed b. Suûd ve beraberindekilerin ortaya çıkmasına kadar genel olarak sakin bir süreç yaşanmıştır.[12] Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (ö. 1206/1792) dört mezhebe muhalif görüşleri dolayısıyla bir tehdit oluşturduğu, Mekke emirliği tarafından Osmanlı hükümetine 1749 (H. 1162) senesinde bildirilmiş olup, Vehhâbî isyanı ve akabinde yaşanan hadiseler İbn Akîle'nin vefatından sonraki döneme tekabül etmektedir.[13] Nitekim Abdülvehhâb'ın ıslahat hareketine 1740 yılında başladığı kaydedilmektedir. Bu ise İbn Akîle'nin vefatından üç yıl sonrasına karşılık gelmektedir.[14] Osmanlı'nın XVIII. yüzyılda gerek Batı ile kritik ilişkiler içerisinde olması gerekse Hicaz bölgesinin yönetiminde emirlere serbest bir hareket alanı tanıma politikası dolayısıyla, Mekke çeşitli mezheplerin ve fikirlerin hayat bulduğu bir coğrafya olmuştur.

İbn Akîle'nin Vehhâbî hareketlerin hemen öncesindeki bir dönemde yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde Vehhâbî düşüncenin en azından nüvelerinin mevcut olduğu düşünülebilir. Ancak onun bu düşüncelerden doğrudan yahut dolaylı olarak etkilenip etkilenmediğine dair açık bir delile rastlanılmamıştır. Dolayısıyla İbn Akîle'nin rivâyet tefsirine ve özellikle merfû hadislere atfettiği önemin Vehhâbi düşüncenin ilkel formlarından etkilenmesinden kaynaklandığını söylemek bir varsayımdan öteye geçemeyecektir. Bize göre İbn Akîle'nin durduğu çizgi, hadisler ile ameli ön plana çıkaran ve mezhep taassubu göstermeyen Hanefî âlim Abu'l-Hasen Nûruddîn

7 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, 19.
8 Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, 70.
9 Atalar, Münir, "Osmanlı Yönetiminde Ortadoğu Arap Eyaletleri (Osmanlı-Arap İlişkileri)", *Diyanet İlmi Dergi*, XXXV, İstanbul 1999, 12.
10 Barlak, Hasan, *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz* (1876-1909),(Doktora Tezi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi,2013, 125.
11 Küçükaşçı, "Mekke-Osmanlı Dönemi," 564.
12 Küçükaşçı, "Mekke-Osmanlı Dönemi,"563.
13 Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, 105.
14 Cook, Michael, "Muhammed b. Abdülvehhâb" *DİA*, XXX, 491.

Muhammed b. Abdilhâdî es-Sindî el-Kebîr'e (ö.1138/1726) yakındır.[15] Bu kanaatte olmamızın sebebi hem İbn Akîle'nin hem de Sindî'nin Abdullah b. Salim el-Basrî, Hasan b. Ali el-Uceymî, Molla İbrâhim el-Kurâni gibi dönemin meşhur muhaddislerinin talebelerinden olmalarıdır. Bununla birlikte ileride de değinileceği üzere İbn Akîle, farklı mezheplerin delil olarak gösterdiği rivâyetlere tefsirinde yer vermiş, böylelikte mezhep taassubu içerisinde olmadığı izlenimi vermiştir.

B. HAYATI

Tam adı Cemâlüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Hanefî el-Mekkî'dir.[16] Babası Akîle'nin ismi ile meşhurdur. Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir bilgi bulunmamakla beraber 1070/1660 ile1080/1699 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir.[17] Mekke'de doğmuş, büyümüş ve vefat etmiştir. Bu nedenle Mekkî nisbesine sahiptir.[18] Hanefî mezhebine mensup olması dolayısıyla da Hanefî nisbesini almıştır. Buna ilaveten "Cemâlüddîn", "Şemsu'd-dîn", "eş-Şems" ve "ez-Zâhir" lakaplarını da taşımaktadır.[19]

Ömrünün son döneminde Şâm, Anadolu[20] ve Irak'a seyahatler yaptığı kaydedilen İbn Akîle, Dımaşk'ta zikir meclisleri kurmuş ve Çakmakıyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Akabinde Mekke'ye dönmüş, 1150/ 1737 senesinde burada vefat etmiştir.[21] Dâru'l-Akîliyye olarak adlandırılan zaviyesine defnedilmiştir. Bu zâviye daha sonra Mekke şerifi Emir Abdullah'ın mülkiyeti altına geçmiştir. Soyundan fazilet sahibi insanların çıktığı ifade edilen İbn Akîle'nin ailesi hakkında, incelenen kaynaklarda bir açıklamaya rastlanılmamakla birlikte babasının tanınmış biri olduğu anlaşılabilmektedir. Nitekim kaynaklar, babasının Akîle ismi ile meşhur olduğunu kaydetmiştir, bu da bilinen biri olduğuna işaret etmektedir.[22]

C. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Döneminin önde gelen ilim merkezlerinden olan Mekke'de dünyaya gelip yetişen İbn Akîle çocuk yaştayken ilim tahsiline başlamıştır. Bu yaşlarda eş-Şeyh İbrahim b. Ahmed et-Tâifi'den dersler

15 Özşenel, Mehmet, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî" *DİA*, XXXVII, 245.

16 Murâdî, Muhammed Halîl b Alî el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî aşer*, I-IV, el-Matbâatu'l-Mîriyye el-Âmire, Bulak 1301, IV, 31.

17 Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı* 3-4.

18 Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, VI, 13; Murâdî, *Silkü'd-dürer*,IV, 31.

19 Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn,*I-II, Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty, II, 323; el-Kettânî, Abdü'l-Hayy b. Abdi'l-Bekîr, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-esbât*, I-III, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1402/1982,II, 607; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, I-XV, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut 1376/19557,VII, 264; Zirikli, *el-A'lâm* ,VI, 13.

20 Kaynaklarda "Rûm" olarak geçen bu yer İstanbul yahut Anadolu'da başka bir şehir olabilir. (Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı*, 12)

21 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 31.

22 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 30; Zirikli *el-A'lâm*, VI, 13; Bağdatlı İsmâil, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 323

almış, yetişme çağında ise on beşi aşkın hocanın rahle-i tedrîsinden geçmiştir.[23] İbn Akîle'nin Mekke'de yaşıyor olması ilim ehli ile irtibata geçmesini kolaylaştırmış, ilim sahasında behre kazanmasında katkı sağlamıştır. Zira her sene hac ibâdetini îfâ etmek üzere çeşitli beldelerden gelen âlimler, Mekke'nin ilmî hayatına canlılık katmaktaydı.[24] İbn Akîle yetişme çağında iken ağırlıklı olarak nahiv, belâğat, akâid gibi dersleri yediden fazla hocadan okumuştur. Bu derslerin yanı sıra fıkıh, hadis, kelam, kırâat ve mantık gibi ilimlerini de tahsil etmiştir.[25] İbn Akîle'nin, tahsil hayatının devamında hadis ilmine ağırlık verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim o, Mekke'nin en meşhur muhaddislerinden olan Hasan el-Uceymî, Ahmed en-Nahlî ve Abdullah b. Sâlim el-Basrî'nin rahle-i tedrisinden geçmiştir İbn Akîle fıkıh, tefsir ve hadis gibi alanlarda çeşitli âlimlerinden ilim tahsil etmiş ve bu sayede pek çok alanda söz söyleyebilecek yetkinliğe sahip olmuştur.[26] el-Hanefî nisbesine sahip olan İbn Akîle, Zâhid el-Kevserî'nin *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsuhum* adlı eserinde sıraladığı Hanefî mezhebine mensup yüz on hadis hafızı ve büyük muhaddis arasında yer almaktadır.[27]

Hicaz'ın en sika muhaddislerinden olduğu ifade edilen İbn Akîle, sûfî yönü ile de öne çıkmaktadır.[28] Döneminin tasavvufî hareketlerine büyük bir ilgi gösteren İbn Akîle, *Ikdu'l-cevâhir fi selâsili'l-ekâbir* adlı eserinde, icâzet aldığı on sekiz tarîkat hakkında malumat aktarmaktadır. Şeyh Kâsım b. Muhammed el-Bâğdâdî'nin elinden Kâdirî hırkası giydiği nakledilmiştir.[29,] Bu durum onun tasavvuf alanındaki yetkinliğini göstermektedir. Bununla birlikte İbn Akîle'nin herhangi bir tarikata karşı mutaassıp bir tavır takınmadığı da anlaşılabilmektedir.[30]

İbn Akîle, kaleme aldığı *el-Mevâhibu'l-cezîle fî merviyyâtı Muhammed b. Akîle* adlı eserinde ilmi yaşantısına dair pek çok önemli bilgi aktarmıştır. Eserde hocalarının tercemelerini kısaca ele almış, rivâyet ettiği hadislerin ve diğer kitapların isnadlarına yer vermiş, hocalarının her birinden aldığı sahih rivâyetleri sıralamıştır. Bunun yanında musanniflerle arasındaki isnatlara sistematik bir tasnifle uzunca yer vermiş ve akabinde tercemelerini vermediği şeyhlerinin isimlerini zikretmiştir. Buna ilaveten yaklaşık on beş tane fihristin isnadlarına yer vermiştir.[31]

---

23 İbn Akîle, *el-Mevâhibu'l-cezîle fî merviyyâti Muhammed b. Akîle*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, nr.65/2, vr.75[a].

24 Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı,* 5.

25 İbn Akîle, *el-Mevâhib*, vr.10[a], 74[a],75[b].

26 İbn Akîle, *el-Mevâhib*, vr.10[a], 74[a],75[b].

27 el-Kevserî, Muhammed Zâhid*, Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsuhum*, Dâru'l-Basâir, Kâhire 1430/2009, 71.

28 el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 607; Mirdâd Muhtasar 462.

29 Murâdî, *Silkü'd-dürer,* IV. 30.

30 Bu tarîkatler Ahmediyye, Şuttâriyye, Kâdiriyye, Şazeliyye, Rıfâiyye, Halvetiyye, Nakşibendiyye, Çiştiyye, S'adiyye, Meydeniyye, Ayderûsiyye, Sühreverdiyye, Âl-i bâ Alevî ve el-Gaybiyye el-Hızıriyye olarak adlandırdığı tarikattır. Daha geniş bilgi için bk. Özgül, Ömer, İbn Akîle'nin '*Ikdu'l-Cevâhir Fî Selâsili'l-Ekâbir Adlı Eseri (Edisyon Kritik-Tahlil)* (Yüksek Lisans Tezi 2005) Dokuz Eylül Üniversitesi.

31 el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 608.

İbn Akîle'nin hocaları arasında şu isimler kaynaklarda yer almaktadır: Ahmed b. Muhammed e-Kattân (1109/1698), Ebu'l-Bekâ Hasan b. Ali b. Yahya el-Uceymî el-Hanefî el-Mekkî (1113/1702), el-Bennâ ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulğânî ed-Dimyâtî (1117/1705), Abdülcelîl b. Ebî'l-Mevâhib b. Abdulbâkî el-Hanbelî (1119/1707), Ebu'l-Mevâhib Muhammed b. Abdulbâkî el-Hanbelî el-Ba'lî (1126/1714), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed en-Nahlî (1130/1717), Abdullah b. Salim b. Muhammed b. Îsâ el-Basrî (1134/1722), Molla İlyas b. İbrâhim b. Dâvûd el-Kurâni el-Kürdî (1138/1726), Tâcu'd-dîn b. Ahmed b. İbrâhim ed-Dehhân, Sâlim b. Abdillâh el-Basrî el-Mekkî (1100/16889, Aki el-Mizcâcî el-Mekkî el-Hanefî (1100/1688), Muhammed Ekrem b. eş-Şeyh Abdirrahmân el-Müftî (1100/1688), Mir Alazbeyi el-Mu'ammer (1114/1703), İdrîs b. Ahmed b. Alî eş-Şemmu' es-Sa'dî el-Mekkî (1126/1714), Abdullah b. Alevî b. Muhammed el-Hüseynî el-Haddâd/Haddâdî Bâ-Alevî (1132/1720), Muhammed Eslem b. Abdirrahmân es-Süleymânî (1134/1722), Hüseyin b. Abdirrahmân el-Mekkî, Muhammed b. Ali el-Ahmedî, Abdullah b. Ali Bâ-Hüseyin es-Sakkâf, Kâsım b. Muhammed el-Bağdâdî, Abdülcevâd el-Mısrî el-Meydânî, Muhammed Şerif el-Hindî el-Mekkî, Abdurrahmân el-Belbî el-Mısrî el-Mekkî, Sadru'd-dîn Alazbeyi, İbrâhim b. Ahmed b. âdem et-Tâifî, Ali el-Yemenî et-Tâifî ve Abdullah Bedrü'd-dîn el-Lâhorî el-Medenî.[32]

İbn Akîle'nin sayılamayacak derecede çok talebesi olduğundan bahsedilmektedir.[33] Bununla birlikte talebeleri arasında şu isimler zikredilebilir: Abdullah el-Kutb 'Afîfu'd-dîn b. Ca'fer b. Alevî Medher eş-Şâfii el-Mekkî (1160/1747), Ebü'l-Fidâ İsmaîl b. Muhammed el-Aclûnî ed-Dımeşkî (1162/1749), Ebü'l-Mevâhib Mustafa b. Kemâli'd-dîn b. Alî el-Bekrî es-Sıddîkî (1162/1749), Ali b. Ahmed b. Ali eş-Şâfi (İbn Kezber) (1165/1752), Hâmid b. Alî b. İbrâhim el-İmâdî (1171/1758), eş-Şihâb Ahmed b. Alî ed-Dımaşkî el-Hanefî, Ali b. Mustafa ed-Debbâğ eş-Şafîi el-Halebî el-Mîkâtî (1174/1760), Ömer b. Akîl el-Hüseynî el-Âlevî el-Mekkî es-Sakkâf (1174/1760), Abdullah b. el-Hüseyin b. Mer'î el-Bağdâdî eş-Şafîi es-Süveydî (1174/1760), Hüseyin b. Tu'me b. Muhammed el-Beytimânî eş-Şafîi el-Kâdirî (1175/1761), Abdurrahmân b. Muhammed Zeynu'd-dîn el-Kezberî (1185/1772), Muhammed b. Sâlih el-Mevâhibî el-Halebî (1187/1773), Ebu'l-Hasan Muhammed b. Sâdık es-Sindî (1187/1773), Ali b. Ahmed b. Mükerrem el-Adevî (1189/1775), İbrahim b. Muhammed Sa'îd el-Menûfî (1190/1776), Hasan b. Abdillâh b. Muhammed el-Bahşî el-Halebî (1190/1776), Abdurrahmân b. Abdillâh el-Ba'lî (1192/1778), Muhammed Sa'îd b. Muhammed Emin Safer (1194/1780),Muhammed b. Ali el-Guryânî (1195/1781), İbrâhim b. Muhammed ez-Zemzemî (1195/1781), Muhammed b. Hasan el-Ahmedî el-Müneyyir (1199/1785), Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Selîmî (1200/1786), Abdulhâlık b. Ebî Bekr el-Mizcâcî, (1201/1787), Muhammed Sa'îd b. Ahmed es-Süveydî (1246/1830).[34]

---

32 Birışık, , *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l*-Kurân'ı, 26-33.

33 Murâdî, *Silkü'd-dürer,* IV, 31.

34 Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı,* 34-37.

D. ESERLERİ

İbn Akîle'nin İslâmî ilimlerin pek çok alanına dair yaklaşık doksan adet eser telif ettiği ifade edilmektedir.[35] Ancak bu eserlerin yirmi sekiz tanesinin günümüze ulaştığı tespit edilebilmiştir.[36] Eserlerinin büyük çoğunluğu yazma eser halinde olup, çeşitli yazma eser kütüphanelerinde ve şahsî kütüphanelerde yer almaktadır.[37]

1.Tefsire Dair Eserleri

ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân:[38] Suyûtî'nin el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân adlı eserini tamamlamak amacıyla kaleme alınmıştır. İbn Akîle, *İtkân*'da hatalı gördüğü noktaları düzelterek, ilave bilgiler ile ve yeni bir düzenleme ile toplamda yüz elli dört bölümden oluşan en geniş ulûmu'l-Kur'an eserini telif etmiştir.[39] Eserin Muhammed Safâ Hakkı (1. neviden 45. neviye kadar), Fehd Alî el-Andes (46. neviden 90. neviye kadar), İbrahim Muhammed el-Mahmûd (91. neviden 119. neviye kadar), Muslih Abdulkerîm es-Sâmidî (120. neviden 143. neviye kadar), Hâlid Abdulkerîm el-Lâhim (144. neviden 154. neviye kadar) tarafından tez çalışmaları çerçevesinde yapılan tahkiki, on cilt halinde Şârika Üniversitesi bünyesindeki Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât tarafıdan ilk olarak 1427/ 2006 senesinde basılmıştır. Abdulhamit Birışık, 1990 senesinde İbn Akîle'nin hayatını, ilmî kişiliğini ve eserlerini inceleyerek, ez-Ziyâde ve'l-ihsân'ın ilk yirmi iki nevinin tahkikini yapmak suretiyle, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı* adlı yüksek lisans tezini tamamlamıştır.

el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-merfû' min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn ve'l-mahkûm:[40] *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'dan sonra tamamlandığı bilinen[41] bu tefsir hakkında ileride daha geniş bilgi verilecektir.

es-Sırrü'l-esrâ fî ma'nâ sübhânellezî esrâ:[42] Bu eser İsrâ sûresinin ilk ayetinin tefsirini ihtiva etmekte olup Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bir nüshası bulunmaktadır.[43]

35 Mirdâd, Şeyh Abdullâh Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-Nevr ve'z-Zehr fî Terâcimi Efâdili Mekke mine'l-karni'l-âşir ile'l-karni'r-râbi' aşer*, Âlemi'l-Ma'rife, Cidde 1406/1986, 463.

36 Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı,* 38.

37 Detaylı bilgi için bk. Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l*-Kurân'ı 38-48.

38 el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 607.

39 Birışık, "İbn Akîle", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 305.

40 Zâhid el- Kevserî bu tefsirin ismin "ed-Dürrü'l-manzûm" olarak zikretmiştir ancak ileride de açıklanacağı gibi, müfessir kitabının ismini mukaddimesinde el-Cevheru'l-manzûm olarak kaydetmiştir. (Kevserî, Fıkhu Ehli Irak, 71)

41 Birışık, "İbn Akîle", *DİA*,305.

42 Mirdâd, *el-Muhtasar,* 463.

43 Birışık, "İbn Akîle", *DİA*,305.

Hizbü's-sırri'l-masûn el-müstenbat mine'l-kitâbi'l-meknûn:[44] Havâssu'l-Kur'ân ilmine dair bir eser olup Süleymâniye Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır.[45]

2. Hadis İlmine Dair Eserleri

el-Fevâidü'l-celîle fî müselselâti Muhammed b. Ahmed 'Akîle:[46] Bu eser Hicaz, Yemen ve Suriye bölgelerinde yaygınlık kazanan kırk beş müselsel hadisi ihtiva etmekte olup[47] Mahmûd Rızâ el-Kahvecî tarafından tahkik edilerek 1421/2000 yılında Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye'de (Beyrut) basılmıştır.

el-Mevâhibü'l-cezîle fî merviyyâti Muhammed b. Ahmed 'Akîle:[48] Müellif, bu eserde hocalarından, tahsil ettiği derslerden ve ilmî hayatından söz etmektedir. Eserin Süleymâniye kütüphanesinde, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de, Rabat'ta ve Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde nüshaları bulunmaktadır.[49]

Sebetün sağîr:[50] Müellifin hocalarından aldığı hadislerin senedlerini içeren bir eserdir. Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur. [51]

Sened:[52] Bu eserin bir nüshası Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.[53]

İcâze:[54]Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de ve Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'de İbn Akîle'nin Ömer b. Muhammed el-Antâbî'ye ve Şeyh İsmail el-Aclûnî'ye verdiği icazetler bulunmaktadır. [55]

Muhtasar fi'l-hadîs:[56] Tire İlçe Halk Kütüphanesi'nde nüshası bulunan yedi varaklık bir risâledir.[57]

3.Tarih İlmine Dair Eserleri

Nüshatü'l-vücûd fi'l-ahbâri 'an hâli'l-mevcûd:[58] Eserin isminin *Lisânü'z-zamân fî ahbâri Seyyidi'l-urbân ve ahbâri ümmetihî mine'l-ins ve'l-cân* olarak zikredildiği de olmuştur.

---

44 Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı,* 47.
45 Birışık, "İbn Akîle", *DİA*, XIX,305.
46 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 30.
47 Birışık, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
48 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 30, el-Kettânî, *Fihrisü'l-Feharis*, II, 607,
49 Birışık, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
50 Murâdî, *Silkü'd-dürer,* IV, 31.
51 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 305.
52 Birışık, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı,* 47.
53 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 305.
54 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 305.
55 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 305.
56 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 305.
57 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 305.
58 Mirdâd, *el-Muhtasar,* 463.

Peygamberlerden, önemli âlimlerden, halife ve yöneticileden bahseden bir eserdir. Nüshaları Mektebetü Mekketi'l-Mükerreme ve Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır.[59]

'Unvânü's-sa'âde fîmâ hâssa (hussa) bihi'n-nebiyyü mine'l-kerâmât ve'l-fezâ'il kable'l-vilâde:[60] Hz. Muhammed'in peygamberlik öncesi hayatını konu edinen eserin bir nüshası Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[61]

Risâle fî mevlidi'n-nebî:[62] Eserin nüshaları Süleymâniye Kütüphanesi'nde ve Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[63]

4. Tasavvufa Dair Eserleri

'İkdü'l-cevâhir fî selâsili'l-ekâbir:[64] İbn Akîle'nin icâzet aldığı on sekiz tarikatın silsilelerini naklettiği eserdir. Eser Ömer Özgül tarafından 2005 senesinde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiş olup yayımlanmamıştır. Eserin nüshaları Tire İlçe Halk Kütphanesi, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Princeton Üniversitesi Kütphanesi, gibi kütüphanelerde mevcuttur.

Hediyyetü'l-hallâk ile's-sûfiyyeti fî sâiri'l-âfâḳ:[65] Tasavvufun temel konularını ele alan altı bölümden müteşekkil eserin Princeton Üniversitesi Kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.[66]

el-Esrârü'l-matviyye fi'l-esmâi's-Sühreverdiyye:[67] Mektebetü'l-Ezher'de eserin nüshası mevcuttur.[68]

Kesîbü'l-envâr fî zikrillâhi'l-'azîzi'l-cebbâr:[69] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Nuruosmaniye Kütüphanesinde nüshaları bulunan bir duâ kitabıdır.[70]

Fıkhü'l-kulûb ve mi'râcü'l-guyûb:[71] Eserin Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır.[72]

---

59 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
60 el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 607.
61 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
62 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 30.
63 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
64 Murâdî, *Silkü'd-dürer,* IV, 30.
65 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 30.
66 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
67 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
68 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
69 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305.
70 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 305-306.
71 Mirdâd, *el-Muhtasar,* 463.
72 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 306.

Kurretü'l-'ayn fî beyâni virdi'l-hamîsi ve'l-isneyn:[73] Princeton Üniversitesi Kütphanesi'nde nüshası mevcuttur. [74]

Risâle fî ed'iyeti'l-hac:[75] Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de nüshası mevcuttur.[76]

Nefehâtü'z-zekiyye fi's-salâti 'alâ hayri'l-beriyye:[77] Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde nüshası mevcuttur.[78]

5. Kelam İlmine Dair Eserleri

el-Mantıku'l-fehvânî ve'l-meşhedü'r-rûhânî fi'l-me'âdi'l-insânî:[79] Kelâma dair ruh, ölüm, evrenin sonu, cennet ve cehennem ahvâli gibi konuları ihtiva eden bu eseri Cemâleddin el-Kasımî, yayımlamıştır.[80]

Hakîkatü'l-beyân fî cevâbi's-sâil 'ani'd-delîli ve'd-dâl:[81] i Dârü'l-Evkâfi'l-Âmme'de (Bağdat) bir nüshası bulunmaktadır.[82]

Keşfü'l-işkâl fî mes'eleti'l-ef'âl:[83] Mutezile mezhebinin kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna dair görüşüne cevap vermeyi amaçlayan bir eserdir.[84]

Feyzü'l-mennân fî ma'nâ leyse fi'l-imkân ebde'u mimmâ kân:.[85] Eser, mevcut varlığın mümkin varlıklar arasında en iyisi olduğunu açıklamaktadır.[86]

İbn Akîle'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserlerini şöyle sıralamak mümkündür: Arûsü'l-efrâh fî şerhi ma'nâ hadîsi'l-ervâh[87], Ref'ü'z zikr fî fazli'z-zikr[88], Keşfü'l-hûbe fî me'âni'n-nevbe[89], el-Kavlü'n-nefîs fi'l-cevâb 'an es'ileti İblîs[90], Risâle teteallaku bi-bey'i'l-'idde ve'l-emâne ve'l-ikâle.[91]

---

73 Murâdî, *Silkü'd-dürer*, IV, 30.
74 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
75 Birışık, Abdulhamit, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kurân'ı*, 48.
76 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
77 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
78 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
79 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
80 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA,* XIX, 306.
81 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
82 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
83 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
84 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *DİA*, XIX, 306.
85 Mirdâd, *el-Muhtasar*, s463.
86 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 306.
87 el-Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, II, 607.
88 Mirdâd, *el-Muhtasar*, 463.
89 Mirdâd, *el-Muhtasar*, 463.
90 Mirdâd, *el-Muhtasar*, 463.
91 Mirdâd*, el-Muhtasar*, 463.

II. El-CEVHERU'L MANZÛM Fİ'T-TEFSÎR Bİ'L-MERFÛ' MİN KELÂMİ SEYYİDİ'L-MÜRSELÎN VE'L-MAHKÛM ADLI TEFSİRİN TANITIMI

el-Cevheru'l-manzûm kendisinden bazı araştırmalarda bahsedilmekle birlikte, daha önce Türkiye'de araştırma konusu edilmemiş bir tefsirdir. Dolayısıyla eserin gerek nüshaları hakkında gerekse muhteva ve yöntemi hakkında bazı açıklamalara yer vermek faydalı olacaktır.

A.ESERİN NÜSHALARININ TANITIMI

el-Cevheru'l-manzûm'un Süleymâniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonunda 58, 59, 60, 61, 62 numaralarda olmak üzere tam bir nüshası mevcuttur. Araştırmamızda zikri geçen nüshalardan istifade ettik. Bununla birlikte yine Süleymâniye Kütüphanesi Hekimoğlu Camii bölümünde 19 numarada kayıtlı eksik bir nüshası yer almaktadır. Söz konusu nüshalarla ilgili görseller Ek-1'de bulunmaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa 58 numarada bulunan nüsha, eserin başlangıcından En'âm sûresinin 128. âyetine kadar olup, ferağ kaydında belirtildiğine göre müstensihi Muhammed b. Muhammed eş-Şâmî'dir. Hekimoğlu Ali Paşa bölümünde 59 numarada kayıtlı nüsha ise eserin ikinci cildini oluşturmaktadır. En'âm sûresinin 128. âyetinden, Tevbe sûresinin 117. âyetine kadar olan kısmı içermektedir. Bu cildin müstensihinin kim olduğuna dair bir kayıt düşülmemiştir. Tefsirin üçüncü cildi ise Hekimoğlu Ali Paşa bölümü 60 numarada kayıtlı olup Tevbe sûresinin 117. âyetinden Furkân sûresinin 77. ayetine kadardır. Bu cildin müstensihinin Muhammed b. İsa olduğu belirtilmiştir. Eserin dördüncü cildi Hekimoğlu Ali Paşa 61 numarada kayıtlı olup Şuâra sûresinin başından Duhân sûresinin sonuna kadar olan bölümü ihtiva etmektedir. Bu cildin müstensihi Muhammed b. İsâ olarak kaydedilmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa bölümünde 62 numarada ise eserin beşinci ve son cildi bulunmaktadır. Muhammed b. İsâ tarafından istinsah edilen bu ciltte Câsiye sûresinin başından Nâs sûresinin sonuna kadar olan kısım yer almaktadır. Hekimoğlu Camii bölümünde 19 numarada kayıtlı olan nüsha Fâtiha sûresinin başından Nisâ sûresinin 8. âyetine kadardır. Bu nüshanın kâtibine dair her hangi bir kayıt bulunmamakla birlikte, müstensihin yazısı oldukça karışıktır. Bu nüshanın müellifin müsvedde nüshası olduğu düşünülebilir. Ayrıca eserin Süleymâniye Kütüphanesi dışında Milano Biblioteca Ambrosiana 139 numarada kayıtlı başka nüshalarının bulunduğu bildirilmiştir.[92]

Hekimoğlu Ali Paşa 58 numarada olan cildin mukaddimesinden ve ferâğ kaydında eserin isminin *el-Cevheru'l-manzûm* olduğu ve müellifin İbn Akîle olduğu bildirilmiştir. Hekimoğlu 59 numaradaki nüshanın ilk sayfasında 60, 61, 62 numaralarda ise ferağ kaydında eserin ismi ve müellifi

92 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle" *DİA*, XIX, 305.

yer almaktadır. Hekimoğlu Camii 19 numarada kayıtlı olan nüshanın mukaddimesinde kitabın ve müellifin isimleri bulunmaktadır. Buna ilaveten İbn Akîle'nin hayatına dair bilgiler sunan mezkûr kaynakların da bu eserden bahsettiği bilinmektedir. Dolayısıyla incelediğimiz eserin İbn Akîle'nin *el-Cevheru'l-manzûm'u* olduğuna dair herhangi bir şüphe söz konusu değildir.

el-Cevheru'l-manzûm'un şu ana kadar bir bütün halinde tahkik edilmemesi ve müstakil çalışmalara konu edinilmemesi, eserin nüshalarının az olması nedeniyle olabilir. Öte yandan eserin bazı bölümleri Suudî Arabistan'da yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hind b. İbrahim b. Abdillah et-Tüveycirî Âl-i İmrân sûresini,[93] Nusret bint Sa'd b. Saîd el-Ahmerî Bakara sûresinin 183. âyetinden 203. âyeti arasını[94] Meryem bint Fâiz b. Udeh el-Esmerî Bakara sûresinin 204. âyetinden 245. âyetine kadar olan bölümü,[95] Münîre bint Âmir b. Abdillâh ed-Der'amî Bakara sûresinin 246. âyetinden sûre sonuna kadar,[96] Raime bint Ahmed b. Abduh Âl-Ahmed Ra'd sûresinin başından İbrahim sûresinin sonuna kadar olan kısmı[97] yüksek lisans tezi olarak tahkik etmiştir.

B. ESERİN MUHTEVASI VE YÖNTEMİ

el-Cevheru'l-manzûm bizatihi özgün muhtevasıyla yeni bir yöntem ortaya koyma iddiası taşıyan bir tefsiridir. Eser, kendinden önceki rivâyet tefsirlerinden farklı bir amacı gerçekleştirmek üzere kaleme alınmıştır. Yazar bu amacını tefsirin mukaddimesinde açıkça bildirmiştir. Bu nedenle tefsirin kısa mukaddimesini burada nakletmek faydalı olacaktır:

> Hamd âlemlerin Rabbi'ne, salât efendimiz Hz. Muhammed (s.a.) ve ashabı üzerine olsun. İmdi, Abd-i fakîr Muhammed b. Akîle (Allah kendisini, ebeveynlerini ve hocalarını ve tüm müminleri bağışlasın) şöyle der: Bu kitap Allah Teâlâ'nın kitabının tefsiridir. Kitapta daha önce kimsenin izlemediği bir yolu izledim ve mütekaddimîn âlimlerinden (Allah hepsine rahmet eylesin) hiçbirinin yapmadığını yaptım: Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen merfû hadisler ile Kur'ân'ı tefsir ettim ve tefsirde re'ye, sahabe ve tabiin tefsirine yer vermedim. Âlemlerin Rabbi'nin kelâmını yalnızca kulu ve Peygamberi Hz. Muhammed'in(s.a.) sözleri ile tefsir etmeye mahsus bir eser kaleme aldım. Allah Azze ve Celle'den bu eseri kendi rızasına hâlis kılmasını, dünyada ve ahirette bundan faydalanmamızı dilerim. Şüphesiz ki Allah bunu gerçekleştirmeye kâdirdir. Kitaba *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-merfû min kelâmi seyyidi'l-mürselîn ve'l mahkûm*

---

93 et-Tüveycirî, Hind b. İbrahim b. Abdillah, *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-Merfû min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-Mahkûm li-Allâme Muhammed b. Ahmed b. Akîle min Evveli Sureti Âl-i İmrân ilâ Nihayetina*, (Yüksek Lisans Tezi 2007) Taybe Üniversitesi.

94 el-Ahmerî, Nusret bint Sa'd b. Saîd, , *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-Merfû min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Ma'rûf bi-İbn Akîle el-Hanefî Sûretu'l-Bakara mine'l-Âye 183 ilâ Âye Rakm 203*, (Yüksek Lisans Tezi 2009) Melik Hâlid Üniversitesi.

95 el-Esmerî, Meryem bint Fâiz b. Udeh el-Esmerî, *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-Merfû min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Ma'rûf bi-İbn Akîle el-Hanefî Sûretu'l-Bakara mine'l-Âye 204 ilâ Âye Rakm 245*, (Yüksek Lisans Tezi 2009) Melik Hâlid Üniversitesi.

96 ed-Der'amî, Münîre bint Âmir b. Abdillâh, *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-Merfû min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Ma'rûf bi-İbn Akîle el-Hanefî Sûretu'l-Bakara mine'l-Âye 246 ila Âhiri Sûre*, (Yüksek Lisans Tezi 2009) Melik Hâlid Üniversitesi.

97 Âl-Ahmed, Raime bint Ahmed b. Abduh, *el-Cevheru'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-Merfû min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Hanefî el-Meşhûr bi-İbn Akîle min Evveli Sûreti'r-Ra'd Hattâ Âhiri Sûreti İbrahim,* (Yüksek Lisans Tezi,2010) Melik Hâlid Üniversitesi.

> ismini koydum. Muhakkak ki mütekaddimîn âlimlerinden me'sûr ile yani Hz. Peygamber'den (s.a.), sahâbeden, tabiînden ve tâbiu tâbiînden gelen rivâyetlerle tefsir yazanlar olmuştur. Bunlar arasında İmâm İshak b. Râhûye, İmâm Buhârî, İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûye yer almakta olup bu türde yazılan tefsirler içerisinde en önemlisi İmâm Allâme Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin eseridir. Bu eser muttali olduğum büyük bir tefsir olmakla birlikte Kur'ân'ı ilk önce Hz. Peygamber'den vârid olan rivâyetler ile ardından sahabe, tabiîn ve etbâı tabiinden nakledilenler ile tefsir etmiş, gerektiğinde âyetin açıklamasında müteahhirînin yönteminde olduğu gibi Arapça'ya ve re'ye yer vermiştir. Sonrasında İmam Allâme Hâfız Suyûtî (rahmetullâhi aleyh), Taberî'nin eserinin bir kısmını seçip üzerine büyük bir ilavede bulundu, çalışmasını yalnızca me'sûr ile sınırlandırdı ve bu eseri *ed-Dürrü'l-Mensûr* olarak isimlendirdi. Böylece büyük önem taşıyan bir tefsir telif etmiş oldu. Şöyle ki Suyûtî bu eserde rey'e hiç yer vermemiş, âyetleri Hz. Peygamberden, sahâbeden, tabiînden ve etbâu't-tabîînden gelen rivâyetlerle tefsir etmiştir. Ben ise bu tefsirimi Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen rivâyetlere hasrettim. Bu zor bir iştir ancak Allah'tan fazlı ve keremi ile bu zorluğu kolaylaştırmasını dilerim. Nitekim mütekaddimîn muhaddislerinden âlimler en az sayıda hadisin Kur'ân'ın tefsiri hakkında olduğunu söylüyorlardı. Biz inşallah Allah'ın, Nebisine kolaylaştırdığı husus üzerinde duracağız, Allah müstaîndir.[98]

Yukarıdaki ibarelerden yola çıkarak İbn Akîle'nin tefsir ürünlerini ikiye ayırdığını söylemek mümkün görünmektedir: Tefsir eserlerinin ilk türünü mütekaddimîn dönemine ait me'sûr (rivâyet) ile tefsir yöntemini kullanan eserler oluşturmaktadır. Me'sûr ile tefsirde kullanılan malzemeler, senedi Hz. Peygamber'e ulaşan (merfû) rivâyetler, senedi sahabede mevkûf olan rivâyetler, tabiîn'den nakledilen (maktû) rivâyetler ve etbâu't-tabiînden nakledilen rivâyetlerdir. İkincisi ise müteahhirîn dönemine ait yöntemler olan re'y ve dilsel açıklamaları kullanan tefsirlerdir.

İbn Akîle, Taberî'nin *el-Camiu'l-Beyân'ını* rivâyet tefsirlerinin en büyüğü olarak görmekle birlikte, onun Arap dilinin kaideleri ve re'y. geç olmak üzere geç döneme ait iki malzemeye yer verdiğine dikkat çekmiştir. Sonraki dönemde ise Suyûtî, Taberî tefsirini âdetâ rafine ederek re'yden ve gramatik açıklamalardan arındırmış ve ilave rivâyetlerle desteklemiştir. İbn Akîle kendi çalışmasını Suyûtî'nin eserinin bir sonraki aşaması olarak konumlandırıyor görünmektedir. Zira Suyûtî tefsirinde rivâyet malzemesini geniş tutmuş, mevkuf ve maktu rivâyetlere hatta etbâu't-tabiîn kavillerine yer vermiştir. İbn Akîle tefsirinde bu türden rivâyetleri dışarıda bırakarak ve yalnızca Hz. Peygambere dayanan rivâyetleri ele almak suretiyle Suyûtî'nin malzeme kapsamını daraltmıştır. İbn Akîle'nin esas aldığı rivâyetler, doğrudan Hz. Peygamber'e ulaşan merfû rivâyetler ve Hz. Peygamber'e ulaşmamakla birlikte merfû olduğuna hükmedilen rivâyetlerdir. İbn Akîle hükmen merfû rivâyetler ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamakla beraber eserin isminde hükmen merfu hadisleri eserin kapsamına alacağını bildiren mahkûm ifadesini kullanmıştır.

Tefsir literatürünü mütekaddimîn ve müteahhirîn şeklinde ikili bir tasnife tabi tutan İbn Akîle, İmâm İshak b. Râhûye (ö.238/853) , İmâm Buhârî (ö. 256/870), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) ve İbn Merdûye'yi (ö. 410/1020) mütekaddimîn dönemi rivâyet tefsiri müellifleri olarak örnek göstermiştir.

98 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.1b.

Kaynaklarda İbn Râhûye'ye ait bir tefsirin varlığından söz edilmektedir; ancak eser günümüze ulaşamamıştır. İbn Râhûye'nin hadis ilmindeki önemi göz önünde bulundurulduğunda bu tefsirin rivâyet ağırlıklı olduğu düşünülebilir.[99] İbn Akîle'nin Buhârî'ye nisbet ettiği tefsir günümüze ulaşmamakla birlikte kaynaklarda zikri geçmektedir.[100] İbn Ebî Hâtim'in *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm müsneden 'ani'r-Resûl ve's-sahâbe ve't-tâbiîn* adlı on ciltlik rivâyet tefsiri günümüze ulaşmıştır ve çeştli araştırmalara konu olmuştur.[101] İbn Merdûye'ye nisbet edilen tefsir günümüze ulaşmamakla birlikte yedi ciltten müteşekkil olup kendinden sonraki eserlerde kaynak alınmıştır.[102] Görüldüğü üzere İbn Akîle'nin zikrettiği mütekaddimîn dönemi tefsir âlimleri, dönemlerinin meşhur muhaddisleri olup hadis ilminde hatırı sayılır eserler ortaya koymuş kişilerdir. İbn Akîle'nin muhaddis kişiliği göz önünde bulundurulduğunda bu ayrım anlamlı olmaktadır. Bununla beraber bu husus İbn Akîle'nin tefsir ilminin mahiyetine dair kanaatini gösterme noktasında bazı nükteler barındırmaktadır. Şöyle ki İbn Akîle'nin rivâyet yoğunluklu tefsirleri muteber kabul ettiğini, bu eserlerin de ilk nüvelerinin muhaddisler tarafından ortaya konduğunu, sonraki dönemde tefsire re'y ve dilsel açıklamaların karıştırıldığını ancak bu durumun Suyûti'nin çalışmasıyla ortadan kaldırılma yönünde ilerlediğini, kendi tefsirinin ise son noktayı koyacak niteliklte, merfû hadislere hasredilmiş bir rivâyet tefsiri olduğunu düşündüğünü söylemek mümkün görünmektedir.

el-Cevheru'l-manzûm'un mukaddimede açıklanan bu amaç doğrultusunda nasıl bir sonuca vardığını incelediğimiz âyetler çerçevesinde tespit etmeye çalıştık. Çalışmamız bir yüksek lisans tezi olduğundan beş büyük el yazması ciltten oluşan eserin tamamını detaylı olarak incelemek mümkün olmadı. Bu nedenle bilimsel araştırmaların genel metodlarından biri olan tümevarım yöntemini uygularak ukûbata dair âyetler örneğinde bir inceleme yaptık.

Ukûbât âyetleri çerçevesinde yapılan araştırmada İbn Akîle'nin tefsir faaliyetini tahrîc[103] yöntemi olarak isimlendirmek mümkündür: İbn Akîle ele aldığı âyeti yahut âyet grubu ile ilgli nakledeceği rivâyeti sözgelimi **اخرج الطبراني عن ابن عباس** diyerek çeşitli türlerdeki hadis mecmualarından, tefsir kitaplarından, tefsir ilimlerine dair kitaplardan aktarmaktadır. İbn Akîle bu nakillerde rivâyetin tam senedini zikretmeyerek hadisin yalnızca sahabe râvîsini ziktetmektedir. Söz konusu nakiller; çoğu İbn Abbâs'a dayanan merfû hadisler, Hz. Aişe gibi sahâbede mevkuf olan hadisler ve Saîd b. Cübeyr, Katâde gibi tabiîn âlimlerine dayanan maktû rivâyetlerden müteşekkildir. İbn Akîle naklettiği rivâyetler

99 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-VI, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941, I, 422.
100 Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (trc. Abdulhalîm en-Neccâr), I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire 1119, III, 179.
101 bk. Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebî Ḥâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2003.
102 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 439; Şenel, Abdülkadir, "İbn Merdûye", *DİA*, İstanbul 2001, XX, 184.
103 Tahrîc terimi burada "belirli kitaplardan seçilen hadislerle yeni bir kitap meydana getirmek" anlamında kullanılmaktadır. (Görmez, Mehmet, "Tahrîc" DİA, İstanbul 2010, XXXIX, 419.)

arasında kendi değerlendirmelerine yer vermemiş, rivâyetleri açıklama yahut tenkit etme gibi bir tavır sergilememiştir. İbn Akîle ilgili gördüğü rivâyetleri peşpeşe tahrîc sigası kullanarak sıralamıştır. Ancak rivâyetlerin sıralanmasında bir hiyerarşik bir standart tespit edilememiştir. Nitekim kimi zaman merfû hadisleri öncelemiş kimi zaman mevkûf yahut maktû hadislere öncelik vermiştir.

İbn Akîle'nin tahrîc ettiği rivâyetlerde sıhhat şartı aramadığını söylemek imkân dâhilindedir. Nitekim İbn Akîle kütüb-ü sitte'den ve diğer güvenilir hadis kaynaklarından rivâyette bulunduğu gibi, yeri geldiğinde zayıf kabul edilen kaynaklardan da hadis tahrîc etmiştir.[104] İbn Akîle kimi zaman naklettiği bilginin zayıf olduğunu sarih bir şekilde ifade etmiştir.[105]

İbn Akîle'nin âyeti yahut âyet grubunu tefsir ederken konuyla ilgili tüm merfû rivâyetleri sunmak gibi bir kaygı gütmediği de söylenebilir. Nitekim kimi zaman söz konusu edilen âyet çerçevesinde fıkhî yahut tarihî bilgi taşıyan üstelik şöhret bulmuş rivâyetlerin, nakledilmek üzere tercih edilmediği görülmüştür. Sözgelimi İbn Akîle, Hz. Peygmber'in zina haddi uygulamaları ile ilgili yalnızca bir vakayı aktaran rivâyetlere yer vermiş ve güvenilir hadis kaynaklarında yer almalarına rağmen Hz. Peygamber'in diğer zina haddi uygulamalarını bildiren rivâyetlere yer verilmemiştir. Bu durumda İbn Akîle'nin âyetin anlaşılmasında kendince yeterli gördüğü sayıda ve manada rivâyeti naklettiğini düşünmek imkân dâhilindedir.

C. ESERİN KAYNAKLARI

İbn Akîle'nin XVIII. yüzyılda bir rivâyet tefsiri telif ettiği nazar-ı dikkate alındığında kendisinden önceki rivâyet tefsirlerine müracaat etmesi tabii bir durumdur. Onun özgünlüğü rivâyet tefsiri sahasına kattığı yeni derlemede aranmalıdır. Zira bu dönemde nakledilecek tüm rivâyetler geçmiş tefsir kaynaklarında ve hadis mecmualarında mevcuttur. İbn Akîle'nin, ele aldığı âyeti açıklamada yeterli gördüğü rivâyetleri derleyerek eserini telif ettiğini söylemek mümkündür.

*el-Cevheru'l-manzûm'*da Taberî ve İbn Ebî Hâtim tefsirlerine sık sık referansta bulunulmakla birlikte, Suyûtî'nin ed-Dürrü'l-Mensûr'unda yer alan rivayetler büyük oranda belirleyici olmuştur. Ancak İbn Akîle'nin Sûyûtî'nin nakletmediği rivâyetlere ve kırâat farklılıklarına yer verdiği de görülmektedir. Dolayısıyla İbn Akîle'nin, Suyûtî'nin tefsirini ana kaynaklarından biri olarak gördüğü fakat yalnızca Süyûtî'nin tefsiri ile yetinmeyip gerekli gördüğü diğer rivayet tefsirlerine ve hadis müellefatına da müracaat ettiği söylenebilir. Nitekim İbn Akîle, tefsirinin mukaddimesinde Suyûtî'nin

104 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.314[b].
105 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.153[a].

tefsir faaliyetini bir adım öteye taşıyacağını ifade etmiş ve farklı eserlere de müracaat ederek bu hedefini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Taberî, İbn Ebî Hâtim ve Süyûtî'nin eserleri dışında dışında el-Cevheru'l-manzûm'da sık sık alıntı yapılan tefsirler arasında İbn Merdûye'nin *Kitâbü't-Tefsîr*'i, İbnü'l-Münzir'in *et-Tefsîr*'i ve Beğavî'nin *Meâlimü't-tenzîl*'i yer almaktadır. el-Cevheru'l-manzûm'da ulûmu'l-Kur'ân'la ilgili olarak Nehhâs'ın *Kitâbü'n-Nâsih ve'l-mensûh*'u, Ebû Dâvûd'un *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh*'u, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın Fezâilü'l-Kur'ân'ı gibi eserlerden alıntılar yer almaktadır. Aynı zamanda İbn Akîle, kütüb-ü sitte başta olmak üzere pek çok hadis kaynağından tahrîcte bulunmuştur. Bu eserler arasında Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'ini, Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'ini Abd b. Humeyd'in *el-Müsnedü'l-kebîr*'ini, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musanne*f'ini, Taberânî'nin *Mu'cem*lerini, Sâid b. Mansûr'un *es-Sünen*'ini, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek*'ini, Ebû Dâvûd et-Tayâlîsi'nin *el-Müsned*'ini, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kebîr*'i ile *Şu'abü'l-îmân*'ını, Harâitî'nin *Mekârimü'l-ahlâk*'ını ve daha pek çok hadis mecmuasını zikretmek mümkündür. İbn Akîle'nin kaynak olarak aldığı fıkıh eserleri arasında ise daha çok İmam Şafii'nin *el-Üm*'ü ile İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Âsâr*'ı zikredilebilir.

D. İBN AKÎLE'NİN BAŞLICA TEFSİR PROBLEMLERİNE YAKLAŞIMI

el-Cevheru'l-manzûm'un içeriği göz önünde bulundurulduğunda, meseleleri esbâb-ı nüzul, kırâat açıklamaları ve nesh konularının eserle ilişkilendirilebilecek başlıca tefsir meseleleri olduğu ileri sürülebilir.

1. Esbâb-ı Nüzûle Yaklaşımı

Sebeb-i nüzul rivâyetini aktaran sahabî ayetin indiği hadiseye şahit olmuşsa bu tür bir haber müsned yani merfû kabul edilmektedir.[106] İbn Akîle, tefsirinde naklettiği rivâyetler arasında sebeb-i nüzûl rivâyetleri önemli bir yer tutumaktadır. Genellikle ayetle ilgili ilk naklettiği rivâyetler âyetin nüzul sebebini bildiren nakillerdir. Dolayısıyla İbn Akîle'nin âyetlerin anlaşılması hususunda nüzul sebeplerini önemsediğini söylemek mümkün görünmektedir. Ancak İbn Akîle'nin, naklettiği sebeb-i nüzul rivâyetleri ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmadığından sebebin hususiliği- hükmün umûmiliği ilişkisi hakkında nasıl bir kanaatte olduğunu tespit etmek mümkün değildir.

İbn Akîle'nin bazen bir ayetle ilgili birbirini tamamlar ve destekler nitelikte ancak farklı bilgiler sunan rivâyetleri tahrîc ettiği görülmektedir. Kimi zaman ise İbn Akîle birbirinden tamamen farklı hadiseleri aynı âyetin nüzulü için sebep olarak göstermiştir. İbn Akîle rivâyetler arasında tercihte

106 Suyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî*, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Şuayb el-Arnavût), Müessesetü'r-Risâle -Nâşirûn, Beyrut 1429/2008, 76.

bulunmadığı için okuyucunun zihninde tekerrür-ü nüzûle[107] kapı araladığı ihtimali canlanabilmektedir. İbn Akîle'nin aynı âyetin nakledilen farklı sebeplerle farklı zamanlarda inmiş olduğu kanaatinde olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte İbn Akîle'nin, bir hadiseyi farklı ayetlerin sebeb-i nüzûlü olarak aktardığı da olmuştur. Dolayısıyla teddüd-ü nâzil[108] olarak adlandırılan, bir sebep üzerine farklı iki âyetin inmesi fikrine de açık olduğu düşünülebilir.

2. Kıraat Farklılıklarına Yaklaşımı ve Kıraatleri Kullanımı

İbn Akîle ele aldığı âyet hakkındaki rivâyetleri tahrîc ettikten sonra kırâat farklılıklarını القرآت başlığı altında sıralamıştır. Kırâatlere dair bilgileri örneğin و قرأ عبد الله şeklinde vermiş, hangi kaynaktan bu bilgileri naklettiğini bildirmemiştir. İbn Akîle'nin Kimi zaman kırâat farklarını tahrîc ettiği rivâyetler arasında, hadis nakleder gibi bir üslupla ve kaynak belirterek zikrettiği de olmuştur. Ayrıca onun aynı kırâat bilgisini hem naklettiği hadisler arasında hem de kırâatler bâbında aktardığı vâki olmuştur. Böyle durumlarda tahrîc sigasıyla aktardığı kırâat farklılığında fıkhî bir boyutun bulunduğuna yahut ilave bir bilgi içerdiğine dikkat çekmek istediği düşünülebilir.[109]

İbn Akîle, on kırâat imamının naklettiği kırâatler hâricindeki kırâat farklılıklarına da yer vermiştir. İbn Akîle'nin kırâatlerle ilgili açıklamaları yer yer oldukça uzun olup, zaman zaman bazı kırâatlerin zayıf olduğuna dair tenkitte bulunmuştur.[110] Bunlara ilaveten onun, kırâatleri Arap dilinin kaîdeleri ile açıklayarak desteklediği de görülmektedir.[111] On kırâat dışında aktardığı kırâatler arasında İbn Mes'ûd, Zeyd b. Ali, Ebû Müslim, Hasan-ı Basrî, Mücâhid b. Cebr, İsa es-Sekafî ve İbn Cüreyc gibi isimlerden nakledilen kırâatler yer almaktadır. Bu durum şâz kabul edilen kırâatlerin de İbn Akîle nezdinde bilgi değeri bakımından önem taşıdığını söylemeyi mümkün kılmaktadır.

3. Nesh Konusuna Yaklaşımı

Şerî bir hükmün, şerî bir delil ile ortadan kaldırılmasını ifade eden[112] nesh, mütekaddim âlimlerinin kâhir ekseriyetinin kabulüne göre Kur'ân âyetlerinde vuku bulmuştur. Kaynaklarda, Ebû Müslim (ö. 322/934) öncesi dönemde neshin varlığı üzerinde âlimlerin icma üzere oldukları

107 Suyûtî, *el-İtkân*, 84.
108 Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Ḳur'ân*, (nşr. Fevvâz Ahmed Zemralî), I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1415/1995, 102.
109 İbn Akîle*, el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.314b.
110 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 60, vr. 153a.
111 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, 314b.
112 Zürkânî, *Menâhil*, II, 138.

bildirilmektedir. [113] Ebu Müslim'den günümüze, neshin Kur'ân âyetleri hakkında mümkün olamayacağını savunan âlimler olmuştur.

İbn Akîle bir ayetin başka bir âyeti neshettiğine dair çoğunlukla İbn Abbâs'a dayanan pek çok rivâyet nakletmiştir. Bununla birlikte İbn Akîle, neshle ilgili Mücâhid, Katâde, Hasan-ı Basrî, Süddî gibi tabiîn âlimlerine dayanan rivâyetler aktarmıştır. Sözgelimi o zina suçunun İslam'ın ilk yıllarında öngörülen cezasının sonradan kaldırıldığına dair pek çok rivâyet nakletmiştir.[114] Bununla beraber, Hanefîlerin sünnetin Kur'ân'ı neshine örnek olarak gösterdikleri, zina cezasının hükmünü bildiren bir hadisi de tahrîc etmiştir. Bu durumda İbn Akîle'nin neshe olumlu yaklaştığını düşünmek imkân dâhilindedir.

D. İBN AKÎLE'NİN MERFÛ-MEVKÛF-MAKTÛ HADİSLERİ KULLANIMI

el-Cevheru'l manzum eserinde İbn Akîle'nin naklettiği rivâyetleri hadis ilminde yer alan merfû-mevkûf-maktû sınıflandırmasına tabi tutarak, müellifin merfû hadisleri ne oranda kullandığı hakkında bir tespitte bulunmak mümkün olabilir. Eserin, örnek olarak alınan ukûbât âyetlerinin tefsirinde İbn Akîle'nin çoğunlukla merfu hadisleri naklettiği görülmekle beraber, mevkûf ve maktû hadislere yer verdiği gözlenmiştir.

Sayısal olarak bakıldığında incelenen on iki ukûbât ayetinin tefsirinde sıraladığı yüz kırk dokuz hadisin (kırâat farkları hariç) seksen biri merfû, yirmi yedisi mevkûf, kırk bir tanesi ise maktû rivâyetlerdir. Bu da incelenen örneklerde kullanılan rivâyetlerin yüzde elli beşine yakınının merfû olduğu anlamına gelmektedir. İbn Akîle'nin naklettiği merfû hadislerin yüzde yirmisi İbn Abbâs'tan, yüzde on biri Ebû Hureyre'den, yüzde onu Abdullah b. Ömer'den, yüzde yedisi Enes b.Mâlikten, yüzde altısı İbn Mes'ûd'dan, diğer rivâyetler ise tek tek farklı sahabilerden nakledilmiştir. İbn Akîle'nin sahâbî râvisi meçhul rivâyetlere yer verdiği de görülmüştür.[115]

İbn Akîle'nin naklettiği mevkûf hadisleri, hükmen merfû kabul etme ihtimali söz konusu olabilir. Nitekim hadis ilminde, sahâbenin içtihada mahal olmayan konulara dair nakilleri hükmen merfû kabul edilmektedir. Sözgelimi sahâbe'den isrâiliyat, garîb kelimelerin açıklaması, yaratılışın başlangıcı gibi geçmişe dair bilgiler, peygamberler tarihine dair bilgiler, fiten ve melâhime dair bilgiler ile; amellerin sevapları ve cezalarına dair malûmât aktarılmışsa, bunun Hz. Peygamber'den duyulmuş

113 Zürkâni, *Menâhil*, II, 147.
114 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr. 235b.
115 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.53, vr.273^{b}, 317^{b}, 318^{a}, 270^{b}.

olması kuvvetle muhtemel kabul edilmiştir. [116] Ancak bu durumda İbn Akîle'nin hükmen merfû kabul ettiği rivâyetleri, mevkûf rivayetlerden ayırmayı mümkün kılacak bir açıklama yapması beklenebilirdi.

116 İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fikr fi Mustalahi Ehli'l-Eser* (Abdullah b. Dayfillâh er-Rahîlî), Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vatanî, Riyâd 1422/2001, 132-134.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN AKÎLE'NİN EL-CEVHERU'L MANZÛM'DA UKÛBÂT ÂYETLERİNİ TEFSİR ETMEDE RİVÂYET KULLANIMI

İbn Akîle'nin el-Cevheru'l-manzûm'da kullandığı rivâyet yönteminin fıkhî hükümleri ihtiva eden ayetlerde daha belirgin bir şekilde tespit edileceği düşünülmektedir. Buna ilaveten İbn Akîle'nin Hanefî mezhebine mensup olması ve Hanefî mezhebinin rivâyetleri kullanımıyla ilgili bir takım tartışmaların geçmişten bu yana gündeme gelmesi, örneklem olarak seçilen ayetlerin ahkâma dair olmasını gerekli kılmaktadır. Böylesi geniş bir eserde tefsiri yapılan ahkâm ayetlerinin tamamının ele alınması ciddi bir hacim problemi doğuracağından burada ukûbata dair âyetlerin incelenmesinin yeterli olacağı düşünülmektedir.

İkinci bölümde ukûbat âyetleri, fıkıh kaynaklarında yer alan hukûkullâh - hukuku'l-âdemiyyîn ayrımına dayalı olarak "kamuya yönelik suçlar ve cezaları" ile "şahıs haklarına yönelik suçlar ve cezaları" başlıkları altında, iki gruba ayrılarak incelenecektir. İslam ceza hukukunda yer alan yaygın tasniflerden birine göre had cezalarına konu olan suçlar, hukûkullâhı ihlal eden suçlar yani kamu düzenini ilgilendiren, zararı tüm topluma dokunan suçlar olarak kabul edilmektedir. Kısas ve diyet gerektiren suçlar ise hukûku'l-âdemiyyîn'i ihlal eden; doğrudan ferdin hakkına tecavüz eden suçlar olarak telakkî edilmektedir. Ferde yönelik tüm suçların toplumsal bir boyutu, kamuya yönelik tüm suçların da fertleri ilgilendiren bir boyutu olduğu kabul edilmekle beraber, çeşitli kriterler[1] göz önünde bulundurularak bu tasnif kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır.[2] Dolayısıyla ukûbat âyetlerini bu geleneğe göre sınıflandırmak uygun görülmüştür.

I. ŞAHIS HAKLARINA YÖNELİK (KISAS VE DİYET GEREKTİREN) SUÇLARIN CEZALARI

Özü itibariyle bireyde fizikî bir tahribe neden olan bu fiilleri öldürme ve yaralama olarak iki başlık alında incelemek mümkündür. Konu ile ilgili fıkıh kitaplarında çok detay bulunmakla birlikte, biz konuyu Kur'ân âyetleri ve bunların tefsirleri çerçevesinde ele alacağız.

A. ADAM ÖLDÜRME SUÇUNUN CEZASI

Kur'ân'da insan öldürmenin cezası, suçun kasten yahut hata ile işlenmesine göre farklılık arz etmektedir. İslam ceza hukukunda bu ayrım genişletilerek Hanefî mezhebinde; kasten, kasta benzeyen, hata ile, hataya benzeyen ve tesebbüben olmak üzere beş kategoride incelenmiş; Şafii ve Hanbelî mezheplerinde kasten, kasta benzeyen ve hata yoluyla olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Malikî

1 Bk. Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdris, *Kitâbu'l-Furûk* (nşr. Muhammed Ahmed Serrâc, Ali Cum'a), I-II, Dâru's-Selâm, Kâhire 1421/2001, I, 269-270.

2 Ûdeh, Abdulkâdir, *et-Teşrîu'l-cinâiyyi'l-İslâmî*, I-II, Daru'l-Kâtibi'l-Arabî, Beyrut ty, I, 98-100; Mahmesânî, Subhî, *en-Nazariyyetü'l-âmme li-mûcebât ve'l-ukûd fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye,* Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, 3.bs., 113-114; Ebû Zehra, Muhammed, *el¬Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1998, 43-44; el-Avvâ, Muhammed Selîm, *Fî usûli'n-nizâmi'l-cinâiyyi'l-İslâmî*, Nahdatu Mısr, 2006, 103-104; Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2009, 7. bs., 160-161.

mezhebinde ise öldürme suçu kasten ve hata yoluyla olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınmıştır.[3] Kur'ân'da yalnızca kasten ve hataen adam öldürme durumlarına dair hüküm bildiren âyetlerin yer alması nedeniyle, bu bölümde öldürme suçu kasten öldürme ve hata ile öldürme olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

1. Kasten Öldürme

Kur'ân-ı Kerîm'de kasten haksız yere insan öldürmek kati sûrette yasaklanmış,[4] bir insanı öldürmek, tüm insanlığı öldürmek kadar büyük bir suç olarak görülmüştür.[5] Kur'ân-ı Kerîm'de farklı bağlamlarda verilen örneklerle kan dökme çirkin görülmüş;[6] bir mümini kasten öldürmenin cezası ebedî cehennem azabı olarak ifade edilmiş,[7] bir müminin, diğer bir mümini ancak yanlışlıkla öldürebileceğinden söz edilmiştir.[8] Kur'ân-ı Kerîm'de haksız yere insan öldürmenin cezasıyla ilişkilendirilen âyetler: Furkan sûresinin 68-71. âyetleri, İsrâ sûresinin 33. âyeti, Bakara sûresinin 178. âyeti, Nisâ sûresinin 93. âyeti ve Mâide sûresinin 45. âyetleridir. İbn Akîle'nin mezkûr âyetlerle ilgili açıklamalarını incelemeden önce, kasten öldürme konusunda fıkıh kaynaklarında yer alan bazı hususlara değinmek, rivâyetlerin kullanım yöntemini değerlendirilmesinde gerekli veriyi sağlayacaktır.

İslam hukukunda haksız yere kasten öldürmenin haram olduğu konusunda ittifak vardır. Bu suçu işleyen kişi fâsık olarak kabul edilir; durumu Allah'a kalmıştır, dilerse affeder dilerse cezalandırır. İbn Abbâs dışında, selefin çoğuna göre tövbesi kabul edilir.[9] Bu kanaat doğrultusunda, "*Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde temelli kalacağı cehennemdir*" meâlindeki Nisâ sûresinin 93. âyetiyle, kâtilin tövbe etmeden ölmesi durumunda ebediyen cehennemde kalacağının kastedildiği şeklinde açıklanmıştır.[10] Fakîhler kasten öldürme sonucunda, kâtile üç hususun vacip olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir: Büyük günah işlemiş sayılmak, kısas edilmek ve mirastan mahrum bırakılmak. [11]

Kasten öldürmenin cezası; aslî, asıldan bedel ve tâbî cezalar olmak üzere üç gruptur. Kasten öldürmenin aslî cezası tüm mezheplerin ittifak ettiği üzere kısastır. Şafiiler diğer mezheplerden farklı olarak kefâreti de aslî ceza olarak eklemişlerdir.[12] Bu konuyla ilgili, Ebû Dâvûd'un es-Sünen'inde yer alan bir hadise göre katil sebebiyle cehenneme girmeye müstahak olan biri hakkında Hz. Peygamber:

3 Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletüh*, I-X, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1406/1986, VII, 5617-5621.
4 el-Mâide 5/151, el-İsrâ 17/33.
5 el-Mâide 5/32.
6 el-Bakara 2/30, 61; Âl-i İmrân 3/21, 112, 181; el-En`am 6/140; el-İsrâ 17/31; el-Mü'min 40/28; et-Tekvîr 81/9.
7 en-Nisâ 4/93.
8 en-Nisâ 4/92.
9 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5615.
10 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Cami`li-ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006,VII, 42.
11 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5660.
12 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5660-5661.

"Bu öldürmeden dolayı köle azad ediniz, (çünkü) Allah, kölenin her organına, karşılık, kâtilin bir organını cehennemden azad eder"[13] buyurmuştur. Şafiiler, zikredilen hadisi dayanak göstermekle beraber kefâretin bir telafi olduğunu ve kasten öldüren kişinin telafiye, hatayla öldürenden daha çok muhtaç olduğunu ileri sürerek tüm öldürmelerde kefâreti gerekli görmüşlerdir.[14]

Kasten öldürmenin bedel cezası, kısasın affedilmesi veya kâtilin kısastan önce başka bir sebeple ölmesi gibi nedenlerden ötürü kısasın düşmesi sonucunda uygulanır. Bu cezalar diyet ve ta`zîrdir. Diyetin türü hakkında fakîhler farklı görüşlere sahip olmakla beraber diyet miktarı; altın cinsinden bin dinar, gümüşten on iki bin dirhem (Hanefîlere göre on bin dirhem), deve türünden yüz adet, ineklerden iki yüz, koyunlardan iki bin, elbiselerden ise iki yüz adet olarak belirlenmiştir. Kasten öldürme diyeti kâtilin malı üzerine vaciptir ve âkıle[15] bunu yüklenmez. Kısasın düşmesi durumunda gelen bedel cezalardan bir diğeri olan ta`zîr cezası ise cumhûra göre hâkimin kararına bağlı olarak uygulanır. Mâlikîlere göre ise kısasın düşmesi durumunda ta`zîr cezasının uygulanması gereklidir. Kasten öldürmeye tabi olan cezalar ise mirastan ve vasiyetten mahrumiyettir.[16]

Fakîhler, kasten ve haksız yere cana kıymanın aslî cezasının kısas olduğu üzerinde ittifak etmekle beraber kısasın uygulanış biçimi ve şartlarıyla ilgili bazı hususlarda ihtilaf etmişlerdir. Kısasın yerine getirilme keyfiyeti hakkında Hanefîlere ve Hanbelî mezhebindeki bir görüşe göre; kısas kılıçla boynu vurmak sûretiyle yapılır. Kâtilin, maktülü öldürdüğü şekilde kısas yapılmaz. En kısa yoldan kâtilin öldürülmesi sağlanır zira kısastan maksat bedenin hayattan koparılmasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen "Kısas ancak kılıç iledir"[17] hadisini esas almışlardır.[18] Şafiiler ve Malikîler ise kâtil nasıl öldürdüyse kısasın da aynı şeklide yapılacağı kanaatindedir. Söz gelimi kâtil boğarak öldürdüyse boğulur, silahla öldürdüyse silahla öldürülür, yakarak öldürdüyse yakılır. Nitekim kısasın, intikam duygusunu yatıştırması gerekir ki bu da ancak aynı şekilde karşılık verildiğinde gerçekleşir. Bu görüşlerine misli ile mukabeleyi emreden âyetleri[19] ve Hz. Peygamber'in Müslüman bir kadının başını

13 Ebu Dâvud, "İtâk", 14.

14 Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğnî'l-Muhtâc* (nşr. Muhammed Halîl Aytânî), I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1418/1997, IV, 137-138.

15 "Kasıt unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde suçlu adına diyet ödemeyi yüklenen şahıslar topluluğu." (Aktan, Hamza, "Âkıle", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1989, II, 248.)

16 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5701-5718

17 İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b İbrahim b. İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1425/2004, IX, 192.

18 Serahsî, Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut ty, XXVI, 126; el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd*, Bedâ`iu'ś-sanâi` fî tertîbi'ş-şerâ`i*,I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1406/1986, VII, 245-246; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed, *el-Muğnî,* I-XV, Dâru Alemi'l-Kütüb, Riyad 1417/1997, XI, 508.

19 el-Bakara 2/194, en-Nahl 16/126, eş-Şûrâ 42/40.

iki taş arasında ezerek öldüren bir Yahudi kâtilin, aynı şekilde öldürülmesini emrettiği hadisi[20] delil almışlardır.

Mezheplerin kısasla ilgili ihtilaf halinde oldukları bir diğer konu ise maktûlün kâtile denkliğidir. Maktûl ile kâtil arasında hürriyet ve din bakımından denklik olması konusunda Hanefîler, çoğunluktan ayrı bir kanaate sahiptir. Hanefîler insan olma paydasında kısası herkes için eşit görürler. Bu kaidenin tek istisnası kişinin kendi kölesini öldürmesidir.[21] Hanefîler bu hususta "Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kısas farz kılındı"[22] ve "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş karşılıktır"[23] âyetlerinin umumi olmasını ve herhangi bir tahsisten bahsedilmemesini esas almışlardır. Hz. Peygamber'in bir kâfir karşılığında bir mümine kısas uygulayıp "Zimmetime riâyet etmek herkesten ziyade bana yaraşır"[24] buyurduğunu ifade eden hadisi de görüşlerine delil kabul etmişlerdir.[25] Cumhûr ise, kısasın uygulanabilmesi için maktûlün kâtile hürriyet ve din bakımından denk olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu durumda kâfiri öldürdüğü için Müslümana ve köleyi öldürdüğü için de hüre kısas yapılmaz.[26] Bu hususta delil olarak aldıkları hadisler şunlardır:[27] "Kâfir karşılığında Müslüman öldürülmez"[28] " Müslümanların kanları birbirine denktir. Onların zimmetlerini en aşağı tabakada olanları da yerine getirmeye çalışır ve mümin bir kimse kâfir bir kimseye karşılık olarak öldürülmez."[29] "Köle karşılığında hür öldürülmez."[30] "Köle karşılığında hürün öldürülmemesi sünnettendir."[31] Kâtilin maktûle denkliği ise aranmaz. Söz gelimi Müslümanı öldüren zimmîye kısas yapılır.[32]

Kur'ân-ı Kerîm'de kasten öldürme suçunun cezasını bildiren âyetler ve İbn Akîle'nin bu âyetlerle ilgili açıklamalarına gelince, ilgili incelemeler âyetlerin nüzul sırası takip edilerek yapılacaktır. Zira İslam şerîatinin, Müslüman bireyin ve toplumun eğitiminde hükümleri tedrîcî olarak indirme prensibi gereğince Mekke döneminde inen âyetlerde akaid ve ahlak konularının öne çıktığı görülmektedir. İbâdetlere ve muamelâta dair hükümlerin ise Medenî sûrelerde detaylandırıldığı

20 Buhârî, "Husûmât", 1.
21 el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (nşr. Eymen Sâlih Şaban), I-XIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000, XIII, 77.
22 el-Bakara 2/178.
23 el-Mâide 5/45.
24 Dârekutnî Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, I-III Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1422/2001, III, 58.
25 el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi`u's-sanâ`i fî tertîbi'ş-şerâ`i*, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, VII, 237.
26 Şirbînî, *Muğni'l Muhtâc*, IV, 24; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 459; İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḳtesıd*, (nşr. Muhammed Subhî Hasen Hallâk), I-IV, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1415/1994, IV,300.
27 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5669-5670.
28 Buhârî,"Diyât", 24.
29 Ebu Dâvud, "Edâhî", 157.
30 Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 56.
31 Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdu'l-Kâdir Atâ), I-IX Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, VIII, 63.
32 Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 24.

görülmektedir.[33] Bu durumda hüküm bildiren ayetleri Mekkî-Medenî ayrımına tabi tutmanın, hükümlerin teşriinde tedrîciliğin ve buna benzer hususların daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasını temin açısından faydalı olacağı açıktır.

Mekkî bir sûre olan Furkan sûresinin 68-71. âyetlerinde kasten öldürenlerin tövbe edip sâlih amel işlemeleri durumunda affedileceği bildirilmiştir:

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾
يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا ﴿٦٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ
حَسَنَاتٍ ۗ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٧٠﴾ وَمَن تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا ﴿٧١﴾

> Onlar, Allah'ın yanında başka tanrı edinip ona yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Zina etmezler. Bunları yapan günaha girmiş olur. Kıyamet günü azabı kat kat olur, orada, alçaltılarak temelli kalır. Ancak tövbe eden, inanıp sâlih amel işleyenlerin, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah bağışlar ve merhamet eder. Kim tevbe edip sâlih amel işlerse, şüphesiz o, Allah'a gereği gibi yönelmiş olur.

Bu âyetlerde ifade edildiğine göre kasten öldürmenin cezası ebedî cehennem azabı olmakla birlikte, tövbe edenler affolunacaktır. İbn Akîle bu âyet-i kerimelerin tefsirinde konuyla ilgili fıkhî hüküm bildiren herhangi bir rivâyete yahut açıklamaya yer vermemiştir.[34] Bununla birlikte, âyetlerin sebeb-i nüzulüne dair çeşitli rivâyetler aktarmıştır. Bu rivâyetler arasında tercih veya tenkitte bulunmamıştır. İbn Akîle; Firyâbî, Abd b. Humeyd, Buhârî, Müslim, Tirmizî, İbn Cübeyr, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûye ve Beyhakî'den bir rivâyet tahrîc etmiştir. Buna göre âyet-i kerîme şu hâdise üzerine, Hz. Peygamber'in (s.a) sözünü tasdik etmek üzere inmiştir: Abdullah b. Mes'ûd Hz.Peygamber'e, Allah katında hangi günahın en büyük olduğunu sormuş, Hz. Peygamber de: "Allah seni yarattığı hâlde, Allah'a benzer bir eş uydurmandır." buyurmuştur. Bunun üzerine İbn Mes'ûd bundan sonraki en büyük günahı sormuş, Hz. Peygamber: ''Seninle beraber yemek yemesinden korkarak, çocuğunu öldürmendir." buyurmuştur. İbn Mes'ûd bundan sonraki en büyük günahın ne olduğunu sorunca Hz. Peygamber: "Komşunun zevcesiyle zina etmendir." buyurmuştur.[35] Bu hadîs Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde yer almakla beraber Furkân sûresinin zikri geçen âyetleriyle ilişkilendirilmemiştir.[36] Tirmizî ise bu rivâyeti iki farklı tarîkten nakletmiştir; hadisin birinci varyantında Furkân sûresinin 68-71. âyetleri ile ilgili bir ibare yer almamaktadır. İkinci rivâyette ise Hz. Peygamber, İbn Mes'ûd'un sorularını cevaplayıp Furkân sûresindeki ayetleri okumuştur. [37] Buna mukabil, İbn Ebî Hâtim söz konusu âyetlerin,

33 Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Ḳur'ân* (nşr. Fevvâz Ahmed Zemralî), I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1415/1995, I,167.

34 İbn Akîle, Muhammed b. Ahmed, *el-Cevheru'l-manzûm*, Süleymâniye Kütüphânesi, Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 60, vr. 319[a]-322[b].

35 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm,* nr.60, vr. 319[b].

36 Buhârî, "Tefsîri'l-Kur'ân", 5; Müslim, "Îmân", 37.

37 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 26.

bu hadiseyi tasdik etmek üzere nâzil olduğunu belirtmiştir.[38] Görüldüğü üzere İbn Akîle, büyük oranda benzer mana taşıyan rivâyetleri, tek bir rivâyet gibi aktarmaktadır. Kimi zaman naklettiği hadisin metni, tahrîc ettiği kaynaklardaki metinlerin hiç birine harfiyen uymazken, burada nakledilen metin İbn Ebî Hâtim'in naklettiği metinle aynıdır.

İbn Akîle'nin aktardığı diğer sebeb-i nüzûl rivâyetine göre âyet-i kerîme Hz. Hamza'nın kâtili Vahşî ve bazı arkadaşlarının, "İslâmı ve faziletlerini biliyoruz ancak putlara tapındık, Müslümanları öldürdük, içki içtik, müşrik kadınlarla evlendik" demeleridir. Bu söylem üzerine mezkûr âyetler nâzil olmuş ve onların bu durumlarını iman ve sâlih amel ile değiştirmiştir. İbn Akîle bu rivâyeti Taberî, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûye'nin kitaplarından Said b. Cübeyr'den maktû olarak tahrîc etmiştir.[39] Bu rivâyet esas alındığında âyetlerin Medîne döneminde indiği kabul edilmektedir. Buhârî'de yer alan bir hadis-i şerifte ise şöyle buyrulmaktadır:

> Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: Abdurrahman b. Ebzâ bana: "İbn Abbâs'a şu iki âyeti sor, bunların durumu nedir?" diye emretti: "*Onlar, Allah'la beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın muhterem kıldığı bir canı haksız yere öldürmezler. Zina etmezler. Kim de bunları yaparsa günahının cezasını bulur*."(el-Furkân 25/68), "*Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalıcı olmak üzere, cehennemdir*" (en-Nisâ: 4/93).Ben İbn Abbâs'a sordum. İbn Abbâs şöyle dedi: Furkân sûresindeki âyet inince Mekke ahâlîsinin müşrikleri: "Biz Allah'ın haram kıldığı nefsi öldürdük, Allah'ın beraberinde diğer tanrıya yalvardık ve bütün fuhşiyâtı işledik (artık İslâm bize fayda vermez), dediler. Bunun üzerine Allah "*Ancak tevbe ve îmân edip iyi amelde bulunanlar başka. İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir ve Allah gafûr, rahîm 'dir...*" (Furkân 25/70) âyetini indirdi. İşte bu âyet, o sıfattaki müşrikler içindir. Fakat Nisâ sûresindeki âyete gelince, İslâm dinini ve onun kanunlarını tanıdığı (katlin haram kılındığını bildiği) zaman, Müslüman kişi bundan sonra insan öldürürse, işte onun cezası, içinde ebedî kalmak üzere, cehennemdir (tövbesi yoktur), dedi. Saîd b. Cübeyr dedi ki: Ben İbn Abbâs'ın bu sözünü Mucâhid b. Cebr'e söyledim. O: "Pişmanlık duyup tövbe eden müstesnadır" dedi.[40]

Buhârî'nin merfû olarak naklettiği hadiste, âyetlerin Mekke döneminde indiği anlaşılmaktadır. İbn Akîle'nin, merfû hadis dururken, maktû bir hadisi nakletmeyi tercih etmesinde, nasıl bir saikin etkili olduğunu tespit etmek mümkün görünmemektedir.

Mekkî dönemde nâzil olan İsrâ sûresinin 33. âyet-i kerimesinde kasten öldürmenin cezası kısas olarak bildirilmiştir:

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِى حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِف فِّى الْقَتْلِ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا

> Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymayın. Haksız yere öldürülenin velisine bir yetki tanımışızdır. Artık o da öldürmekte aşırı gitmesin. Zira kendisi ne de olsa yardım görmüştür.

38 İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (nşr. Esad Muhammed et-Tayyib), I-X, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Riyâd 1419,VIII, 2728.

39 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr. 320[b].

40 Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensâr", 29.

İbn Akîle, yukarıda yer verilen İsra sûresinin 33. âyetinin tefsirinde Taberî ve İbn Münzîr'den yaptığı tahrîcle Dahhâk'ın bu âyetin Mekke'de indiğini ve öldürme hususunda inen ilk âyet olduğunu bildirdiğini nakletmiştir. "Öldürmede aşırıya gitmeyin" ibaresiyle kastedileni açıklama sadedinde, kâtil dışında birisini öldürmenin ve müsle yapmanın yasaklandığına dair rivâyetlere yer vermiştir.[41] Cessâs da israfın, öldüren kişi dışında birinin öldürülmesi ve müsle yapılması olduğuna dair Atâ, Hasan-ı Basrî, Said b. Cübeyr ve Dahhâk'tan nakilde bulunmuştur.[42] Dolayısıyla iki müellifin de aynı kanaatte olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. İbn Akile, kâtil dışında birinin öldürülmesiyle ilgili tarihi bilgiler sunan rivâyetlere de yer vermiştir.[43] Beyhakî'den yaptığı nakle göre Câhiliyye döneminde Araplar, bir kavimden biri öldürüldüğünde, ona karşılık öldürenin kabilesinden şerefli birisi öldürülene kadar razı olmazlardı. Kâtil eğer şerefli biri değilse onun yerine başka birini öldürürlerdi.[44] Cessâs, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ۖ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ âyetinin[45] de aynı manayı ifade ettiğini belirtmiştir.[46] Buna göre, âyet-i kerimeyle yasaklanan husus bir kölenin başka bir köleyi öldürmesi, bir kadının başka bir kadını öldürmesi gibi durumlarda kısas olarak kâtilin sağ bırakılıp, daha şerefli birinin öldürülmesidir.

İbn Akîle âyette yer alan إِلَّا بِالْحَقِّ kaydı hakkında açıklamalar içeren herhangi bir rivâyete yer vermemiştir. Oysa öldürmenin haklı gerekçelerini muhsanın zinası, ridde ve kâtilin kısas olarak öldürülmesi olduğuna dair merfû bir rivâyet Taberânî'nin *el-Mu`cemu'l- evsat*'ında mevcuttur.[47] Cessâs da muhsanın zinası, ridde ve savaş durumlarında öldürmenin haklı olduğunu belirtmiştir.[48]

İbn Akîle, âyetle ilgili kıraatler başlığının hemen öncesinde Ubey b. Ka'b'ın âyeti " فَلَا تُسْرِفُوا فِي الْقَتْلِ إِنَّ وَلِيَّهُ كَانَ مَنْصُورًا" şeklinde okuduğunu nakletmiştir.[49] Bu nakli, kıraat farklılıklarından önce Ubeyd ve İbnü'l-Münzir'den tahrîc sîgası kullanarak iletmesi ve sonrasında kıraat farklılıklarına yer verdiği bölümde tekrarlaması dikkat çekicidir. Ubey'in kıraatini ilk aktardığı yerde yalnızca farklı bir kıraati nakletmekten ziyade kendisine yardım edilen kişinin velî olduğu bilgisini vermek istediği düşünülebilir. İbn Akîle, kıraat farklılıklarını *el-kıraât* başlığının altında zikrettikten hemen sonra âyetteki انه zamirinin

41 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.152b.
42 Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî), I-V, Dâru İhyâi Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1412/1992, V, 25.
43 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.152b.
44 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 47.
45 el-Bakara 2/178.
46 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 25.
47 Taberânî, Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1415/1995, c.III, 300.
48 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 24.
49 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 60, vr. 153[a].

mercii olan ve kendisine yetki (sultân) verildiği söylenen kişinin maktul, maktulün velisi ve kâtil olduğuna dair rivâyetleri aktarmıştır. Zamirin kâtile döndüğünü söylemeyi maksattan uzak, zayıf bir yorum olarak değerlendirmiştir.[50]

Medenî sûrelerde öldürme cezasıyla ilgili âyetlere gelince kasten öldürme cezasıyla ilgili Bakara sûresinin 178. âyeti nâzil olmuştur:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ۖ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ ۚ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ۗ ذَٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾

Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı: Hür ile hür insan, köle ile köle ve kadın ile kadın. Öldüren, ölenin kardeşi tarafından bağışlanmışsa, kendisine örfe uymak ve bağışlayana güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbiniz'den bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem verici azab vardır.

İbn Akîle bu âyetin sebeb-i nüzulü ile ilgili çeşitli rivâyetleri tahrîc etmiştir. Failleri değişmekle birlikte bu rivâyetlerde ortak olan husus, bir kavmin kendini diğerinden üstün görerek kendilerinden öldürülen bir köle karşılığında karşı kabileden hür birinin, kadın karşılığında erkeğin öldürülmesini talep etmesidir. Said b. Cübeyr ve Katâde bu hâdisenin Câhiliye döneminde yaşandığını, Şa'bi Hz. Muhammed (s.a.) döneminde yaşandığını söylerken, İbn Mâlik ise Ensar'dan iki mahalle arasında geçtiğini aktarmıştır. Buna göre mezkûr âyet-i kerîme bu uygulamayı yasaklamak üzere nâzil olmuştur.[51] Cessâs söz konusu âyetle ilgili yaptığı açıklamada "Öldürülen kimselerin hakkını almak için size kısas farz kılındı" ibaresinin kendi başına açık bir anlam ifade ettiğini ve herhangi bir tahsisin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Âyetin devamında gelen "Hür hür ile, köle köle ile, dişi dişi ile kısas olunur" ifadesini, zikri geçen hükmü te'kîd olarak gelen bir açıklama ve sözün söylendiği zamandaki durumu ifadesi olarak telakki etmiştir. Cessâs'ın Şa`bî ve Katâde'den naklettiğine göre âyetin sebeb-i nüzûlü, savaşan iki Arap kabilesinden birinin diğerine üstünlük taslayarak, öldürülen köleleri karşılığında bir hürün, kadın karşılığında erkeğin öldürülmesini talep etmeleridir. Allah bu âyet-i kerime ile öldürenin dışında birine kısas yapılmasını yasaklamıştır.[52] Cessâs'ın açıklamasına göre **الحر بالحر و العبد بالعبد** ifadesi, ribâyla ilgili hadîs-i şerifte[53] geçen **الحنطة بالحنطة** ifadesine benzer. Zira hadiste yalnızca altı ürünün zikredilmesi faizin sadece bu altı üründe cari olduğu anlamına gelmez. Âyette de hürün hürü, kölenin köleyi, kadının kadını öldürmesi zikredildiği için kısas yalnız hürün hürü, kölenin köleyi, kadının

50 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 60, vr. 153[a].

51 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 58, vr. 57a.

52 Cessâs, Akhâmu'l-Kur'ân, I, 164-165.

53 Hadisin metni şöyledir: التَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْحِنْطَةُ بِالْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلًا بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ، أَوِ اسْتَزَادَ، فَقَدْ أَرْبَى، إِلَّا مَا اخْتَلَفَتْ أَلْوَانُهُ (Müslim, "Buyû", 83.)

kadını öldürdüğü durumlara mahsus kılınamaz. Bununla beraber âyette tahsisi gerektiren hiçbir ibare de bulunmamaktadır. Nitekim hürü öldüren köleye, erkeği öldüren kadına kısas yapılması gerektiği konusunda tüm fakihler ittifak halindedir.[54] İbn Akîle'nin, Cessâs'ın yer verdiği bir nüzul sebebini nakletmesi, aynı kanaatte oldukları ihtimalini düşündürmektedir. Ancak İbn Akîle sebeb-i nüzul rivâyetlerini naklettikten hemen sonra, İbn Abbâs'tan yaptığı nakillle bu âyetin وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنفَ بِالْأَنفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ âyetiyle[55] nesh edildiğini bildirmiştir.[56] Neshin söz konusu olabilmesi için İbn Akîle'nin, Bakara sûresinin 178. âyeti ile öldürenin öldürülene hürriyet ve cinsiyet bakımından denk olması gerektiği hükmünü çıkarmış olması gerekir ki bu da özelde Cessâs'ın görüşüne, genelde ise Hanefi mezhebince tercih edilen görüşe aykırıdır. Müellif gayrimüslimin Müslümana kısasta denk olmadığıyla ilgili olarak cumhûrun delil olarak kullanıldığı şu hadis-i şerifi nakletmiştir:

> Ebû Cuhayfe şöyle demiştir: Ben Alî'ye: "Sizin yanınızda Allah'ın Kitâbı'nda bulunmayan neviden herhangi bir şey var mı? -Râvî İbn Uyeyne bir kerre: "İnsanların yanında bulunmayan birşey var mı?" şeklinde söylemiştir diye sordum. Alî : "Taneyi yaran ve insanı yaratan Allah'a yemin ederim ki, bizim yanımızda Kur'ân'da olanlardan başka bir şey yoktur. Ancak Allah'ın Kitabı hakkında bir kişiye Allah tarafından verilen anlama ve bir de şu sahîfede yazılı olan şeyler vardır, dedi. Ben: "Bu sahîfedeki hükümler nedir?" dedim. Alî: "Öldürme diyeti, esirin (esîrlik bağının çözülüp) kurtarılması, kâfir kişiye karşılık Müslümanın öldürülmeyeceği hükümleri vardır", dedi.[57]

İbn Akîle, bu rivâyetlere ilaveten Beni Nadr'dan hür bir kadının, bir cariyenin dişini kırması üzerine Hz. Peygamber'in kısas emri verdiğini bildiren hadisi de nakletmiştir.[58] Bu durumda İbn Akîle'nin sıraladığı merfû rivâyetler arasından, öldürülenin öldürene hürriyet, cinsiyet ve din bakımından denk olması hususunda net bir açıklama tespit etmek mümkün görünmemektedir. Müfessir tercih, tenkit veya tevilde bulunmaksızın birbirinden farklı görüşlerin delil olarak kullandığı rivâyetleri aktarmıştır.

Kasten öldürme cezasıyla ilgili Bakara sûresinin 178. âyetinin akabinde Nisâ sûresinin 93. âyetinde yer alan hükümler incelenecektir:

وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

> Kim bir mümini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalmak üzere gireceği cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.

54 Cessâs, *Akhâmu'l-Kur'ân*, I, 166.
55 el-Mâide 5/45.
56 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 58, vr. 57[b].
57 Buhârî, "Diyât", 24.
58 Buhârî, "Diyât", 19.

İbn Akîle, Nisâ sûresinin 93. âyeti ile ilgili açıklamalarına sebeb-i nüzul rivâyetlerini vererek başlamıştır. Begavî'den yaptığı tahrice göre âyet-i kerîme Mikyas b. Subâbe el-Kindî hakkında nazil olmuştur. Mikyâs, kardeşi Hişâm ile birlikte Müslüman olmuşlardır. Kardeşini Benî Neccâr mahallesinde ölü olarak bulmuş, Hz. Peygamber'e gelip durumu arz etmiştir. Hz. Peygamber de onunla birlikte Fihr kabilesinden bir adamı Benî Neccâr'a göndererek kâtili teslim etmelerini, eğer kâtilin kim olduğunu bilmiyorlarsa diyet ödemelerini emretmiştir. Bunun üzerine Benî Neccâr kâtilin kim olduğunu bilmediklerini söyleyip, Hz. Peygamber'in emrine itaat ederek yüz deveden ibaret olan diyeti ödemişlerdir. Mikyas, Fihrli adamla Medine'ye dönüş yolunda iken şeytana uymuş, kardeşine bedel olarak Fihrli adamı öldürdükten sonra diyet olarak verilen develeri de alıp irtidâd ederek Mekke'ye kaçmış ve Mekke'nin fethinde Müslümanlar tarafından öldürülmüştür. Taberî, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'den nakledilen rivâyetler Begavî'de yer alan rivâyetle büyük benzerlik arz etmektedir.[59]

İbn Akîle'nin, Buhârî ve diğer kaynaklardan yaptığı tahrîclere göre İbn Abbâs, bu âyetin bu konu hakkında inen son âyet olduğunu ve hiçbir şeyin onu neshetmediğini bildirmiştir.[60] İbn Abbâs'tan gelen diğer bir rivâyete göre bir kişi İslam'a girip emir ve yasaklarını bildikten sonra kasten bir Müslümanı öldürürse tövbesi kabul olmaz, söz konusu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere ebedî cehennem azabına mahkûm olur. Furkan sûresinde yer alan ve kâtilin tövbe etmesi durumunda bağışlanacağını belirten âyetler[61] ise Mekkeli müşrikler hakkında nazil olmuştur. Onların, Allah'a şirk koştuklarını, muhterem kılınan nefsi öldürdüklerini ve çirkin günahlar işlediklerini, İslam'ın artık kendilerine fayda vermeyeceğini söylemeleri üzerine yukarıda da işaret edildiği gibi söz konusu âyetler inmiştir.[62]

İbn Akile'nin mezkûr âyetle ilgili Taberî'den yaptığı tahrice göre İbn Abbâs'tan bu âyetin Furkan sûresindeki âyetten bir yıl, sekiz yıl, altı ay, yedi ay, dokuz ay sonra indiğine dair rivâyetler nakledilmiştir. Yine İbn Akîle Taberî'den tahrîc yaparak, İbn Abbâs'tan bu âyetin Furkân sûresindeki âyeti neshettiğini nakletmiştir.[63]

İbn Akîle'nin İbn Abbâs'a dayandırarak aktardığı rivâyetlere göre, Furkan sûresinin 68-70 âyetleri müşrikler hakkında nazil olmuştur ve tövbe edip iman etmeleri durumunda önceden işledikleri cinâyetlerin affedileceğini ifade etmektedir, Nisâ sûresinin 93. âyeti ise Müslümanlar hakkında öldürme konusunda kesin hüküm olan ebedi cehennem azabını bildirmektedir. Yine İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre Nisâ sûresindeki âyet, Furkan sûresindeki âyeti nesh etmiştir. Nesh iki âyetin birbiriyle

59 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 58, vr. 271[b].
60 Buhârî, "Kitâbu't-Tefsîr", 16.
61 el-Furkân 25/68-71.
62 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 58, vr. 272[a]-272[b].
63 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 58, vr.58, vr.272[b].

çelişmesi durumunda söz konusu edilmektedir.[64] Ancak bir âyet müşriklerle ilgili hükmü, diğeri de Müslümanlarla ilgili hükmü bildiriyor ise bir çelişkiden bahsetmek mümkün değildir. Burada İbn Akîle'nin ele aldığı âyeti açıklarken, naklettiği rivâyetlerin arasını uzlaştırma yahut rivâyetler arasında tercihte bulunma gibi bir tutum sergilemediği görülmektedir. Nisâ sûresinin bahsi geçen 93. âyet-i celîlesi hakkında Cessâs müstakil bir açıklama yapmamıştır. [65]

Kasten öldürme suçunun cezasıyla ilgili incelenecek son âyet Mâide sûresinin 45. âyetidir:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالأَنفَ بِالأَنفِ وَالأُذُنَ بِالأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۚ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُ ۚ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

Orada (Tevrat'ta) onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe dişle ve yaralara karşılık kısas yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir. (Mâide 5/45)

İbn Akîle, âyet-i kerîmenin tefsirine Taberî'den aldığı sebeb-i nüzul nakliyle başlamıştır. İbn Cüreyc'in aktardığı bu rivâyete göre Hz. Peygamber Medine'ye gelmeden önce Benî Kureyza ile Benî Nadîr arasında bir kan davası vardı. Kureyzalılar Hz. Peygamber'den (s.a) aralarında hüküm vermesini istemişlerdi. O dönemde Benî Nadîr Benî Kureyza'ya üstünlük taslamaktaydı; Kureyzalıların diyeti Nadîrlilerin diyetinin yarısı kadardı. Hz. Peygamber'in kısas hükmü vermesi üzerine Nadîrliler öfkelendi ve Hz. Peygamber'e itaat etmeyeceklerini, eski usullerine göre hesaplaşacaklarını söylediler. Bunun üzerine "Yoksa Cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Fakat kesin olarak iman eden insanlar için, Allah'tan daha güzel, daha doğru bir hâkim bulunabilir mi?" mealindeki Mâide sûresinin 50. âyeti ve 45. âyeti nâzil oldu. [66]

İbn Akîle, âyetin nüzul sebebiyle ilgili naklettiği rivâyetin ardından Abdurrezzâk b. Hemmâm'dan yaptığı tahrîcle Hasan-ı Basrî'nin Hz. Peygamber'den naklettiği şu rivâyete yer vermiştir: "Kim kölesini öldürürse, biz de onu öldürürüz. Kim de kölesinin (bir yerini koparark) sakatlarsa, biz de onu sakatlarız. Allah cana can buyurmuştur."[67] İbn Akîle bu rivâyeti Hasan-ı Basrî'den mürsel olarak nakletmiştir. Hâlbuki aynı rivâyetin pek çok hadis kaynağında merfû olarak nakledildiği de bilinmektedir.[68] Bu hususta İbn Akîle'nin aynı hadisin merfû rivâyeti dururken, Hasan-ı Basrî'den gelen maktu rivâyeti tercih etmesinin sebebi anlaşılamamaktadır. Öte yandan bu rivâyet mezheplerin hüküm çıkarırken değerlendirmeye almadıkları, sıhhati açısından problemli görülen bir rivâyettir. Hadisin sahih

64 İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nevâsihu'l-Kur'ân* (nşr. Eşref Ali el-Milbârî), I-II, el-Câmiatü'l-İslamiyye, Medine 1423/2003, I, 135.

65 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 223.

66 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 58, vr.317[b].

67 Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef fi'l-hadîs*, I-XI, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1403, IX, 488.

68 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 7; İbn Mâce "Hudûd", 23; Nesâî, "Kasâme", 9.

olduğu varsayılsa dahî, kölelere karşı cinayeti engellemek maksadıyla söylendiği ifade edilmektedir.[69] Nitekim bu hadise muhalif olarak, Hanefîlere göre kendi kölesini öldüren hüre kısas yapılmayacağı, cumhûra göre ise mutlak olarak köleyi öldüren hüre kısas yapılmayacağı daha önce açıklanmıştı. Bununla beraber Cessâs, bahsi geçmekte olan hadis hakkında farklı bir açıklama yapmıştır. Buna göre hadiste, bir kimse kölesini âzad ettikten sonra onu öldürürse veya yaralarsa kendisine kısas gerektiğinden bahsediliyor olması mümkündür. Geçmişteki durumuna itibarla âzad edilmiş köleyi, köle olarak isimlendirmenin dilde yer alan bir olgu olduğunu ve hadiste de bu neviden bir kullanım olduğunu ileri sürmüştür.[70]

Cessâs, Mâide sûresinin 45. âyeti hakkında yaptığı açıklamada, âyetin öldürülenler hakkında kısasın vacip olmasında umûm bildirdiğini ifade etmiştir. Yine o, Ebu Yusuf'un bu âyeti, köle karşılığında hürün öldürülebileceğine delil olarak kullandığını bildirmiştir.[71]

İbn Akîle âyetle ilgili açıklamalarında müessir fiiller hakkında da rivâyetler nakletmiştir. Bu açıklamalar "Yaralama Suçunun Cezası" başlığı altında incelenecektir.

2. Hatayla Öldürme

Hata ile öldürme, eylemde veya şahısta öldürme kastı olmaksızın meydana gelen öldürmelerdir. Cumhûra göre tek çeşittir.[72] Hanefi mezhebine göre ise iki şekilde hatayla öldürme gerçekleşir: Kasıtta hata ve fiilde hata.[73] Fakihler hatayla öldürene kısas gerekmeyeceği üzerinde ittifak etmişlerdir. Hata ile öldürmenin aslî cezası diyet ve kefârettir. Tâbi cezası ise miras ve vasiyetten mahrumiyettir.[74] Fakîhler, hatayla öldürme diyetinin âkıle tarafından ödeneceği konusunda ittifak halindedir.[75]

Hatâen öldürmenin aslî cezası olan diyet ve kefâret, Kur'an'da Nisâ sûresinin 92. âyetinde bildirilmiştir:

69 el-Aynî, *el-Binâye,* XIII, 77.
70 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 171.
71 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 166.
72 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5734.
73 *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, I-VI, Dâru Sâdır, VI, 3.
74 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5734.
75 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 193.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً ۚ وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَن يَصَّدَّقُوا ۚ فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۖ وَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ۖ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِّنَ اللَّهِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

Bir mü'minin diğer mü'mini yanlışlık dışında öldürmesi asla caiz değildir. Bir mü'mini yanlışlıkla öldürenin, bir mü'min köleyi azad etmesi ve öldürülenin ailesi bağışlamadıkça, ona diyet ödemesi gerekir. Eğer o mü'min, size düşman bir topluluktan ise mü'min bir köleyi azad etmek gerekir. Şayet aranızda anlaşma olan bir millettense, ailesine diyet ödemek ve mü'min bir köleyi azat etmek gerekir. Bulamayana, Allah tarafından tövbesinin kabulü için, ard arda iki ay oruç tutmak gerekir. Allah Alîm'dir, Hakîm'dir. (Nisâ 4/92)

Zikri geçen âyet-i kerimenin tefsirine İbn Akîle, sebeb-i nüzul bilgilerini aktarmakla başlamıştır. İbn Akîle'nin, Beğavî'nin tefsirinden aktardığına göre âyet Ayyâş b. Ebî Rebîa' hakkında inmiştir. Rivâyete göre Ayyâş, hicretten önce Mekke'de Hz. Peygamber'e gelip müslüman olur. İslâm'a girdiğini ailesinin öğrenmesinden korkarak Medine'ye kaçar ve kalelerden birine sığınır. Bunun üzerine annesi iki oğluna (Hâris ve Ebu Cehl b. Hişâm) Ayyâş'ı bulup getirmelerini emreder, o gelinceye kadar yemeyip içmeyeceğine dair yemin eder. Bunun üzerine iki kardeş beraberinde Hâris b. Zeyd ile yola çıkar, Medine'ye, kalede olan Ayyâş'a gelir. Ondan aşağıya inmesini isterler; annesinin kötü durumda olduğunu yemek yememeye, su içmemeye yemin ettiğini söylerler. Teslim olması durumunda kendisini zorlamayacaklarını, dini ile arasına girmeyeceklerini vaat ederler. Ayyâş da bu sözlerine inanarak iner, onu Medine'den çıkarıp, bağlayıp yüzer sopa vururlar. Sonra onu annesine götürürler, annesi Ayyâş'ı inandığı şeye küfür etmedikçe çözmemeye yemin eder ve onu bağlayarak güneşin altına bırakırlar. Bunun üzerine Ayyâş istediklerini yapar. Hâris b. Zeyd bu hadisenin üzerine Ayyâş'a "İnandığın din bu muydu? Eğer gerçekten dinin hidâyet üzere idiyse şimdi yoldan çıktın. Eğer dalalet idiyse hala da öyle." der. Bunun üzerine Ayyâş öfkelenip Hâris'i öldürmeye yemin eder. Sonrasında ise Ayyâş iman ederek Hicret eder. Hâris b. Zeyd de sonradan İslam'a girip Medîne'ye hicret ederek Hz. Peygamber'e gelir. Ancak Haris'in iman ettiğinden Ayyâş'ın haberi olmaz. Ayyâş Kuba civarındayken Haris'e rastlar ve onu öldürür. İnsanlar Ayyâş'ı ayıplar ve Hâris'in Müslüman olduğunu söylerler. Ayyâş da Hz. Peygamber'e giderek Haris'i Müslüman olduğunu bilmeden öldürdüğünü söyler. Bunun üzerine Nisâ sûresinin bu âyet-i kerîmesi nâzil olur. [76]

İbn Akîle çeşitli kaynaklardan, yukarıdaki hadiseye muvafık nitelikte bilgiler içeren beş sebebi nüzul rivâyeti daha aktarmıştır. Bununla beraber âyetin, önceki nakillerde anlatılandan tamamen farklı bir olay üzerine indiğini anlatan iki rivâyete daha yer vermiştir. Bu rivâyetlerin ilkine göre âyet-i kerîme Ebû'd-Derdâ hakkında nazil olmuştur: Ebû'd-Derdâ bir seriyyede iken sürüsü olan bir adama rastlamış

76 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.270[a].

ve kılıcını çekmiş, adam da bunun üzerine kelime-i tevhîd getirmiş; ancak Ebû'd-Derdâ bunu dikkate almayarak adamı öldürmüştür. Bunun üzerine de söz konusu âyet inmiştir. Diğer rivâyet ise Bekir b. Hâris el-Cühenî hakkındadır. Bekir b. Hâris Hz. Peygamber'in gönderdiği bir seriyyede müşriklerle savaşmakta iken, müşriklerden biri Müslüman olduğunu söylemiş ancak Bekir b. Haris onu öldürmekten vazgeçmemiştir. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaştığında öfkelenmiş, bunun üzerine bahsi geçen âyet-i kerime nazil olmuştur.[77] Görüldüğü üzere, İbn Akîle birbiriyle tearuz eden çeşitli sebeb-i nüzul rivâyetini aktarmakla yetinmiş, rivâyetlerden herhangi birini tercih etmediği gibi, rivâyetlerin arasını uzlaştırmaya yönelik bir çaba da sarf etmemiştir.

İbn Akîle'nin, Abdurrezzâk b Hemmâm ve Abd b. Humeyd'den yaptığı bir nakle göre, Katâde şöyle demiştir: Ubey'in kıraatinde تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ لَا يُجْزِئ فِيه صَبِي (mü'min köleyi âzad etme, çocuğu azad etmekle karşılanmaz) ifadesi bulunmaktadır.[78] Bu açıklamaya göre hata ile öldürme kefâretinde çocuk yaştaki kölenin âzad edilmesiyle kefâret düşmez. Cessâs bu sınırlamaya karşı çıkmış ve âyette mutlak bir ifadeyle mümin kölenin âzad edileceğinden bahsedildiğini ifade etmiştir. Hükmün şartları üzerine yapılacak bir eklemenin nass üzerine ziyade olduğunu ve bunun da gerçekleşmesi için neshin söz konusu olması gerektiğini belirtmiştir. Cessas'ın açıklamalarına göre ebeveynlerinden biri Müslüman olan köle çocuğun hata kefareti olarak serbest bırakılmasının caiz olması gereklidir.[79] İbn Akîle, mümin bir köle âzad etmek emri ile ilgili, Hz. Peygamber döneminde yaşanan olaylarla ilgili çeşitli rivâyetler aktarmıştır. Bu rivâyetlerin hepsinde ortak nokta şu rivâyette özetlenmiştir: Bir sahabî Hz. Peygamber'e cariyesini getirerek bu köleyi âzad etmem uygun mudur diye sormakta ve Hz. Peygamber cariyeye birkaç soru sorarak mümin olduğuna dair hüküm vermektedir.

İbn Akîle, hataen öldürme diyetinin yüz deve, beşli taksime göre yüz deve, on iki bin dirhem, bin dinar olduğuna yahut; deve, sığır, koyun, elbise ve buğday cinslerinden farklı miktarlar olduğuna dair çeşitli rivâyetler aktarmıştır.[80] Bununla beraber Beğavî'den yaptığı bir tahrice göre İbn Ömer, Hz. Peygamber'in hem kasten hem de hata ile öldürenlerin kırk tanesi karnında yavrusu olan deve ve otuz tanesi de beş yaşına girmiş yüz deveden müteşekkil ağırlaştırılmış diyet ödemesi gerektiğini bildirmiştir.[81]

İbn Akîle diyet miktarını bildiren rivâyetlerin ardından tekrar sebeb-i nüzul bilgisi içeren rivâyetlere yer vermiştir. Âyette yer alan فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ (Eğer o mü'min, size

77 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.270[b].
78 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.270[b].
79 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 198.
80 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.271[b].
81 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr. 271[a].

düşman bir topluluktan ise mü'min bir köleyi azad etmek gerekir) ifadesinin nüzul sebebi hakkında iki rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyetlere göre kafir bir kavimde yaşayan Müslüman bir zât, Müslümanlar tarafından öldürülmüş bunun üzerine söz konusu âyet nazil olmuştur. İbn Akîle bu bilgiye ilaveten, Hz. Peygamber'in müşriklerle birlikte ikamet edenin zimmetinin düştüğüne dair açıklamasını nakletmiştir.[82]

İbn Akîle'nin naklettiği bir Buharî rivâyetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her kim anlaşma altında olan bir muâhidi öldürürse kırk yıllık mesafeden duyulup hissedilen cennet kokusunu koklayamaz."[83] İbn Akîle bu hadisi İbni Ebi Şeybe, Nesâî, Hâkim, Buhârî, İbn Mâce ve Tirmizî'den –bir takım lafız farklılıklarıyla- nakletmiştir.[84] İbn Akîle'nin hatâen öldürmeyle ilgili âyetin açıklamasında bu hadis-i şerife yer vermesini anlamlandırmak güç görünmektedir. Nitekim hadiste hatayla öldürenin kastedildiğine dair herhangi bir işaret mevcut değildir. Öte yandan bir müminin dahî hatayla öldürülmesi durumunda cehennem azabından bahsedilmemektedir. Ancak Nisâ sûresinin 93. âyetinde Müminin kasten öldürülmesi durumunda cehennem azabı söz konusudur. İbn Akîle'nin aksine, İbn Kesîr ve Kurtubî bu hadisi "Allah'ın muhterem kıldığı cana haksız yere kıymayın" nehyinin yer aldığı En'âm sûresinin 150-151. âyetlerinin tefsirinde ele almışlardır.[85]

İbn Akîle yukarıdaki rivâyetlerin akabinde **فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ** ibaresiyle ilgili Abd b. Humeyd'den yaptığı nakilde, bulunmaması durumunda oruç tutulması gereken şeyin âzad edilecek köle olduğu bilgisini aktarmıştır.[86] Kıraatlerle ilgili açtığı başlıkta ise **خَطَأً** ve **يَصَّدَّقُوا** kelimelerinin farklı vezinlerdeki okunuşlarına dair bilgilere yer vermiştir.[87]

Cessâs konuyla ilgili olan Nisâ sûresinin 92. âyet-i kerîmesi ile ilgili yaptığı açıklamasında hata ile öldürmeye örnek olarak Huzeyfe b. Yemân'ın babasının Uhud savaşında müşrik zannedilip öldürüldüğünü anlatan rivâyete yer vermiştir.[88] Ayrıca Cessâs, hatâen öldürme diyetinin âkileye vacip olduğuna dair Hz.Peygamber'den mütevatir hadislerin vârid olduğunu bildirmiştir. Bu açıklamasını da örneklerle desteklemiştir. Bununla beraber ceninin katli dolayısıyla gurre gerektiğini bildiren ve âkile hakkında hükümler bildiren merfû rivâyetlere yer vermiştir.

82 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.271[a].

83 Buhârî, "Kitâbu'l-Cizye", 5 782 Hadisin metni: مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا لَمْ يَرِحْ رَائِحَةَ الجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا تُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا

84 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.271[a]-271[b].

85 İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-azîm*, I-VIII, Dâru Tayyibe, Beyrut 1420/1999, III, 363; Kurtubî, *el-Cami`li-ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 110.

86 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.271[b].

87 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm,* nr.58, vr.271[b].

88 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 193.

B. YARALAMA SUÇUNUN CEZASI

Yaralama fiili ile insan vücuduna karşı yapılan ve ölümle sonuçlanmayan her türlü haksız saldırı ifade edilir. Fakîhler, yaralamaları; bir uzvu koparma, uzvun menfaatini ortadan kaldırma, baş ve yüzdeki yaralamalar (eş-şicâc), baş ve yüz dışında kalan bölgelerdeki yaralamalar (el-cirâh) gibi farklı kısımlara ayırarak incelemişler ve terettüp eden hükümleri her durum için ayrı ayrı belirlemişlerdir. İslam hukukunda yaralama fiilleri Hanefî ve Mâlikî mezheplerince kasten ve hata ile olmak üzere iki grupta incelenir. Şafii ve Hanbeli mezhepleri ise öldürmede olduğu gibi kasta benzer durumları da ayrı bir grup olarak ele almışlardır.[89] Kur'ân-ı Kerîm'de kasıtlı olarak yaralamaların cezasının kısas olduğuna dair Mâide sûresinin 45. âyeti delil gösterilmiştir. Buna mukabil, hata ile yaralamaların cezası hakkında sarih bir açıklama içeren bir âyet-i kerîme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde yalnızca kasten yaralama durumu ve İbn Akîle'nin bu çerçevedeki açıklamaları incelenecektir.

Arapça'da *el-Cinâyetu fî mâ dûni'n-nefs* olarak isimlendirilen yaralama suçlarının asli cezası fakihlerin icmâsına göre kısastır.[90] Bununla birlikte yaralamalarda kısasın uygulanabilmesi için mümâselet (denklik, misilleme) şart koşulmuştur.[91] Zira cânînin bedeni, işlediği cinayet miktarı dışında koruma altında olup, cinayet miktarı dışında cânînin vücuduna verilecek bir zarar haksız yaralamadır.[92] Mümâselet şartı gereğince yaralamalarda kısas uygulanması pratikte olabildiğince sınırlanmıştır. Söz gelimi kesilen uzuvlarda kısas gerekmesi için uzvun eklem yerinden kesilmiş olması gibi şartlar koşulmuştur.[93] Tüm zorluklarına rağmen mümâselet şartı yerine getirilebilmişse ve kısas uygulanacak kişide bir haksızlığa sebebiyet verilmeyecekse, tıp uzmanları tarafından kısas icra edilir, cânînin yaraladığı surette kısas uygulanması söz konusu değildir.[94]

Öldürme kısasında olduğu gibi yaralamalarda da kısas uygulanabilmesi için mecniyyun aleyhin (yaralananın), cânîye (yaralayana) denk olması aranır. Hanefîlere göre denklik cinsiyette, hürriyette ve sayıda aranır. Sayıda denklik ile kastedilen birden fazla câninin bir kişiyi yaralamasında söz konusudur; suçluların tümüne kısas yapılmaz, buna mukabil ortaklaşa diyet öderler. Cumhura göre ise öldürmelerde olduğu gibi hürriyet ve din bakımından denklik aranır.[95] Hanefî mezhebinde uzuvlar mal olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla kadın ile erkek, hür ile köle, köle ile köle arasında yaralamalarda kısas yapılamaz çünkü her bir grubun uzuvlarının ekonomik açıdan farklı kıymetleri haiz oldukları

89 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5737-5738.
90 Avvâ, *Fî usûlü'n-nizâmi'l-cinâiyyi'l-İslâmî,* 288.
91 el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII, 297.
92 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 532.
93 el-Aynî*, el-Binâye,* XIII, 109.
94 Avvâ*, Fî usûlü'n-nizâmi'l-cinâiyyi'l-İslâmî*, 289.
95 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5740-5741.

düşünülmektedir.[96] İmam Şafii ise uzuvların bedenin bir parçası olması dolayısıyla, uzuvlardaki kısasta canlardaki kısasa itibar edileceğini kabul etmiştir. Başka bir ifadeyle, aralarında öldürme kısası yapılabilen kişilerde yaralamalarda kısas yapılabilir. Bu yüzden kadın ve erkek arasında yaralamalarda kısas yapılabilir.[97]

Yaralanan kişinin affetmesi durumunda yaralayan kişi diyet ödeyerek kısastan kurtulabilir.[98] Hata ile yaralamalarda cânîye kısas uygulanmayacağı icmâ ile sabittir.[99] Hata ile yaralayan kişi belirlenen miktarı ödemek dışında her hangi bir cezaya çarptırılmaz.[100]

Kur'ân-ı kerîm'de yaralama suçunun cezasının kısas olduğuna dair Mâide sûresinin 45. ayet-i kerimesi delil olarak gösterilmiştir:

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالأنفَ بِالأنفِ وَالأُذُنَ بِالأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ ۚ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُ ۚ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾

Orada (Tevrat'ta) onlara cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe dişle ve yaralara karşılık kısas yazdık. Kim hakkından vazgeçerse bu, onun günahlarına keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerdir.

İbn Akîle bu âyet-i kerîmenin tefsirinde yaralama suçlarıyla ilgili olarak Buhârî'nin ve diğer râvîlerin naklettiği ve yaralamalarda kısas uygulanacağına dair açık bir ifade taşıyan bir hadis nakletmiştir.[101] Bu hadise göre Enes b. Nadr'ın kız kardeşi Rubeyyi' bir kadının dişini kırmış, olay Hz. Peygamber'e taşınmış, Hz. Peygamber de kısas hükmü vermiştir. Sonrasında hak sahipleri kısastan vazgeçip diyete razı olmuşlardır.[102]

İbn Akîle'nin, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve diğer kaynaklardan yaptığı tahrice göre Enes (r.a) Resulullah'ın nefs kelimesini mansub, ayn kelimesini ve sonrasında gelenleri merfû okuduğunu nakletmiştir.[103] Müellif, âyetle ilgili kıraat farklılıklarına yer verdiği bölümde bu kıraati Kısâî'ye nisbet ederek aktarmaktadır. Bununla beraber, İbn Akîle'nin tarihi bilgiler içeren rivâyetler arasında bu kıraat farklılığına hangi gayeyle yer verdiğini tam olarak tespit etmek güç görünmektedir.

96 Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, I-IV, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ty., III, 147.

97 el-Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, I-X, Dâru'l-Fikr, ty yy, X, 235.

98 eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (nşr. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib), I-XI, Dâru'l-Vefâ, yy 1422/2001, VII, 28.

99 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 531.

100 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5769.

101 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.317[b].

102 Buhârî, "Kitâbu't-Tefsîr", 6.

103 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr. 58, vr. 317[b]

Ancak burada olduğu gibi, kıraat farkını senetli aktarmasında anlama yönelik bir fayda nakletmek istediği muhtemeldir. Nitekim bu âyet-i kerimenin Yahudilerin şerîatinden haber vermekte olduğunu, bu nedenle bağlayıcı olmadığını öne sürerek, Kur'ân'da uzuvlara yönelik cinayette kısas gerektiğine dair açık bir âyet bulunmadığını iddia edenler söz konusudur. Bu iddiaya bir cevap olarak ayn kelimesinden itibaren merfû okunan kıraat delil gösterilmiş ve bu ibareden itibaren yeni bir cümlenin başlayarak İslam şerîatindeki hükmün bildirildiği ifade edilmiştir.[104] Cessâs, bu âyet-i kerîme özelinde, *şer`u men kablenâ* ile ilgili olarak, Hanefî mezhebinde, nesh edildiği tespit edilmediği sürece öncekilerin şeriatinin geçerli olduğunun kabul edildiğini bildirmiştir.[105]

İbn Akîle, âyette yer alan فَمَن تَصَدَّقَ بِهِ ifadesini açıklayan rivâyetlere de yer vermiştir. Bu rivâyetlerin hepsinde ortak olan husus, mecniyyün aleyh olan bir kimsenin, cânîyi affetmesi durumunda Allah tarafından mükâfatlandırılacağıdır.[106]

II. KAMUYA YÖNELİK SUÇLARIN CEZALARI (HAD CEZALARI)

Sözlükte iki şey arasındaki engel, bir şeyin sonu gibi anlamlara gelen had kelimesi[107], İslam hukuk terminolojisinde, kamu hakkı (Allah hakkı) gereğince yerine getirilen, miktarı belirlenmiş cezaları ifade etmek için kullanılır.[108]

Kur'ân'da hudûd kelimesi Allah'a izafe edilerek yedi âyet-i kerîmede[109] Hz. Peygamber'e nâzil olan vahye izafe edilerek de bir âyet-i kerimede[110] yer almaktadır. Bu ayetlerde oruçlunun sınırları, mirasla ilgili hükümler, zıhâr yemini kefâreti ve boşanma sonrası hükümleri hakkında hududûllah denilmiştir. Hudûdun Kur'ân'daki kullanımı ıstılâhî manasından daha geniş bir anlam taşımakta, genel olarak Allah'ın koyduğu sınırlamaları ifade etmektedir.[111] Kur'ân'-ı Kerîm'de yer alan had cezaları zina, zina iftirası (kazf), hırsızlık ve yol kesme (hırâbe) suçlarının müeyyideleridir. Bunların dışında içki içme, ridde ve bağy suçlarının müeyyideleri de hadler kapsamına alınmıştır.[112] Bu çalışma ukûbât ile ilgili ayetlerle sınırlandırıldığından, Kur'ân'da doğrudan açıklanmayan cezalar kapsam dışındadır.

104 el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII, 295.
105 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 166.
106 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.317^{b}-318^{a}.
107 İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1414, "hdd" md.
108 Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 36.
109 el-Bakara 2/187,229, 230; en-Nisâ 4/13,14; et-Tevbe 9/112, el-Mücâdele 58/4, et-Talâk 65/1.
110 et-Tevbe 9/97.
111 Kurtubî, *el-Cami,* III, 221.
112 Ûdeh, *et-Teşrîu'l-Cinâi* II 345.

A. ZİNA SUÇUNUN CEZASI

Zina sözlükte günah işlemek, hukukî bir akit olmaksızın kadın ve erkeğin cinsel birleşmesi gibi anlamlara gelmektedir. [113] Istılah olarak zinâ, nikâh veya nikâh şüphesi olmaksızın kadın ve erkek arasındaki cinsel birleşmeyi ifade etmek için kullanılır.[114]

Kur'ân-ı Kerîm'de zinaya yaklaşılmaması gerektiği, onun çirkin bir iş ve çok kötü bir yol olduğu bildirilmiş[115] zina, şirk ve adam öldürme gibi büyük günahlar arasında zikredilmiştir.[116] Zina edenlerin ancak zina edenle veya bir müşrikle evlenebileceği belirtilerek, adeta iki günahın azâmeti denk görülmüştür. Zina etmemek Hz. Peygamber'e biât şartları arasında yer almıştır.[117] Son derece çirkin fiilleri ifade etmek[118] için kullanılan fahşâ/fâhişe (fevâhiş) kelimeleri de birçok âyette[119] zinayı ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de zina suçunun cezası ile ilgili ayetler Nisâ sûresinin 15. ve 16. ayetlerinde, Nûr sûresinin 2. ve 25. ayetlerinde yer almaktadır. Bu ayetler çerçevesinde İbn Akîle'nin açıklama sadedinde yer verdiği rivâyetleri incelemeden önce İslam hukukunda zina cezasıyla ilgili temel hususlara kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Bir İslam hukuku terimi olarak zina Hanefî mezhebinde, aralarında evlilik yahut evlilik şüphesi bulunmayan bir erkek ve bir kadının önden cinsel birleşmesi olarak tanımlanmıştır.[120] Zina suçu işleyen kişinin had cezasına çarptırılması için bir takım şartlar öne sürülmüştür. Zânînin âkil, bâliğ, Müslüman olması gibi temel şartlarla beraber zânînin bu fiili kendi iradesiyle yapması, tarafların birinin kadın diğerinin erkek olması, zinanın şüpheyle işlenmemesi, zina eden kişinin zinanın haram olduğunu bilmesi, kadının dâru'l-harpten olmaması, kadının canlı olması gibi şartlar söz konusu edilmiştir.[121]

İslam hukuku kaynaklarında zina haddi bekârlar ve muhsan (evli yahut dul) kimselere göre farklılık göstermektedir. Bekâr zânîye uygulanacak olan had cezası Nûr Sûresinin ikinci âyet-i kerimesinde yer aldığı üzere yüz değnektir. Muhsan zânînin cezası ise recmdir. Bununla beraber tüm zânîlerin cezasının celd olduğunu savunan bir fırka da vardır. Cumhûr-u ulemâ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِى فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَة âyetinin[122] sünnet ile tahsis edildiğini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte muhsan zânî

113 Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, "zny" md.; Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, "zny" md.
114 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V,247.
115 el-İsrâ 17/32.
116 el-Furkân 25/68.
117 el-Mümtehine 60/12.
118 Ragıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Ḳur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1430/2009, 626.
119 en-Nisâ 4/15, 25; el-En'âm 6/151; el-Ahzâb 33/30.
120 İbnü'l- Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 247
121 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5360-5362.
122 en-Nûr, 24/2.

recmedilmeden önce celd cezasının verilip verilmeyeceği tartışılmıştır. Cumhûr recm edilecek kişinin celd edilmeyeceğini savunmuş, buna mukabil Hasan-ı Basrî ve bazı âlimler muhsan zânînin celd edildikten sonra recm edileceğini öne sürmüştür. Cumhûrun bu hususstaki delili Hz. Peygamber'in recm uygulamalarında celdin yer almamasıdır. Diğer görüşte olanlar ise, Nûr sûresinin 2. âyet-i kerimesinde umumi bir ifade kullanılmış olmasını ve muhsan olan-olmayan ayrımı yapılmamasını delil olarak göstermişlerdir. Buna ilaveten Hz. Ali'nin zinâ eden bir muhsana celd cezası üstüne de recm cezası uygulatarak "Allah'ı kitabına göre celd ettirdim, Resulullah'ın sünnetine göre de recm ettirdim."[123] buyurduğu rivâyeti delil almışlardır. Ayrıca, Ubâde b. Sâmit'ten nakledilen bir rivâyette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Hükümleri benden alıp öğreniniz, Allah zinâ işleyenlere bir yol açtı: bekâr bekârla zina ederse yüz değnek ve bir yıl sürgün, evli evli ile zinâ ederse yüz değnek ve recm cezası vardır." Bu rivâyet de muhsan zânînin celd edildikten sonra recmedileceği görüşüne delil gösterilmiştir. Bekâr zânîye verilecek haddin celd olduğu konusunda Müslümanların icmâı vardır. Bununla birlikte sürgün cezasının hadde dâhil olup olmaması meselesi tartışmalıdır. Hanefîler haddin kendisinde sürgün cezasının olmadığı kanaatindedir. İmam Şafii ise cinsiyet ve hürriyet ayrımı yapmaksızın zina eden tüm bekârların sürgüne gönderileceğini savunmuştur. İmam Malik ve Evzaî yalnızca hür erkeklerin sürgün edileceğini kabul etmiştir. Kölenin zina etmesi durumunda ise, evli cariyenin cezasının Nisâ sûresinin 25. âyeti gereği elli değnek olduğu üzerine âlimler hem fikirdir. Evli olmayan cariyelerin cezasının ne olduğu konusu ise ihtilaflıdır: Cumhûr-u ulemâ elli değnek olduğunu söylemiş, bazıları had cezası verilmeyeceği yalnızca ta`zîr edileceğini ileri sürmüştür. Bununla beraber cariyelere had olmadığı yönünde bir görüş de mevcuttur. [124]

Zina suçunu işleyenlerin cezalarının farklılaşmasına sebep olarak gösterilen muhsan/ihsan kavramının ele alınması faydalı olacaktır. Muhsan kelimesi حصن kökünden gelmekte olup, sözlük anlamı men etmektir. Aynı kökten gelen hısn (kale) kelimesi de içerisindeki şeye ulaşılamayan yeri ifade eder. Zırh için de hasîn kelimesi kullanılmıştır.[125] Kur'an-ı Kerîm'de bu kökten gelen kelimeler Haşr sûresinin 2. ve 14. âyetlerinde ve Yusuf sûresinin 48. âyetinde sözlük anlamlarıyla; kale, kale gibi muhkem manasında kullanılmıştır. Tahrîm sûresinin 12. ve Nisâ sûresinin 25. âyetinde ihsan kökünün türevleri hür, iffetli, namuslu, hürmet sahibi, evli anlamlarını ifade etmektedir. Hülâsâ, muhsan kelimesi iffeti, evliliği yahut şerefi ve saygınlığı nedeniyle korunma altında olmayı ifade eder. Muhsın kelimesinin,

123 Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî*, el-Müsned* (nşr. Şuayb Arnavut vd.), I-VIII, Müessesetü'r-Risâle, Dımaşk 1421/2001, II, 374; Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî*, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (nşr.Mustafa Abdulkâdir Atâ), I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, IV, 405; Beyhakî *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 383.

124 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, IV, 376-380.

125 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "hsn" md.; Fîruzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhit*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1426/2005, "hsn" md.

korunmuşluğu kendisinden kaynaklananı, muhsan kelimesinin ise korunmuşluğu kendisi dışından kaynaklananı ifade ettiğine yönelik bir ayrımdan da söz edilmiştir.[126]

İslam hukuk terminolojisinde muhsan kelimesinin iki farklı kullanımı vardır. Birinci kullanımı ile zina iftirasında mağdur kişinin taşıması gereken sıfat ifade edilir. Diğer kullanımı ile zina cezasının ağırlaştırılma sebebi olan sıfat kastedilir. Burada muhsan kelimesi ile recm cezasını gerektiren vasıf kastedilmektedir. Kazf cezasıyla ilgili olan kullanım ilgili bölümde ele alınacaktır. Recmi gerektiren muhsanlık bazı şartların bir arada olmasıyla gerçekleşir. Bu şartlar; akıl, büluğ, hürriyet, Müslüman olmak, sahih nikah akdi altında olmak, zikri geçen sıfatların eşlerin her ikisinde de bulunması ve bu vasıfları haiz olarak cinsel birleşmenin gerçekleşmiş olmasıdır. Bu doğrultusunda çocuğun, delinin, kölenin, gayri müslimin, fâsid nikah akdi ile evlenmiş olan kimselerin muhsan olması söz konusu edilememektedir.[127]

Kur'ân'-ı Kerîm'de zina suçunun cezasıyla ilgili Nisâ sûresinin 15. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِن نِّسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِّنكُمْ ۖ فَإِن شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾

Kadınlarınızdan zina edenlere karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin.

İbn Akîle, yukarıda yer verilen Nisâ sûresinin 15. âyeti ile ilgili pek çok kaynaktan birbirini destekler ve açıklar mahiyette rivâyetler aktarmıştır. Bu rivâyetlerin kâhir ekseriyeti İbn Abbâs'a dayanmakla beraber, Mücâhid, Kâtade, Hasan-ı Basrî ve Süddî'den nakledilen rivâyetlere de yer verilmiştir. Firyâbi, İbnü'l-Münzir ve diğer kaynaklardan naklettiği bir hadise göre İbn Abbâs şöyle buyurmuştur: "Zina eden kadın evde otururdu, ölürse ölür; yaşarsa yaşardı. Nûr sûresindeki celd ayeti ininceye kadar hüküm böyleydi. Bu ayetle Allah onlara bir yol açmış oldu, artık bu günahı işleyen kişi celd edilir ve alıkonmaz." İbn Akîle bu rivâyetle birlikte, cüzî oranda farklılıklar taşımakla beraber büyük oranda benzer manada olan ve İbn Abbâs'a dayanan iki rivâyete daha yer vermiştir. Bu rivâyetlerde ilaveten muhsan zani için açılan yolun recm olduğu bilgisi yer almaktadır. [128]

Nisâ sûresinin 15. âyetinin tefsirinde İbn Akîle'nin aktardığı, İkrime kanalıyla İbn Abbâs'a ulaşan bir rivâyete göre zina cezasında önce kadının hükmü bildirilmiş, akabinde gelen hükümle de hem erkeğe hem de kadına söz ile eziyet edilmesi hükmü verilmiştir.[129]

126 Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât,* 239.
127 el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII, 37-38.
128 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr. 235[a].
129 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr. 235[a].

İbn Akîle, söz konusu âyetle ilgili açıklamasında; Mücâhid, Katâde ve Hasan-ı Basrî'den aktarılan rivâyetlere yer vermiştir. Bu nakillerde ortak olan mana zina cezasının kadınlarda önceden hapis olduğu, sonradan da bekârlara celde, muhsanlara recm cezası getirilerek bu uygulamanın nesh edildiğidir. İbn Akîle'nin Beyhakî'nin Sünen-i Kübrâ'sından yaptığı tahrice göre Hasan-ı Basrî, âyette bahsi geçen kadınların Müslüman kadınlar olduğunu, şahitlik eden kişilerin hür, Müslüman ve âdil olduğunu, zânî olduğu tespit edilen kadınların, kocalarına mehirlerini geri iade ettiklerini bildirmiştir.[130]

İbn Akîle, Taberî'den yaptığı tahrîcle Süddî'nin şöyle ifade ettiğini bildirmiştir: Nisâ sûresinin 15. âyetinde bahsi geçen kadınlar muhsan kadınlardır. Evli kadınlar zina ettiğinde eve hapsedilirdi, kocası verdiği mehri geri alırdı. Süddî, mehrin geri alınmasının Nisâ sûresinin 19. âyeti[131] gereği olduğunu ifade etmiş, hadlerin bu âyeti celd ve recm hükümleri ile nesh ettiğini, mehrin de miras olarak aktarıldığını bildirmiştir.[132] Süddî'den nakledilen bu açıklama, İbn Akîle'nin aktardığı diğer rivâyetlerle ve dört mezhebin açıklamaları ile çelişir görünmektedir.

İbn Akîle, Ubâde b. Sâbit'ten aktarılan ve Hanefîlerin sünnetin Kur'ân'ı nesh etmesine örnek olarak kabul ettikleri bir hadisi pek çok kaynaktan tahrîc ederek nakletmiştir.[133] Bu rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "(Zina cezası hakkındaki hükmü) Benden alınız, benden alınız! Allah onlar için (çıkış) yolu gösterdi. Bekâr, bekâr ile (zina ederse) yüz sopa ve bir yıl sürgün; evli, evli ile (zina ederse) yüz sopa ve recm'dir."[134]

İbn Akîle, Nisâ sûresinin 15. âyetinin açıklamasında tahrîc ettiği son rivâyette önceki nakilleri ile uyum arz etmeyen bir bilgiye yer vermiştir. Taberânî ve Beyhakî'den yaptığı tahrice göre İbn Abbâs şöyle söylemiştir:[135] "Nisâ sûresinde feraiz indiğinde Resulullâh (s.a) "Nisâ sûresinden sonra hapis yoktur" buyurmuştur."[136] Bu hadîsin, başka varyantlarında **لا حبس عن فرائض الله** şeklinde nakledildiği bilinmektedir.[137] Bu rivâyetlerde hapis kelimesi ile aynî malın menfaatinin tasadduk edilmesi kastedilmektedir. Dolayısıyla ifade edilmek istenen husus Nisâ sûresinde feraize dair hükümlerin bildirilmiş olduğu ve vârisler paylarını aldıktan sonra –terim anlamıyla- hapis suretiyle aynî mallardan yararlanılamayacağıdır.[138] İbn Akîle, bu rivâyeti zina edenlerin hapsedilmesiyle ilgili olduğu düşüncesi

130 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.235[a]-235[b].

131 Âyetin metni (en-Nisâ 4/19): يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

132 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr. 235[b].

133 İbn Akîle, el-Cevheru'l-manzûm, nr.58, vr. 235[b].

134 Müslim, "Kitâbu'l-Hudûd", 3; Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-Hudûd", 23; Tirmizî, "Ebvâbu'l-Hudûd", 8. İbn Akîle bu hadisi mezkûr kaynaklardaki rivâyetlerden bir takım lafız farklılıklarıyla aktarmıştır.

135 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm,* nr.58, vr. 235[b].

136 Hadisin metni şöyledir: لا حبس بعد سورة النساء

137 İbn Ebî Şeybe*, el-Musannef*, IV, 349; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 309; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 268.

138 Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Şerhu Muhtasari't- Tâhâvî*, I-VIII, Dâru's-Sirâc, Medîne, 1431/2010, IV, 6.

ile burada yer vermiş olsa gerektir. Fakat bu durumda, Nisâ sûresinde hem zina edenlere hapis cezasının verildiğini hem de Nisâ suresinden sonra hapis cezasının kaldırıldığını kabul etmek gerekir ki bu da bir çelişki oluşturmaktadır.

İbn Akîle bahsi geçen rivâyetleri sıraladıktan sonra konuyu şöyle özetlemiştir: "İlim ehlinin umûmu, muhsan zânî için celd cezasının neshedildiği ve recm cezasının kaldığı, bekâr zânî için de sürgün cezasının neshedildiği ve yalnızca celd cezasının kaldığı kanaatindedir."[139]

Kur'ân-ı Kerîm'de zina suçunun cezası hakkında Nisâ sûresinin 16. âyetinde şöyle buyrulmaktadır:

وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنكُمْ فَآذُوهُمَا ۖ فَإِن تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَّحِيمًا ﴿١٦﴾

İçinizden zina eden iki kimseye eziyet edin, tövbe edip düzeltirlerse onları bırakın. Doğrusu Allah tövbeleri daima kabul ve merhamet eder.

Nisâ sûresinin 16. âyetinin tefsirinde İbn Akîle Taberî ve diğer kaynaklardan yaptığı tahrîcle İbn Abbâs'tan, erkek zina ettiği zaman ayıplanarak sözle eziyet edilirdi ve ayakkabıyla dövülürdü. Bu âyetten sonra Allah "Zina eden erkek ve kadına yüz değnek vurun" mealindeki Nûr sûresinin 2. âyetini indirmiştir. Muhsanlar ise Hz. Peygamber'in sünneti üzere recmedilirler.

İbn Akîle, önceki ayetin açıklamasında yer alan Süddî'ye dayanan ve والّاتِي diye bahsedilen kadınların muhsan kadınlar olduğunu ifade eden rivâyeti tamamlar nitelikte bir rivâyeti Nisâ sûresinin 16. ayetinin tefsirinde İbn Ebî Hâtim'den tahrîc etmiştir. Buna göre Saîd b. Cübeyr, 16. âyet-i kerîmede وَاللَّذَانِdiye bahsedilenlerin bekâr kadın ve erkek olduğunu ifade etmiştir. Bekâr oldukları için hapsedilmeyeceklerini yalnızca yaptıklarından pişman olup tövbe etmeleri adına ayıplanıp kınanacaklarını, tövbe ettikten sonra sözlü eziyetin son bulacağını ifade etmiştir.[140]

İbn Akîle, Hz. Peygamber'in zina cezası uygulamalarından biri olan ve literatüre "Asîf olayı" olarak geçen hadiseyi bir takım lafız farklılıkları olmakla birlikte Buhârî'den aktarmıştır. Rivâyete göre Ebû Hureyre şöyle buyurmuştur:

> Resullullah (s.a)'in huzuruna birbiriyle davalaşan iki kişi geldi. Onlardan biri: "Ey Allah'ın elçisi! Allah'ın kitabına göre aramızda hüküm vermeni istiyoruz!" dedi. Bunun üzerine, daha anlayışlı olduğu belli olan diğeri ayağa kalktı ve: "Evet Yâ Resulullah! Allah'ın kitabı ile aramızda hüküm ver ve söz söylemek üzere bana izin ver!" dedi. Peygamber(s.a)'de ona: "Sözünü söyle" buyurdu. O da şöyle dedi: "Benim oğlum, bu adamın yanında asîf, yani ücretle çalışan bir kimse idi ve bu şahsın karısı ile zina etti. İnsanlar bana oğluma recm cezası gerektiğini haber verdiler. Ben bu adama yüz koyun ve bir cariyeyi fidye vererek oğlumu bu cezadan kurtardım. Bundan sonra ben bu meseleyi ilim ehline sordum. Onlar da bana onun karısına taşlama cezası

139 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr. 235b.
140 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr. 235b.

> düştüğünü, benim oğluma da ancak yüz değnek vurulma ile bir yıl gurbete sürgün edilme cezası olduğunu haber verdiler." dedi Resulullah (s.a) de: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki ben sizin aranızda elbette Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim. Cariye ile koyunları kendi sahibine geri veriniz. Senin oğluna gelince: ona yüz değnek cezası ve bir yıl gurbete sürgün edilme cezası vardır." buyurdu. Bundan sonra Eslem kabilesinden bir adam olan Uneys'e kadına gitmesini suçunu itiraf ederse onu recm emesini emretti. Kadın suçunu itiraf etti ve recm cezası uygulandı.[141]

Yukarıda yer verilen rivâyete ilaveten pek çok kaynakta Hz. Peygamber'in (s.a.) Asîf hadisesi dışında başka recm ve celd uygulamalarına dair rivâyetler mevcuttur. Hz. Peygamber'in, zina itirafında bulunan Mâiz'e,[142] ve Gâmid kabilesinden zina itirafında bulunan bir kadına[143] recm tatbik ettirmiştir. Yine kaynaklarda Hz. Peygamber'in, aralarında hüküm vermesini isteyen Yahudiler'e Tevrat'ta da öngörüldüğü üzere recm uygulattığına dair rivâyetler yer almaktadır.[144]

İbn Akîle Nisâ sûresinin 16. âyetinin tefsirinde Buhârî'de yer alan ve Hz. Ebubekir'in Halife oluşu ve biat süreciyle ilgili bilgiler içeren uzunca bir hadisi takti' etmek suretiyle zina cezasıyla ilgili olan kısmını nakletmiştir. Bu rivâyette İbn Abbâs, Hz. Ömer'i hutbe verirken dinlediğini ifade etmiş ve şöyle dediğini nakletmiştir:

> "Allah Teâlâ Hz. Muhammed'i hak din ile gönderdi ve ona Kitab'ı indirdi. Bu indirilenler arasında recm ayeti de vardı. Biz bu ayeti okuduk, kavradık ve ezberledik. Ayrıca, Resulullah (s.a) zina yapana recm cezasını tatbik etti, ondan sonra da biz tatbik ettik. Ben şu endişeyi taşıyorum: Aradan uzun zaman geçince, bazıları çıkıp: "Allah'ın Kitab'ında recm cezasını görmüyoruz" deyip Allah'ın kitabında indirdiği bir farzı terk ederek dalalete düşebilecektir.[145]

İbn Akîle Nisâ sûresinde zina cezasından bahseden 15. ve 16. âyetlerin kıraatleriyle ilgili bazı kıraat farklarına da değinmiştir. İbn Akîle, İbn Mes'ûd'un 15. âyeti وَاللَّاتِي يَأْتِينَ بالْفَاحِشَةِ مِن نِّسَائِكُمْ olarak okuduğunu iletmiş, yine İbn Mes'ûd'un 16. âyeti والّذِين يَفْعَلُونَه مِنْكُمْ şeklinde okuduğunu ancak bu okunuşun, İmam Mushafı'na muhalif olduğunu belirtmiştir.

Cessâs'ın Nisâ sûresinin 15. ve 16. âyetleri hakkındaki açıklamalarında yukarıda zikri geçen hadislere ve hükümlerin neshine dair açıklamalar yer almaktadır. Cessâs, mevzubahis âyetlerde bildirilen hükümlerin İslam'ın ilk dönemlerine ait olduğuna ve mensûh olduklarına dair Selef âlimlerinin

141 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 38.
142 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 28; Müslim, "Kitâbu'l-Hudûd", 5; Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-Hudûd", 24.
143 Müslim, "Kitâbu'l-Hudûd", 5, Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25.
144 Müslim, "Kitâbu'l-Hudûd", 25, Ebû Dâvûd "Kitâbu'l-Hudûd" 27.
145 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 31.

ittifak halinde bulunduğunu bildirmiştir.[146] Ayrıca Cessâs zina edenler hakkındaki bu hükümlerin neshedildiğine dair ümmet arasında herhangi bir ihtilafın olmadığını[147] ifade etmiştir.[148]

Cessâs Ebu Ubeyd'den İbn Abbâs'a dayanan ve İbn Akîle'nin Nisâ sûresinin 15. âyetinin açıklamasında tahrîc ettiği İbn Abbâs rivâyetleriyle aynı manayı taşıyan bir rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyette ifade edildiğine göre kadın zina ettiğinde hapsedilirdi, erkek ise ayıplanır ve ayakkabıyla dövülürdü. Sonra celd hükmünü bildiren âyet (en-Nûr 24/2) nâzil olmuş, Resulullah'ın (s.a) sünneti ile muhsanların recmedilmesi hükmü gelmiş ve böylelikle Allah zina edenlere bir yol açmıştır.[149]

Nisâ sûresinin 16. ayetindeki hükmün kime dair olduğuyla ilgili Cessâs farklı görüşler nakletmiştir. Bu görüşlerden ilki Hasan-ı Basrî'ye ait olup ayette وَالَّذَانِ lafzıyla kastedilenler zina eden kadın ve erkektir. Cessâs bu görüşe katılmaktadır. Süddî ise bu âyette bekâr kadın ve erkeğin cezasının bildirildiğini ifade etmiştir. Mücâhid'e gelince o da ayette zina eden erkeğin hükmünün bildirildiğini ifade edilmiştir.[150]

Cessâs Nisâ sûresinin 15. âyeti ile 16. âyetinin nüzul sıralaması ilgili farklı görüşlerin serdedildiğini aktarmıştır. Bu görüşlerin ilkine göre Nisâ 16. ayeti önce inmiştir. Bu durumda zina eden kadının ve erkeğin cezası sözlü eziyet görmekti, kadının cezasına sonradan hapis cezası ilave edilmiştir. Bu görüş benimsendiğinde يَأْتِيَانِهَا ibaresindeki zamirin merciini takdir etmek gerekmektedir. Cessâs bu yaklaşımın zorlama olduğunu belirtmiştir. Diğer görüşe göre ise ayetler Mushaf sıralamasına mutabık olarak nâzil olmuştur. Bu durumda ayetlerin nüzûlü arasında zaman farkı olması ihtimali de mümkündür.[151]

Âyet-i kerimede Allah'ın açacağını bahsettiği yolun (sebîl) ne olduğu hakkında farklı açıklamalar yapılmış. İbn Abbâs bu yolun bilahare gelen celde ve recm hükümleri olduğunu bildirmiş, Katâde'den de buna benzer bir görüş aktarılmıştır. Mücâhid'e isnâd edilen bazı rivâyetlere göre ise açılan yol, hâmile kadınların doğum yapmasına izin verilmesidir. Cessâs bu görüşü, ayetin hamile olan ve olmayan tüm kadınları ifade edecek şekilde umum bildirmesi gerekçesiyle tenkit etmiştir.[152]

146 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 41.

147 Cessâs'ın bu ifadelerine rağmen Mutezilî müfessir Ebû Müslim el-İsfahânî'nin (ö. 322/934) Nisâ sûresindeki bu âyetlerde eşcinsel ilişkilerin cezalarının bildirildiği, dolayısıyla bu âyetlerin neshedilmedikleri kanaatinde olduğu bildirilektedir. (Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-XXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981, IX, 239.) O halde Cessâs'ın ümmet kelimesi ile Ehl-i Sünnet âlimlerini kastettiği düşünülebilir.

148 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 43.

149 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 42.

150 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 42.

151 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 43.

152 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 43-44.

İncelemekte olduğumuz Nisâ sûresinin 15. ve 16. ayetlerinin hangi delille neshedildiği konusunda âlimler arasında ihtilaf söz konusudur. Birinci görüşe göre 16. âyet bekârların hükmünü bildiriyordu ve Nûr sûresinin 2. âyeti ile bekârların hükmü neshedildi. Evli kadınların hükmünü bildiren 16. ayetin hükmü bâki kaldı ve sonrasında recm hükmüyle neshedildi. İkinci görüşe göre Ubâde b. Sâmit'in Hz. Peygamber'e isnatla naklettiği şu rivâyet konuya açıklık kazandırmaktadır: "Hükümleri benden alınız, Allah o kadınlara bir yol açtı: Bekâr ile bekâr zina ederse celde ve bir yıl sürgün, evli ile evli zina ederse celde ve recm cezası vardır." Cessâs, İbn Akîle'nin de tahrîc ettiği bu rivâyetin sahih olduğunu ve âyet-i kerimeyi beyân ettiğini ifade etmiş, hadîsin Nûr sûresindeki celd ayetlerinden önce vârid olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Nisâ sûresinin 15. ve 16. ayetleri bu hadisle neshedilmiş ilerleyen dönemde ise Nûr sûresindeki âyet bu rivâyeti neshetmiştir. Cessâs bu durumun sünnetin Kur'ân'ı neshine bir delil olduğunu zikretmiştir.[153]

Netice itibariyle Cessâs bu iki âyet-i kerimede, zina eden kadının cezasının hapis ve eziyet, erkeğin cezasının ise eziyet olduğunun bildirildiğini ifade etmiştir. Cessâs bu iki ayetin aynı anda inmiş olması yahut birinin diğerinden önce inmiş olmasının muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Her ihtimalde de hüküm değişmemektedir.[154]

Cessâs bu iki âyetin içerdiği bazı hükümlere de değinmiştir: Zina suçu ile cezalandırılabilmesi için dört kişinin şahitlik etmesi gerekir, bu durumda kadın hapsedilir, hem kadın hem erkek sözlü eziyete maruz bırakılır, tövbe edilmesi durumunda ayıplama ve eziyet bırakılır, ayette ifade edildiği üzere, tövbe ile sözlü eziyet sonlandırılır, fakat kadının hapsedilmesi tövbe ile düşmez. Sebîlin ne olduğu vârid oluncaya kadar hapis cezası sabit kalmıştır, Hz. Peygamber bu yolun celd ve recm olduğunu açıklamıştır. Bu iki ayette yer alan, dört şahit şartı hariç tüm hükümler neshedilmiştir. Nâsih hükümler olan celd ve recm cezasında şahitlerin sayısının dört olması şartı bâkîdir. Öngörülen zina cezasının tatbik edilebilmesi için dört şahidin şart koşulduğunu Nûr sûresinin 4. ve 13 âyetleri[155] de desteklemektedir.[156]

Zina suçunun cezasıyla ilgili Kur'an-ı Kerîm'de yer alan bir diğer âyet ise Nur sûresinin 2. âyetidir:

153 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 44.

154 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 42.

155 Ayetlerin meâlleri şöyledir: "İffetli kadınlara zina isnad edip de buna dair dört şahid getiremeyen herkese seksen değnek vurun ve bundan böyle, onların şahitliklerini artık ebediyyen kabul etmeyin. Çünkü bunlar gerçekten fâsıkların ta kendileridir!" (en-Nûr 24/4); O iftiracılar dört şahit getirselerdi ya! Şahitlerini getirmediklerine göre, onlar Allah katında yalancıların ta kendileri olarak tescil edileceklerdir.(en-Nûr 24/13).

156 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 45.

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ ۖ وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۖ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢﴾

> Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda o ikisine acımayın. Onların ceza görmesine, inananlardan bir topluluk da şahit olsun.

İbn Akîle bu âyet-i kerimenin açıklamasında Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inden Amr b. Şuayb'ın rivâyet ettiği bir hadisi takti' etmek sûretiyle tahrîc etmiştir. Bu hadiste bildirildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ ve Rasûlü şuna hükmetmiştir: Bekârların zina ettiğine dair dört kişi şahitlik ederse, Allah'ın emrettiği üzere celd edilirler ve her biri farklı bir yere olmak üzere gurbete sürgün edilirler."

İbn Akîle'nin İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inden tahrîc ettiği bir rivâyete göre; Şeybânî, İbn Ebî Evfâ'ya Hz. Peygamber'in recm tatbik edip etmediğini sormuş, İbn Ebî Evfâ "evet" yanıtını vermiş, bunun üzerine Şeybânî bu hadisenin Nûr sûresi nâzil olduktan önce mi yahut sonra mı gerçekleştiğini sormuş, İbn Ebî Evfâ ise bu hususta bir bilgisi olmadığını ifade etmiştir.

İbn Akîle, daha önce Nisâ sûresinin 15. âyetinin tefsirinde yer verdiği, Ebu Hureyre'den rivâyet edilen Asîf hadisini, bir takım lafız farklılıklarıyla beraber Nûr sûresinin tefsirinde de Buhârî'den, Müslim'den ve Ahmed b Hanbel'den nakletmiştir.[157]

Nûr sûresinin 2. âyetinin tefsirinde İbn Akîle, Nisâ sûresinin 16. âyetinin tefsirinde yer verdiği, Hz. Ömer'in recmin Allah'ın kitabında yer alan bir hüküm olduğunun gelecekte inkâr edilmesi endişesini ifade eden rivâyeti bir takım ilavelerle birlikte Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinden tahrîc ederek nakletmiştir. Söz konusu ilave; zina eden muhsan kadın ve erkeğin delil, hamilelik yahut itiraf ile şuçlarının sabit olması durumunda recm edilecekleri bilgisidir. İbn Akîle, bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel'den de tahrîc ederek, Nesâî'nin de bu manada bir hadisi bir takım ziyadelerle birlikte naklettiğini bildirmiştir. [158]

Nûr sûresinin 2. âyetiyle ilgili kıraat farklılıklarına gelince, İbn Akîle, الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي ibaresinin merfu ve mansub okunduğunu, mansub okunması durumunda iştiğâl babından[159] geldiğini ifade etmiştir. İbn Akîle وَلَا تَأْخُذْكُم ibaresini Mücâhid'in وَلَا يَأْخُذْكُم diye okuduğunu bildirmiştir. Bunun sebebi رَأْفَةٌ kelimesinin

157 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.279[b].

158 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm,* nr.60, vr.280[a].

159 İştiğâl Arapça'da mefulü kendisinden önce gelen fiilin yeniden aynı mefulü almak suretiyle tekaddüm eden mefule âmil olmasıdır. (Bkz.İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî, *Şehu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamîd),Kâhire 1383, 192.

mecazen müennes oluşudur.رَأْفَةٌ kelimesinde hemzenin harekesi ile ilgili farklı okuyuşların da söz konusu olduğu nakledilmiştir. [160]

Cessâs Nûr sûresinin 2. âyetiyle ilgili açıklamasında, zina suçunun cezasının ilk başta kadının hapsedilmesi ve ayıplanması, erkeğin ise ayıplanması olduğunu hatırlattıktan sonra, Nisâ sûresindeki âyetlerin, daha önce bahsi geçen Ubâde b. Sâbit hadisiyle neshedildiğini, âyetler ile hadisin arasında başka bir vâsıta hükmün olmadığını bildirmiştir. Buna göre bekâr kadınlardan hapis cezası Nûr sûresindeki âyet ile, muhsanlardan ise sünnet ile neshedilmiştir. Hanefî mezhebinde muhsan zânînin yalnızca recm edileceği, celd cezası verilmeyeceği benimsenmiştir. Hanefîlerde bekâr zânîye verilen sürgün cezası had cezası olmayıp, devlet başkanının kararına bırakılmış bir müeyyidedir. Nitekim devlet başkanının emri ile zina edenlerin tövbe edinceye kadar hapsedilmeleri de caizdir.[161]

Kur'ân-ı Kerîm'de Nisâ sûresinin 25. âyet-i kerimesinde zina eden kölelerin müeyyidesi bildirilmiştir:

وَمَن لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنكُمْ طَوْلًا أَن يَنكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ۚ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُم ۚ بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ ۚ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ ۚ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ۚ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنكُمْ ۚ وَأَن تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَّكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٥﴾

> İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Hep aynı köktensiniz (insanlık bakımından aranızda fark yoktur). Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile onları (cariyeleri) nikâhlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır). Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

İbn Akîle'nin yukarıda yer verilen âyetin tefsirinde Abdurrezzâk ve diğerlerinden aktardığına göre Hasan-ı Basrî, Hz. Peygamber'in hür kadının üzerine câriyeyi, câriye üzerine de hür kadını nikâhlamayı yasakladığını ve hür kadın nikâhlamaya güç yetirenlerin câriye nikâhlayamayacağını bildirdiğini ifade etmiştir. Bu rivâyetle kısmen muhalif görünen bir rivâyeti İbn Akîle, İmâm Muhammed'in *Kitâbu'l-Âsar*'ından tahrîc etmiştir. Buna göre, İbrahim en-Nehâî, bir adamın hür kadının üzerine câriye ile nikâhlanması durumunda, cariyenin nikâhının fasit olacağını söylemiştir. Buna mukabil eğer bir kimse câriyenin üzerine hür bir kadınla nikâhlanırsa ikisiyle de evli kalır ve hüre iki gece, cariyeye bir gece olmak üzere günlerini taksim eder. İmâm Muhammed bu görüşe itibar ettiklerini ve Ebû Hânîfe'nin de bu kanaatte olduğunu eklemiştir. İbn Akîle'nin İbrâhim en-Nehaî 'den nakledilen

160 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr. 281[a].
161 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 95.

bu açıklamayı merfû haber olarak kabul edip etmediği sorusu akla gelmektedir. Bu hususta İbn Akîle'nin açıklama sadedinde bir yorumu olmadığından bu soruya herhangi bir yanıt vermek mümkün görünmemektedir.

İbn Akîle'nin Taberî'den tahrîc ettiğine göre İbn Abbâs, غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ ibaresiyle ilgili şöyle buyurmuştur: Câhiliye ehli zinayı açıkça işlemeyi haram sayıyorlardı ancak gizlice işlendiğinde helal kabul ediyorlardı. Bu yüzden Allah "Fuhşiyatın açığına da gizlisine de yaklaşmayın."[162] buyurmuştur.

İbn Akîle, Nisâ sûresinin 25. âyetinde yer alan فَإِذَا أُحْصِنَّ lafzı ile kastedilen ihsânın İslam anlamına geldiğini bildiren rivâyetler tahrîc etmiştir: İbn Ebî Hâtim'in naklettiğine göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in ayette bahsedilen ihsanın İslam anlamına geldiğini bildirdiğini nakletmiştir. İbn Ebî Hâtim bu rivâyetin münker olduğunu ifade etmiştir. İbn Akîle'nin Abdurrezzâk ve diğerlerinden tahrîc ettiğine göre İbn Mesud'a zina eden bekâr câriye sorulduğunda elli değnek vurulmasını emretmiş, ihsanının İslam olduğunu söylemiştir.[163] Taberî de İbrahim'den, ayette yer alan ihsanın İslam olduğunu bildiren bir rivâyeti nakletmiştir.[164] Buna ilâveten İbn Akîle ihsan kelimesine, İslam manasının verilmesini destekler nitelikte rivâyetleri de tahrîc etmiştir: Abdurrezzâk'dan yaptığı tahrice göre İbn Ömer, zina eden bekâr cariyenin muhsanlara verilen cezanın yarısına çarptırılacağını söylemiştir. Yine aynı manada bir rivâyeti Abd b. Humeyd'den tahrîc etmiştir.[165]

İbn Akîle yukarıda bahsi geçen rivâyetlere mukabil, ihsân kelimesi ile evliliğin kastedildiğini açıklayan rivâyetleri de aktarmıştır: İbnü'l-Münzir ve diğerlerinden naklettiğine göre İbn Abbas, cariyenin evli değilse celd cezası verilmeyeceğini bildirmiştir. İbn Akîle'nin Said b. Mansûr'dan tahrîc ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle buyurmuştur: "Hz. Peygamber evli olmayan cariyelere zina haddi uygulanmayacağını bildirmiş, evli cariyelere ise zina etmeleri durumunda muhsanlara verilen cezanın yarısının verileceğini bildirmiştir." İbn Akîle, İbn Ebî Şeybe'den İbn Abbas'ın ihsan ile evliliğin kastedildiğini söylediğini ifade eden bir rivâyeti tahrîc etmiştir. [166]

Said b. Mansûr'un, İbrahim'den naklettiğine göre ayette yer alan ihsân İslam demektir, Mücâhid ise ihsanı evlilik olarak açıklamış, bekar cariyenin zina etmesi durumunda had cezası verilmeyeceğini ifade etmiştir.[167]

162 el-En'âm 6/151.
163 İbn Akîle,*el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58,vr.240[a].
164 İbn Akîle,*el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.240[b].
165 İbn Akîle,*el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.240[a].
166 İbn Akîle,*el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.240[b].
167 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.240[b].

İbn Akîle, zina eden cariyenin cezası ile ilgili olarak Buhârî'de yer alan iki rivâyeti tahrîc etmiştir.[168] Bu rivâyetlerden ilkinde Hz. Peygamber'e zina eden bekâr cariyenin durumu sorulmuş, Hz. Peygamber[169]"Celd edin sonra tekrar zina ederse tekrar celd edin sonra iplik karşılığında dahi olsa satın" buyurmuştur. Diğer rivâyette ise Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir: "Sizden birinizin câriyesi zina eder ve bu da açığa çıkarsa ona celd haddi verin fakat ayıplamayın, tekrar zina ederse yine celd edin fakat ayıplamayın sonra üçüncü kez zina ederse bir ip karşılığında dahî olsa onu satın."[170] Bu rivâyetler de âyette yer alan ihsân kelimesinin İslam anlamında kullanılmış olmasını destekler niteliktedir.

Cessâs Nisâ sûresinin 25. âyeti ile ilgili açıklamasında أُحْصِنَّ kelimesinin, elifinin damme ile okunduğu durumda anlamının evlilik olduğunu ifade etmiş ve İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid ve Katâde'den böyle nakledildiğini bildirmiştir. Fetha ile okunduğunda ise kelimenin manası İslam'a girmek olmaktadır. Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Şa'bî ve İbrahim'den nakledilen açıklama budur. Cessâs'ın aktardığına göre, Selef âlimleri cariyeye ne zaman had cezasının gerekeceği hususunda ihtilaf halindedir. Kelimenin evlenme manasına geldiğini kabul edenler Müslüman dahi olsa, bekâr cariyenin celd edilmeyeceğini savunmuştur. Buna mukabil kelimeye İslam manası yükleyenler, Müslüman olan tüm kölelere zina etmeleri durumunda celd cezasının verileceğini öne sürmüşlerdir.[171] Cessâs zina eden kölenin cezasıyla ilgili olarak, İbn Akîle'nin de yer verdiği, zikri geçen Buhârî rivâyetine[172] yer vermiştir. Hadiste de açıklandığı üzere kölenin zina yapması durumunda bekâr olsa dahi celd edilmesi gereklidir. Nisâ sûresinin 25. âyetinde evli köleler bağlamında kölelerin cezasının bildirilmesi, bu cezanın uygulanması için evlilik yahut İslam gibi bir şartın varlığını gerektirmemektedir. Dolayısıyla, evli olsun yahut olmasın zina eden köleye elli değnek cezası verilir.[173]

Nisâ sûresinin 25. âyeti çerçevesinde İbn Akîle zina eden kölelere verilecek olan müeyyidenin ne olduğu hususunda evli-bekâr ayrımı yapan ve bekârların ceza almayacağını, evlilerin ise celd edileceğini bildiren bir grup rivâyetin ardından evli-bekâr ayrımı yapmaksızın tüm zina eden kölelerin celd edileceğini bildiren bir grup rivâyete yer vermiştir. Rivâyetler arasında herhangi bir tercihte bulunmadığı ve rivâyetleri uzlaştırmaya yönelik bir yorumda bulunmadığı görünmektedir. Bu durumda kendisinin de Cessâs'la aynı kanaati paylaşması mümkün olabilir. Şöyle ki, ayette yer alan ihsan

168 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.58, vr.240[b].
169 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 35.
170 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 36.
171 Cessâs*, Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 123-124.
172 "Ebu Hureyre ve Zeyd b. Halid el-Cühenî şöyle buyurmuşlardır: Rasûlullaha (a.v.) muhsan olmayan bir câriye zina etse hükmünün ne olduğu soruldu. Rasûlullah (a.v):"Eğer zina ederse (celd) değnek vurunuz, sonra tekrar zina eder-se yine değnek vurunuz, Sonra tekrar zina ederse bir ip mukabilinde bile olsa onu satınız" buyurdu." (Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 35.)
173 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 124.

kelimesinin her iki anlamdan birinde kullanılmış olması, terettüp eden müeyyideyi değiştirmemektedir ki bu da mutlak olarak kölelerin zina etmesi durumunda celd edileceğidir.

B. KAZF SUÇUNUN CEZASI

Sözlükte atmak anlamına gelen kazf (قذف) kelimesi[174], İslam hukuk terminolojisinde zina iftirası suçunu ifade etmek için kullanılır.[175] Kur'ân'da kazf kökünden gelen kelimeler sözlük anlamıyla kullanılmış olup zina iftirasından bahsedilirken yine "atmak" anlamına gelen *remy* (رمي) kelimesi kullanılmıştır.[176] Nûr sûresinde tarihe *ifk hadisesi* olarak geçen olay çerçevesinde Hz. Aişe'nin masum olduğu açıklanarak, iftiracıların azaba uğrayacakları bildirilmiş, iftiracılara kulak verenler ve bu günahı yayanlar kınanmıştır.[177] Kur'ân'da masum insanlara zina iftirası edenlerin dünya ve ahirette lanetlenmiş oldukları ve büyük bir azaba uğrayacakları ifade edilmiştir.[178] Büyük günahlar arasında sayılan[179] kazf suçunun cezası olarak Nûr sûresinin 4. âyetinde kazf eden kişiye seksen değnek vurulacağı ve şahitliğinin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. İbn Akîle'nin söz konusu âyetle ilgili açıklamasını incelemeden önce konuyla ilgili birkaç hususa kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Şer'î bir terim olarak kazf, bir kimseye zina isnâdında bulunmak yahut Müslüman bir kimsenin nesebini inkâr etmek; babasıyla olan akrabalık bağını yok saymaktır. [180] Kazf suçunun teşekkülünde üç unsur söz konusudur: Zina isnadının yahut neseb nefyinin bulunması, zina isnat edilen kişinin muhsan olması ve isnâdın kasten yapılması. [181] Zina isnâd edilen kişinin taşıması gereken muhsan vasfı, daha önce de değinildiği üzere, zina cezası bahsinde geçen ve recm haddini gerektiren muhsanlıktan farklıdır. Burada ihsan kelimesi sözlük anlamına yakın bir mana ifade etmekte olup, iffetli olmak anlamına gelmektedir. Nitekim فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ âyetinde[182] de muhsan kelimesi bu manada kullanılmıştır.[183] Fukaha, kazf cezasının uygulanabilmesi için kâzif (iftira atan), makzûf (kendisine iftira atılan) ve makzûfun bih (kazf konusu) için bir takım şartlar öngörmüşlerdir. Kâzifte; akîl ve bâliğ olma

174 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "kzf" md.
175 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 316.
176 en-Nûr 24/4,23.
177 en-Nûr 24/11-20.
178 en-Nûr 24/23.
179 Buhârî, "Kitâbu'l-Vesâyâ", 23.
180 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5397-5398.
181 en-Nevâvî, Abdulhâlık, *Ceraimü'l-kazfi ve's-sebbü'l-alenî ve şürbü'l-hamri beyne'ş-şerîa ve'l-kânûn*, Mektebetü'l-Enclû el-Mısriyye, Kâhire [1970], 43.
182 en-Nisâ 4/25.
183 Kurtubî, *el-Cami'*, XV,123; VI, 241.

şartları, mekzûfunbihte zina ve livata gibi had gerektiren bir ilişki isnad edilmesi yahut kişinin babasının inkâr edilmesi şartları, makzûfta ise âkil, bâliğ, Müslüman, hür ve iffetli olma şartları aranmıştır.[184]

Kazf haddinin uygulanmasını gerektiren iftira sözünün sarâhaten (açıkça) yahut ta'riz (îmâ) yoluya söylenmiş olmasıyla ilgili âlimler farklı görüşler serdetmişlerdir. Ebû Hanîfe ve İmam Şafii, sarâhaten yapılan kazfe had verileceğini, ta'riz yoluyla yapılan kazfte ise ta`zîr cezası verileceğini kabul etmişlerdir. İmâm Mâlik ise ta'riz yoluyla söylenmesi durumunda karineler ile kazf edildiği anlaşılıyorsa had cezasının verileceği kanaatindedir.[185] Kazf suçunun tekrarlanması durumunda, İmâm Şafiî ve İmâm Ahmed ikinci bir kazf kaddinin uygulanmayacağı kanaatindedir. Buna göre kazf suçundan ötürü had cezası alıp sonradan yeni bir kazf suçu işleyen kişi ta`zîr olunur, yeniden celd edilmez. İmâm Mâlik ise kazf suçunu işleyip had cezası uygulandıktan sonra yeni bir kazf suçu işlenirse yeniden had cezasının gerektirdiğini kabul etmiştir. [186]

Kazf suçunun cezası seksen değnek ve şahitlikten men edilme olarak Nûr suresinin 4. âyeti ile sabittir:

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤﴾

İffetli kadınlara zina isnat edip de, sonra dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun; ebediyen onların şahitliğini kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkmış kimselerdir.

İbn Akîle, Nûr sûresinin dördüncü âyetinden onuncu ayetine kadar olan kısmı bir bütün olarak ele almış ve ilgili rivâyetler ile tefsir etmiştir. İbn Akîle'nin Nûr sûresinin 4.ayeti hakkında Abdurrezzâk'tan yaptığı bir tahrice göre tabiinden Amr b. Şuayb, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Üç kişinin, iki kişinin yahut bir kişinin zinaya şahitlik etmesi kabul edilmez ve bu kişiler seksen değnekle cezalandırılırlar; ayrıca tövbe-i nasûh ettikleri Müslümanlar tarafından bilinmediği sürece şahitlikleri kabul edilmez." [187]

İbn Akîle, Nûr sûresinin 4. âyetinin nüzûl sebebi ile ilgili İbn Merdûye'den bir rivâyet tahrîc etmiştir: Enes'den naklettiğine göre hicret zamanında Mekke'den bir kadın İslam'a girmek üzere Medine'ye hicret edeceğinde müşrikler kadının zina için gittiği iftirasını atmışlar, bunun üzerine Nûr sûresindeki bu âyet nâzil olmuştur. [188]

184 Kurtubî, *el-Cami'*, XV, 124.
185 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, VI, 390.
186 en-Nevâvî, *Ceraimü'l-kazf*, 47.
187 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.281[a].
188 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.281[a]-218[b].

İbn Akîle, Ahmed b. Hanbel'den yaptığı tahrîcle, Ebû Zerr'den şu hadisi nakletmiştir: Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim: "Kim cariyesine zina isnâd ederse, kıyâmet gününde ateşten kırbaç ile yüz değnek vurulacaktır."[189]

İbn Akîle; Nûr sûresinin 4. âyetinin nâzil olmasıyla gelişen ve 6. âyetinin nüzûlüne sebep olan bir takım olayları aktaran uzunca metinli bir rivâyeti Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden ve çeşitli hadis kaynaklarından tahrîc etmiştir. Bu rivâyete göre Ensâr'ın ileri gelenlerinden Sa'd b. Ubâde, Hz. Peygamber'e Nûr suresinin 4. âyeti nâzil olduğunda Allah bu âyeti mi indirdi?" diyerek itiraz etmiş, bunun üzerine Hz Peygamber Ensâr topluluğuna hitâben, "Efendinizin ne söylediğini duyuyor musunuz?" buyurmuştur. Bunun üzerine Ensâr, Sa'd b. Ubâde'nin çok kıskanç bir adam olduğunu açıklamış, Hz. Peygamber'den onu mazur görmelerini talep etmiştir. Bunun üzerine Sa'd b. Ubâde düşüncesini izah etmiş, âyetin Allah'tan geldiğine iman ettiğini ancak, söz gelimi eşini kendisini aldatırken yakalasa ve o anki öfkesiyle dört şahit getiremese, şahitler hadiseye yetişemeseler ne olacağını sormuş. Bu konuşmanın akabinde Hilâl b. Ümeyye, kendi evinde eşini zina ederken yakaladığını Hz. Peygamber'e bildirmeye gelmiştir. Ensâr toplanmış ve durumun ne olacağını, Hilâl'e kazf cezası verilip verilmeyeceğini istişare etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Nûr sûresinin 6. âyet-i kerîmesi nâzil olmuş ve Hilâl, eşi ile mülâanede bulunarak kazf cezasından berî olmuştur.[190]

İbn Akîle, bazı lafız farklılıkları ve bazı ilave bilgilerle, yukarıda yer verilen olayın farklı anlatımlarını içeren altı rivâyet daha nakletmiştir. Pek çok farklı kaynaktan aktardığı bu rivâyetlerin ikisi İbn Abbâs'a, Biri Saîd b. Cübeyr'e, biri İbn Mes'ûd'a biri Enes b. Mâlik'e, biri de tabiinden Amr b. Şuayb'a dayanmaktadır.[191] *Sahihayn*'dan ve pek çok kaynaktan naklettiği merfû hadisler olmasına rağmen tabiinden nakledilen maktû hadisleri de tahrîc etmesi dikkat çekicidir. Bu durum, daha önce de değinildiği üzere, İbn Akîle'nin tabiinden gelen rivâyetlere merfû hadislere atfettiği değeri yüklediğini söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Cessâs Nûr sûresinin 4. âyeti çerçevesinde yaptığı açıklamada, iki farklı tarîkten zikri geçen Hilal b. Ümeyye olayını aktarmıştır. Cessâs'ın nakillerinde İbn Akîle'nin tahrîclerinden bir takım farklılıklar içermektedir. Bu rivâyetlere göre Hilâl b. Ümeyye Hz. Peygamber'e durumu arz edince Hz. Peygamber Hilâl'den beyyine getirmesini aksi takdirde kazf haddine çarptırılacağını bildirmiş, Hilâl doğru söylediğine dair yemin etmiş ve akabinde liân hükmünü bildiren âyet nâzil olmuştur.[192]

189 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.281[b].
190 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.281[b]-282[a].
191 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.282[b]-283[a].
192 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, V, 113.

İbn Akîle, Nisâ sûresinin 4. âyetinin devamında gelen mülâane âyeti ile ilgili yukarıda yer verilen sebeb-i nüzûl bilgisinden tamamen farklı bir nüzûl sebebi rivâyetini nakletmişir. İbn Akîle'nin Bezzâr'dan tahrîc ettiğine göre, Huzeyfe b. el-Yemân şöyle buyurmuştur: Hz. Peygamber, Ebu Bekir'e Ümmü Rûmân'ı (eşini) başka bir adamla yakalasa ne yapacağını sormuş, Hz Ebû Bekir bir fenalık yapacağını söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, aynı soruyu Hz. Ömer'e sormuş, o da öldüreceğini söylemiştir. Bunun üzerine mülâane hükmünü bildiren âyet nâzil olmuştur. Bezzâr bu rivâyetin isnadında bir problem olduğunu ifade etmiştir. İbn Akîle bu rivâyeti İbn Merdûye, Deylemî ve Ebû Nuaym'ın de tahrîc ettiğini bildirmiştir. İbn Akîle bu nakle büyük oranda benzer bir rivâyeti yine Abdurrezzâk ve Abd b. Humeyd'den tahrîc etmiştir; bu rivâyetlerin sahâbi râvisi Zeyd b. Yüsey'dir.[193] Görüldüğü üzere İbn Akîle birbiri ile tamamen farklı olan iki nüzûl sebebini aktaran pek çok rivâyeti çeşitli kaynaklardan tahrîc etmiştir. Ancak rivâyetler arasında herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

İbn Akîle kıraatler hakkında yaptığı açıklamada Ebû Zür'a'nın ve Abdullah b. Müslim'in أَرْبَعَةٍ kelimesini tenvin ile (اَرْبَعَةٍ) okuduklarını bildirmiştir. İbn Akîle bu kırâatin fasih bir okuyuş olduğunu ifade etmiş ve bunun sebebini açıklamıştır. Yine aynı kelimenin tâ-ı merbûtasız okunduğunu da bildirmiştir.[194] İbn Akîle'nin tahrîc ettiği bir kıraati dil kaideleri ile desteklemesi dikkate şayandır.

Hz. Peygamber'in, ifk hadisesinin önde gelen iftiracılarına kazf haddi tatbik ettirdiğine dair sahih kaynaklardan rivâyetler günümüze ulaşmıştır. Hz. Aişe'den nakledilen bu rivâyetlere göre Hz. Peygamber iki erkek ve bir kadına kazf haddi uygulatmıştır.[195] İbn Akîle'nin bu rivâyetleri tahrîc etmemesi dikkat çekicidir.

C. HIRSIZLIK SUÇUNUN CEZASI

Hırsızlık Arapça'da سرق kökü ile ifade edilmekte olup sözlük anlamı itibariyle başkasına ait olan koruma altındaki malı gizlice almayı ifade etmektedir.[196] Istılâhî anlamı ise sözlük anlamına bir takım hukukî kayıtların eklenmesi suretiyle oluşmuştur. Hanefî mezhebinde hırsızlık, hukuki bir terim olarak âkil ve bâliğ bir kimsenin on dirhem değerindeki bir malı korunduğu yerden gizlice alması olarak tanımlanmaktadır. Tanıma, çalınan malın bozulmayan bir mal olması ve çalan kişinin mal üzerinde aidiyet şüphesi olmaması kayıtları da eklenmiştir.[197] Kur'ân-ı Kerîm'de s-r-k kökünden gelen kelimeler

193 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm,* nr.60, vr.283[b].
194 İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm*, nr.60, vr.284[a].
195 Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-Hudûd", 35; Tirmizî, "Ebvâbu Tefsîri'l-Kur'ân", 25; İbn Mâce, "Kitâbu'l-Hudûd", 15.
196 Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît,* "srk" md.
197 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V, 354.

Yûsuf sûresinde[198] sözlük anlamıyla kullanılırken, Hicr sûresinde kulak hırsızlığı (اسْتَرَقَ السَّمْعَ) manasında mecaz anlamıyla kullanılmıştır [199] Kur'an-ı Kerîm'de hırsızlık yapmamak Peygamber'e (s.a) biat şartları arasında sayılmış,[200] hırsızlık suçuna el kesme cezası öngörülmüştür.[201] İbn Akîle'nin hırsızlık suçunun cezasını bildiren âyet hakkındaki açıklamalarını incelemeden önce, fıkhî açıdan hırsızlık cezasının belli başlı noktalarına temas edilecektir.

İslam âlimleri ilk kez hırsızlık yapan kişinin sağ elinin kesileceği, ikinci hırsızlıkta ise sol ayağının kesileceği konusunda görüş birliği içerisindedirler. Hanefîler ve Hanbelîler sağ eli ve sol ayağı kesildikten sonra hırsızlık yapan kişiye çalınan malı tazmin ve ta`zîr cezası verileceği kanaatindedir. Şafiiler ve Mâlikîler üçüncü hırsızlıkta sol elin, dördüncü hırsızlıkta da sağ ayağın kesileceği, sonraki hırsızlıklarında ise ta`zîr cezası verileceği kanaatindedir. [202] Elin bilekten itibaren kesileceği hususunda cumhûr-ulemâ ittifâk halindedir. Bu hususta Hz. Peygamber'in hırsızın bilek ekleminden kesileceğini emrettiği rivâyeti[203] esas almışlardır. Bununla birlikte yalnızca parmakların kesileceği kanaatinde olan âlimler de vardır.[204]

İslam hukukçularının kâhir ekseriyeti, hırsızlık haddinin uygulanması için çalınan malın belli bir miktar (nisab) ve üzerinde bir değerde olmasının gerekli olduğunu benimsemiştir. Buna mukabil içlerinde Hasan-ı Basrî'nin de olduğu bir kesim, hırsızlık haddinin tatbiki için herhangi bir asgari mal miktarının söz konusu olamayacağını savunmuştur. Bu kanaatte olanlar Hz. Peygamber'den rivâyet edilen *"Allah, bir yumurta çalarak eli kesilen ve bir ip çalarak eli kesilen hırsıza lânet etsin."*[205] hadisini esas almışlardır. [206] Haddin uygulanabilmesi için nisab miktarı malın çalınmasını şart gören âlimler, bu miktarın tespitinde ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik, İmâm Şafii ve Hanbelîler, nisabı çeyrek altın dinarı kabul etmişler, Hanefîler ise nisabın on dirhem olduğunu kabul etmişlerdir. Hanefîler İbn Ömer'in rivâyet ettiği *"Hz. Peygamber üç dirhem kıymetindeki kalkan nedeniyle el kestirmiştir*."[207] hadisini esas alırlar ancak Hz. Peygamber döneminde kalkanın fiyatının on dirhem olduğunu savunurlar. Bu hususta İbn Abbâs'dan nakledilen ve Hz. Peygamber zamanında kalkanın on dirhem olduğunu bildiren

198 Yûsuf 12/70, 73, 77, 81.
199 el-Hicr 15/18.
200 el-Mümtahine 60/12.
201 el-Mâide 5/38.
202 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5427.
203 Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 128.
204 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5429.
205 Buhârî bu hadiste, yumurtanın demirden olduğu ve ipin dirhemlere tekâbül ettiği bilgisini A'meş'ten naklederek rivâyet etmiştir. (Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 7)
206 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, IV, 401.
207 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 12; Müslim, "Kitâbu'l-Hudûd", 1; Tirmizî, "Ebvâbu'l-Hudûd", 16.

rivâyete[208] dayanırlar.[209] Cumhûr, nisab miktarı konusunda zikri geçen İbn Ömer rivâyeti ile Hz. Âişe'den nakledilen " *Hırsızın eli çeyrek dinar ve fazlası değerinde bir mal çaldığında kesilir.*" [210] hadisini esas almıştır.[211] Mezheplerin bu hususstaki ihtilaf halinde olmaları, Hz. Peygamber'in, çalınması sebebiyle had cezası uygulattığı kalkanın fiyatını takdir etmedeki ihtilaflarından kaynaklanmaktadır. [212]

İslam hukukçuları hırsızlık haddinin uygulanabilmesi için hırsızda, malı çalınanda, mesrûkta (çalınan mal) ve çalınan yerde bir takım şartlar öngörmüşlerdir. Fukaha, hırsızın âkil ve bâliğ olması gerektiği hususunda ittifak içindedirler. Bununla berbaber Şafiiler ve Hanbelîler hırsızın kendi iradesiyle çalmasını da şart koşmuşlardır. Buna ilaveten Mâlikiler hırsızın açlık nedeniyle çalmamış olmasını; Hanbelîler de hırsızın, çaldığı şeyin ne olduğunu ve çalmanın haram olduğunu bilmesini şart görmüşlerdir. Çalınan malın nitelikleri ile ilgili doktrinde çok çeşitli şartlar söz konusu edilmiştir: Çalınan malın mütekavvim (maddi değeri haiz) olması, nisab miktarında olması, hırz (korunma) altında olması, çabuk bozulan bir madde olmaması, kuşlar, tahta, saman gibi aslen mübah olan mallardan olmaması, hırsızın çalınan malı alma hakkının olmaması, çalınan malda hırsıza aidiyet yönünün ve şüphesinin bulunmaması, hırsızın çalınan malın hırzına girme izninin olmaması, çalınan malın kendisinin bizzat çalınmasının amaçlanması gibi şartlar mezheplerin kendi paradigmaları çerçevesinde etraflıca incelenmiştir. Malı çalınan kişide ise malın kendisinde yed-i sahîhâ ile bulunması; mülkiyet, emânet ve tazminat gibi yollarla malın sahih bir suretle çalınan kişinin elinde bulunması şart koşulmuştur.[213]

Hırsızlık suçunun cezası Maide sûresinin 38. ve 39. ayetleriyle, hırsızın elinin kesilmesi olarak sabit olmuştur:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَن تَابَ مِن بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٩﴾

Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah Azîz'dir, Hakîm'dir. Ettiği zulümden sonra tövbe edip düzelen kimse, bilsin ki Allah onun tövbesini kabul eder. Allah şüphesiz Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

İbn Akîle Mâide sûresinin yukarıda yer verilen âyetlerinin tefsirinde söze İbn Mes'ûd kıraatinin tahricini yaparak başlamıştır. Genellikle İbn Akîle kıraat farklılıklarını, ele aldığı ayetle ilgili rivâyetleri tahrîc ettikten sonra ayrı bir başlık altında ele almasına rağmen burada İbn Mes'ûd kıraatini öncelemesi, bu kıraatin Hanefî mezhebinde hüküm istinbâtında ayrıcalıklı bir yere sahip olması

208 Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-Hudûd", 11; Nesâî, "Kitâbu Kat'i's-Sârik", 18; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü's-sugrâ*, I-IV, Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Pakistan 1410/1989, III, 308.

209 İbn Rüşd*, Bidâyetü'l-Müctehid*, IV, 403.

210 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 12; Müslim Kitâbu'l-Hudûd, 1, Tirmizî, "Ebvâbu'l-Hudûd",16.

211 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, IV, 402.

212 Zuhaylî*, el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5435.

213 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5431-5456.

dolayısıyla olabilir.[214] Bu kıraate göre ayet-i kerime والسَارِقُونَ و السَارِقَاتً فَاقْطَعُوا اَيْمَانَهُمْ olarak okunmaktadır.[215] *Eymânehum* ibaresi, hırsızın sağ elinin kesileceğine delalet etmektedir. Dolayısıyla müellifin, âdetine muhalif olarak İbn Mesud'un kıraatini tahrîc ederek tefsire başlaması, kıraatin içerdiği fıkhi hükmü nakletme gayesinde olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Nitekim kıraat farklılıklarını ele aldığı başlıkta, İbn Mes'ûd kıraatine tekrar yer vermiştir.

İbn Akîle hırsızın elinin kesilmesi için gerekli asgari mal miktarı hakkında Buhârî'nin Hz. Aişe'den rivâyet ettiği "Hırsızın eli, çeyrek dinar ve daha fazlası (değere sahip mallar) için kesilir" hadisini[216] nakletmiştir. [217] Cessâs ise yine Buhârî'nin naklettiği Hz. Aişe'den gelen "Hırsızın eli ancak kalkan fiyatı değerinde kesilir."[218] hadisini esas almıştır. O, asgari sınır olarak on dirhem, üç dirhem, beş dirhem, çeyrek dinar gibi miktarlar belirleyenlerin hadisteki kalkana değer biçmekte olduklarını ifade eder. Buna göre Hz. Aişe'den nakledilen asgari sınırın çeyrek dinar olduğu rivâyeti de, kalkanın fiyatını bildirme bâbından olup merfû oluşu tartışmalıdır.[219] Hanefîler asgari miktarın on dirhem olduğunu benimsemişlerdir.[220] Cumhûr ise, daha önce de değinildiği üzere, çeyrek dinar ve yukarısını el kesmek için yeterli görmüşlerdir.[221] İbn Akîle bu hususta cumhûrun görüşünü benimsiyor olabilir. Aksi takdirde Hanefilerin kabul ettiği rivâyeti nakletmesi veya naklettiği rivâyet ile ilgili bir izâhta bulunması beklenirdi.

İbn Akîle ayetin tefsirinde tarihi bilgi içeren rivâyetlere de yer vermiştir. Abdurrezzâk'ın Musannef'inden tahrîc ettiğine göre, Amr b. Şuayb İslâm'da uygulanan ilk had cezasının el kesme cezası olduğunu bildirmiştir. Söz konusu rivâyette, Hz. Peygamber hırsızlık nedeniyle aleyhinde şahitlikte bulunulan ve yakalanıp getirilen bir kişiye had uygularken memnuniyetsizliğini belli etmiş ve devlet liderinin had tatbik edilmek üzere getirilen kişiyi salamayacağını bildirmiştir. Çeşitli hadis kaynaklarında yer alan rivâyetlere göre Hz Peygamber, Safvân b. Ümeyye'nin ridâsını çalan hırsıza el kesme cezasını verdiğinde Safvân hırsıza merhamet etmiş ve çaldığı şeyi sadaka olarak bağışlamak istemiş; fakat Hz. Peygamber "Bunu bana gelmeden önce yapsaydın ya" diyerek bu talebi reddetmiştir.[222] Yine pek çok hadis mecmuasında geçen bir rivâyette Hz. Aişe'nin naklettiğine göre Mahzûm kabilesinden bir kadın

214 Örnekler için bk. Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, I-XII, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1433/2012, II, 294; Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*, I-IV, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1403, II, 188; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't- Tâhâvî*, VI, 318;Serahsî, *el-Mebsût*, II, 218.

215 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.314[b].

216 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 13.

217 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, 314[b].

218 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 13.

219 Cessâs*, Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 63-65.

220 el-Meydânî, Abdülganî b. Tâlib, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), I-IV, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ty., III, 200.

221 Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb*, Muğni'l-Muhtâc* (nşr. Muhammed Halil Aytani), I-IV, Daru'l-Marife, Beyrut 1418/1997, IV, 207.

222 Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-Hudûd" 14, İbn Mâce "Kitâbu'l-Hudûd",28.

hırsızlık yapmış, Kureyşliler bu durumdan rahatsız olup Usâme b. Zeyd'i Hz. Peygamber ile konuşmaya göndermişlerdir. Hz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur:

> "Ey Usâme, Allah'ın hadlerinden bir hadde şefaat mı ediyorsun?" buyurdu. Sonra kalkıp halka hitaben şöyle dedi: "Şüphesiz sizden öncekiler, içlerinde itibarlı bir kimse hırsızlık yaptığı zaman bıraktıkları, zayıf biri hırsızlık yaptığında ise kendisine had uyguladıkları için helâk oldular. Allah'a yemin ederim ki eğer Muhammed'in kızı Fatıma (bile) hırsızlık yapsa elini keserim." [223]

İbn Akîle'nin, hırsızlık haddi ile ilgili olarak pek çok kaynakta yer alan bu iki hadiseye dair merfû rivâyetlere yer vermemiş olması anlaşılması güç bir durum arz etmektedir.

İbn Akîle'nin Kelbî'den naklettiğine göre, 38. âyet-i kerîme Tu`me b. Ubeyrik hakkında nâzil olmuştur. Müfessir, Nisa sûresinin 115. ayetinin[224] de Tu`me b. Ubeyrik hakkında nazil olduğunu nakletmiştir. Bu durumda bir olay hakkında birden fazla ayetin inmesi şeklinde tanımlanan teaddüd-ü nâzile[225] bir örnek sunduğu söylenebilir. Sonrasındaki âyet ise Abdullah b. Ömer'e dayanan bir rivâyete göre hırsızlık yapıp had cezası uygulanan bir kadının tövbe etmesi üzerine nâzil olmuştur.[226]

İbn Akîle kıraatlerle ilgili açtığı başlıkta, cumhûrun **و السارق و السارقة** ibaresini merfû okuduğunu bildirmiş ardından ibarenin tahlilini yapmıştır. Bu hususta Sibeveyh'in ve Basralıların ihtilaflı olduklarını ifade etmiş, sonrasında da İbn Mesud'un kıraatine (**والسارقون و السارقات فاقطعوا ايمانهم**) yer vermiştir. Ebu Amr'ın **و السُّرَّقُ و السُّرَّقةُ** kırâatini nakletmesinin akabinde İbn Atıyye'nin bu kıraat hakkında "tashif"[227] dediğini bildirmiştir. İsa b. Amr ve İbn Ebi Able'nin âyeti **والسارقَ والسارقةَ** olarak mansub okuduğunu bildirmiştir. Ardından ibârenin mansub okunuşunun tahlîlini yapmıştır. Sibeveyh'in ve Basralıların ihtilafı hakkında geniş açıklamalara yer veren iki kaynak zikretmiştir: Fahreddin er-Razi ve Ebu Hayyan el-Endelüsî.[228] Bu izahattan, müellifin hangi kıraati seçtiği sarahaten anlaşılamıyor olsa da en çok lügavî tahlili cumhurun merfû kıraati hakkında yapmış olması, bu kırâati tercih ettiğini söylemeye imkân tanıyabilir.

---

223 Buhârî, "Kitâbu Ehâdîsi'l-Enbiyâ", 54; Müslim "Kitâbu'l-Hudûd", 1; Ebû Dâvûd, "Kitâbu'l-Hudûd", 4.

224 Âyetin metni ve meali şöyledir:

وَمَن يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

Doğru yol kendisine apaçık belli olduktan sonra, Peygamberden ayrılıp, inananların yolundan başkasına uyan kimseyi, döndüğü yöne döndürür ve onu cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir dönüş yeridir! (en-Nisâ 4/115).

225 Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 102.

226 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, 314[b].

227 Tashif, "Birbirine benzeyen harflerden oluşan kelimelerin nokta veya harekelerinin değiştirilerek yazılması" olarak tanımlanmaktadır. (İşler, Emrullah, "Tashîf", *DİA*, XXXX, 128.)

228 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, 314[b].

D. HIRÂBE SUÇUNUN CEZASI

Hırâbe kelimesi Arapça'da حرب kökünden gelen bir mastar olup sözlükte barışın zıddı, savaşmak gibi anlamları ifade etmektedir.[229] İslam hukuk terminolojisinde hırâbe, yağma amacıyla yolcuya galebe çalarak yolundan alıkoymak suretiyle bir kişi yahut bir topluluk tarafından yapılan yol kesiciliği ifade eder. Yol kesenin silahlı veya silahsız olmasının bir farkı yoktur [230] Kur'ân-ı Kerîm'de hırâbe suçuna öngörülen ceza Mâide sûresinin 33. âyetinde öldürülmek veya asılmak yahut çapraz olarak el ve ayakları kesilmek ya da yerlerinden sürülmek olarak bildirilmiş, 34. âyette ise yakalanmadan tövbe edip teslim olanların cezalandırılmayacağı ifade edilmiştir. İbn Akîle'nin söz konusu ayetlerle ilgili açıklama sadedinde naklettiği rivâyetleri incelemeden evvel, İslam hukukunda hırâbe suçunun öne çıkan hususlarına değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

İslam ceza hukukuna göre muhârib (yol kesicinin, kâtıu't-tarîk) bu suçu işlemeden önce Müslüman yahut zimmî olmak suretiyle kanının dökülmesi haram olan kişidir.[231] İslam âlimleri adam öldürüp malını çalan muhâribe had cezasının gerektiği noktasında ittifak etmişlerdir. Normal bir cinayetin aksine burada suçlunun affedimesi söz konusu değildir.[232] İslam hukukçuları hırabe haddinin tatbiki için muhâripte, maktûun aleyhte (yolu kesilen) ve yolun kesildiği mekânda bir takım şartların varlığını öngörmüşlerdir. Muhâribin taşıması gereken şartlar âkil ve bâliğ olmaktır, bunlara ek olarak Ebû Hanîfe'ye dayanan *zâhiru'rivâye*'den bir görüşe göre muhâribin erkek olması gereklidir. Maktûun aleyh için Müslüman veya zimmî olmak şartıyla birlikte çalınan malın sahih bir yolla maktûun aleyhte bulunması şart koşulmuştur. Yol kesme hadisesinin gerçekleştiği yerde aranan şart ise İslam toprakları dâhilinde olmasıdır. Zira devlet başkanının, İslam toprakları sınırları dışında yetkisi bulunmamaktadır. Bununla beraber Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed olay yerinin şehirden uzak bir bölge olmasını da şart olarak kabul etmişlerdir.[233]

Mâide sûresinin 33. âyetinde bildirilen öldürülme, asılma, çapraz olarak el ve ayakların kesilmesi ve sürgün cezalarının, muhâribin işlediği suçun derecesine göre mi verileceği yahut müeyyideler arasında devlet başkanının muhayyer mi olduğu âlimler tarafından tartışılmıştır. Hanefîler yalnızca çalan muhâribin el ve ayağının çaprazlama kesileceğini, yalnızca adam öldüren muhâribin öldürüleceğini, hem adam öldürüp hem çalan muhârip hakkında ise devlet başkanının muhayyer olduğunu; dilerse el ve ayağını çapraz kestirip öldürteceğini- astıracabileceğini yahut el ve ayağını çapraz kesmeden doğrudan öldürtebileceğini-astırabileceğini kabul etmektedir. Şafii ve Hanbeliler ise

229 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "hrb" md. ; Fîruzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, "hrb" md. ; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, "hrb" md.
230 el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII, 90.
231 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, VI, 418.
232 Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5463.
233 el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII,91

sadece çalan muhâribin elleri ve ayaklarının çapraz kesileceğini, sadece adam öldüren muhâribin öldürüleceğini, hem öldüren hem de çalan muhâribin ise asılacağını, kimseyi öldürmeden veya mal çalmadan yol kesenlerin ise sürgüne gönderileceğini kabul etmişlerdir. Mâlikîler'e göre ise muhâribe verilecek ceza kamu menfaati doğrultusunda devlet başkanının içtihadı ve fakihlerle olan istişaresine bırakılmıştır. Muhârib ve olayla ilgili durumlar göz önünde bulundurularak âyet-i kerimede sıralanan cezalardan takdir edilir. Zira İmâm Malik'e göre âyet-i kerimede yer alan اوْ harfi muhayyerlik bildirmektedir bu nedenle otorite uygun gördüğü cezayı verebilir; cumhûra göre ise اوْ çeşit bildirmektedir dolayısıyla cezalar işlenen suçun çeşidine göre verilmelidir.[234]

Hırâbe haddinin çeşitli hallerde düşmesi söz konusu edilmiştir: Maktûun aleyhin muhâribin ikrarını yahut delili yalanlaması, muhâribin ikrarından dönmesi, muhâribin otorite tarafından yakalanmadan önce tövbe etmesi gibi durumlarda hırâbe haddi düşer.[235]

Kur'ân-ı Kerîmde hırâbe suçunun cezası ile ilişkilendirilen âyetler Mâide sûresinin 33. ve 34. ayetleridir:

> إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَافٍ أَوْ يُنفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ۚ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ ۖ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٤﴾
>
> Allah ve Peygamberiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuğa uğraşanların cezası öldürülmek veya asılmak yahut çapraz olarak el ve ayakları kesilmek ya da yerlerinden sürülmektir. Bu onlara dünyada bir rezilliktir. Onlara ahirette büyük azâb vardır. Ancak, onları yakalamanızdan önce tövbe edenler bunun dışındadır. Biliniz ki Allah, Ğafûr'dur, Rahîm'dir.

İbn Akîle yukarıdaki âyetlerde zikredilen öldürülme, asılma, el ve ayakların kesilesi ve sürgün cezalarının kim hakkında nâzil olduğuna dair çeşitli kaynaklardan bibirinden farklı rivâyetler aktarmıştır. İbn Akîle'nin Ebû Dâvûd ve Nesâî'den tahrîc ettiğine göre, İbn Abbâs bu hükümlerin müşrikler hakkında olduğunu, öldüren yahut fesat çıkaran Müslümanlarla ilgili olmadığını bildirmiştir. Buna göre fesat çıkarıp, Allah ve Resulüne savaş açıp yakalanmadan kâfirlere katılanlar bu âyet-i kerîmede yer alan cezalara çarptırılır.[236]

İbn Akîle'nin, Taberî'den ve Taberânî'den yaptığı tahrice göre İbn Abbâs, bu âyetin Ehl-i Kitap'tan bir grup hakkında nazil olduğunu bildirmiştir. Şöyle ki Ehl-i Kitap'tan bir grup ile Hz. Peygamber arasında bir anlaşma yapılmış, fakat bu grup anlaşmayı bozup fesat çıkarmıştır. Bunun

234 İbn Rüşd, *Bidâyetü'lmüctehid*, IV, 319; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, VII, 5471-5473.
235 el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, VII, 96.
236 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.313[a].

üzerine Allah Hz. Peygambere âyette sayılan cezaları bildirmiş, daha önceki cezaî müeyyidelerinden mesûl tutulmayacaklarını bildirmiştir.[237] İbn Akîle bu manadaki başka bir rivâyeti İbn Ebî Şeybe'den tahrîc ederek Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî ve Dahhâk'tan nakletmiştir.[238]

İbn Akîle Mâide sûresinin 33. ve 34. ayetlerinin nüzul sebebiyle ilgili zikredilen rivâyetlerden tamamen farklı bir hadiseyi anlatan on iki rivâyet tahrîc etmiştir. Bu rivâyetler mâhiyet olarak aynı hadiseyi anlatmakla birlikte birbirlerinden farklı bilgiler içermektedir. İbn Akîle'nin bu hadiseyle ilgli olarak, Kütüb-ü sitte ve diğer kaynaklardan tahrîc ettiği ilk rivâyette Enes (r.a) şöyle buyurmuştur:[239]

> Ukl kabilesinden bir topluluk Medine'ye gelip Müslüman oldular. Hz. Peygamber onlara sadaka develerinin bulundukları yere çıkmalarını, develerin idrarlarından ve sütlerinden içmelerini emretti. Onlar gidip o develerin sütlerinden ve idrarlarından içtiler, nihayet hastalıklarından kurtulup iyileştikleri zaman irtidâd edip çobanı öldürdüler ve develeri sürüp götürdüler. Hz. Peygamber arkalarından arayıcılar gönderdi, yakalanıp getirildiler. Hz. Peygamber onların ellerini, ayaklarını kestirdi, gözlerini oydurdu ve kesik yerleri dağlatmadı ki ölsünler.[240]

İbn Akîle, bu olaydaki suçlu kişilerin hangi kavimden olduğuna dair birbirinden çeşitli tarîklerden farklı bilgiler aktaran rivâyetler tahrîc etmiştir. İbn Akîle'nin Ebû Dâvûd ve Nesâi'den tahrîc ettiğine göre İbn Ömer yukarıdaki rivâyette bahsi geçen topluluğun Ureyne kabilesinden olduğunu belitrmiştir. İbn Akîle'nin Taberî'den yaptığı tahrîcte de Zeyd b. Habîb de bu topluluğun Ureyne kabilesinden olduğunu bildirmiştir. İbn Akîle'nin Hâfız Abdulğanî'nin, *İzâhu'l-İşkâl* eserinden yaptğı bir tahrîcte bu topluluğun Ukl kabilesinden olduğu bildirilmiştir. İbn Akîle'nin Abdurrezzâk'tan yaptığı tahrîcte Ebu Hureyre'nin naklettiğine göre Benî Fezâra kabilesinden kişiler bu olayı yapmış, peygamberin verdiği cezadan sonra da âyet inmiş, âyetle göz oyma hariç diğer cezalar sabit bırakılmıştır. İbn Akîle'nin Abdurrezzâk ve Taberî'den yaptığı tahrîcte, İbn Mes'ûd bu topluluğun Benî Süleym kabilesinden olduğunu ifade etmiştir. İbn Akîle naklettiği bu rivâyetler arasından herhangi birini tercih etmemiştir. [241]

Mâide sûresinin 33. ve 34. âyetlerinin tefsirinde İbn Akîle farklı kaynaklardan tahrîc ettiği bu olayda bahsedilen göz oyma müeyyidesi hakkında açıklamalar içeren bir rivâyeti, Müslim, Nehhâs ve Beyhaki'den yaptığı tahrîcle aktarmıştır. Bu rivâyette Enes (r.a) şöyle buyurmuştur: "Bu kişiler (suçlular) çobanın gözlerini oydukları için Hz. Peygamber de onların gözlerini oydurmuştu."[242] Bu durumda Hz Peygamber'in uygulaması misli ile mukabele nevinden olmaktadır.

---

237 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.313[a].
238 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.314[a].
239 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.313[a]-313[b].
240 Buhârî, "Kitâbu'l-Hudûd", 15.
241 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.313[b].
242 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.313[b].

İbn Akîle'nin Ebu Dâvûd ve diğer kaynaklardan tahrîc ettiğine göre, Hz. Âişe Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Üç durum haricinde Müslüman kimsenin kanını akıtmak helal olmaz: zina eden muhsan recmedilir, kasten adam öldüren kısas edillir, İslam'dan çıkıp Allah ve Peygamber'ine karşı savaşan öldürülür, çarmıha gerilir yahut sürgün edilir." [243]

İbn Akîle'nin Haraîtî'nin *Mekârimu'l-Ahlâk*'ından tahrîc ettiğine göre, İbn Abbâs bahsi geçen hadiseyi aktarmış ve âyet indikten sonra Cebrâil'in öldüren ve mal çalanın asılacağını, öldüren fakat çalmayanın öldürüleceğini, çalanın fakat öldürmeyenin elinin ve ayağının çaprazlama kesileceğini emrettiğini bildirmiştir.[244] Buna mukâbil Cessâs'ın bu hususta İbn Abbâs'tan yaptığı nakle göre muhârib, adam öldürmüş ve mal çalmışsa el ve ayakları çapraz kesilir, öldürülür ve asılır. Muhârib yalnızca adam öldürmüşse öldürülür, yalnızca mal çaldıysa el ve ayakları çaprazlama kesilir, adam öldürmeyip herhangi bir şeyi çalmadıysa da sürgüne gönderilir. Cessâs İbn Abbâs'dan nakledilen bu rivâyetin akabinde mezheplerin görüşlerini sıralamış, Ebû Hanîfe'nin bu hususstaki görüşünü şöyle nakletmiştir: Muhârib hem adam öldürmüş hem de mal çalmışsa, devlet başkanı verilecek ceza hususunda muhayyerdir; dilerse el ve ayaklarını kestirdikten sonra öldürüp astırır, dilerse doğrudan astırır, dilerse öldürür. Şayet muhârib yalnızca mal çaldıysa el ve ayakları çaprazlama kestirilir, muhârib çalmamış ve adam öldürmemişse de ta`zîr edilir ve sürgüne (hapis) gönderilir.[245] İbn Akîle'nin naklettiği rivâyetten çıkarılan hüküm ile Cessâs'ın naklettiği rivâyetten çıkarılan hükmün farklılaştığı görünmektedir. İbn Akîle'nin bu hususta Şafiiler ve Hanbeliler'in görüşlerine katılıyor olduğu düşünülebilir. Aksi takdirde Cessâs'ın naklettiği rivâyete yer vermesi umulurdu.

Görüldüğü üzere, İbn Akîle'nin bu âyetler ile ilgili naklettiği tüm rivâyetlerde ortak olan husus, Allah ve Peygamberiyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuğa uğraşanların gayri müslim unsurlar olduğudur. Nitekim İbn Akîle bu kişilerin yalnızca Ehl-i Kitap'tan olduğu, müşriklerden olduğu yahut İslamiyet'e girdikten sonra dinden dönenler olduğuna dair rivâyetler de aktarmıştır. Buna ilâveten naklettiği ilk rivâyette âyetin hükmünün Müslümanlar hakkında olmadığı da ifade edilmektedir. Dolayısıyla İbn Akîle'nin de bu kanaatte olduğunu düşünmek mümkün olabilir. Cessâs âyette yer alan hükümlerin mürtedlere dair olduğunu söyleyenlerin mevcut olduğunu ancak bu görüşün selefin ve halefin icmâına muhalif, reddedilen bir yorum olduğunu ifade etmiştir. Kabul edilen görüş ise yol kesen kişinin Müslüman ve zimmî olması durumunda bu haddin vacip olmasıdır. Cessâs bu âyetin hükmünün mürtedlere mahsus olduğu iddiasını çeşitli argümanlarla eleştirerek reddetmiştir: Sözgelimi 34. âyette bildirildiği üzere muhâribin yakalanmadan önce tövbe etmesi durumunda haddin düşmesi gerekir. Fakat irtidad eden kişinin tövbe etmesi İslam'a girmek suretiyle olur, malumdur ki Müslüman olmak

243 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.314[a].
244 İbn Akîle, *el-Cevherü'l-manzûm*, nr.58, vr.314[a].
245 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV, 54.

hadleri düşüren bir durum değildir. Buna ilaveten ridde başlı başına katli gerektiren bir durumdur.[246] Bununla birlikte Cessâs, Enes (r.a) rivâyetinin ihtilaflı olduğunu ve bu konuda sebeb-i nüzûl birldiren başka rivâyetlerin mevcut olduğunu söylemiştir; şayet Enes'in (r.a) rivâyeti doğru kabul edilse dahî, bu sebep üzerine âyetin nâzil olması, hükmün bu duruma mahsus olmasını gerektirmediğini belirtmiştir. Cessâs'a göre ayet tüm muhâribler için umumi bir hüküm barındırmakta olup bahsi geçen olay olduktan sonra nâzil olduğu düşünülebilir.[247]

246 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV 52.
247 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, IV 54.

SONUÇ

Tefsir ilminin başlangıcından itibaren hadislere Kur'ân'ın anlaşılması hususunda hayatî bir önem atfedilmiştir. Tefsir literatürü incelendiğinde rivâyetlerden hâli bir eser tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte rivâyet malzemesinie ağırlıklı olarak yer verilen rivâyet tefsirlerinde hadislerin merfû, mevkûf, maktu gibi tasniflere tabi tutulduğu vâkî değildir. İbn Akîle tefsir tarihinde bir ilki gerçekleştirmeyi amaçlamış ve *el-Cevheru'l-manzûm'una* yalnızca merfu hadisleri almayı planlamıştır. Bu çalışmada sözkonusu iddianın pratiğe ne kadar yansıdığı ve söz konusu eserin tefsir tarihine nasıl bir yenilik kattığı ukûbat âyetleri örnekleminde incelenmiştir.

Yapılan araştırma neticesinde İbn Akîle'nin el-Cevheru'l-manzûm'da çoğu hadis mecmuası olmak üzere çeşitli kitaplardan tahrîc yapmak suretiyle âyetlerle ilgili gördüğü merfû, mevkûf, maktû ve mürsel rivâyetleri peşpeşe sıraladığı görülmüştür. Ancak söz konusu rivâyetler sıralanırken belirli bir hiyerarşik düzen takip edilmediği tespit edilmiştir. Sözgelimi müellif kimi zaman merfû hadislere, kimi zaman mevkûf yahut maktû hadislere kimi zaman ise kıraatlere öncelik vermiştir.

İbn Akîle'nin âyeti yahut âyet grubunu tefsir ederken konuyla ilgili bütün merfû rivâyetleri sunmak gibi bir kaygı gütmediği tespit edilmiştir. Müellifin, âyetin anlaşılmasında kendince yeterli gördüğü miktarda rivâyete yer verdiği düşünülebilir. Öte yandan birbiriyle telif edilmeyecek derecede farklılık arz eden rivâyetleri aynı ayetin açıklamasında, yorum yapmadan sıralaması kimi zaman ayetin içerdiği hükümlerin anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir. Birbiri ile çelişen rivâyetler arasında İbn Akîle'nin herhangi bir tercihte bulunmaması, okuyucunun zihninde bir karışıklığa yol açabilmektedir.

Netice itibariyle İbn Akîle'nin yalnızca merfû hadislerle Kur'ân'ı tefsir etme hedefini gerçekleştirmediği görülmektedir. Nitekim İbn Akîle, tefsirinde pek çok noktada sahâbede mevkuf olan rivâyetlere yer verdiği gibi yine tabiîne dayanan rivâyetlerden de bigâne kalamamıştır. Bununla birlikte kıraatlerle ilgili açıklamalarında, lugavî tahlillere yer vermiştir. İbn Akîle'nin ele aldığı âyet yahut âyet grubunu tefsir ederken re'ye yer vermemesi zaman zaman metnin anlaşılmasında problem arz etmiştir.

EK-1

Hekimoğlu Ali Paşa58 numarada yer alan nüshanın ilk ve son sayfaları:

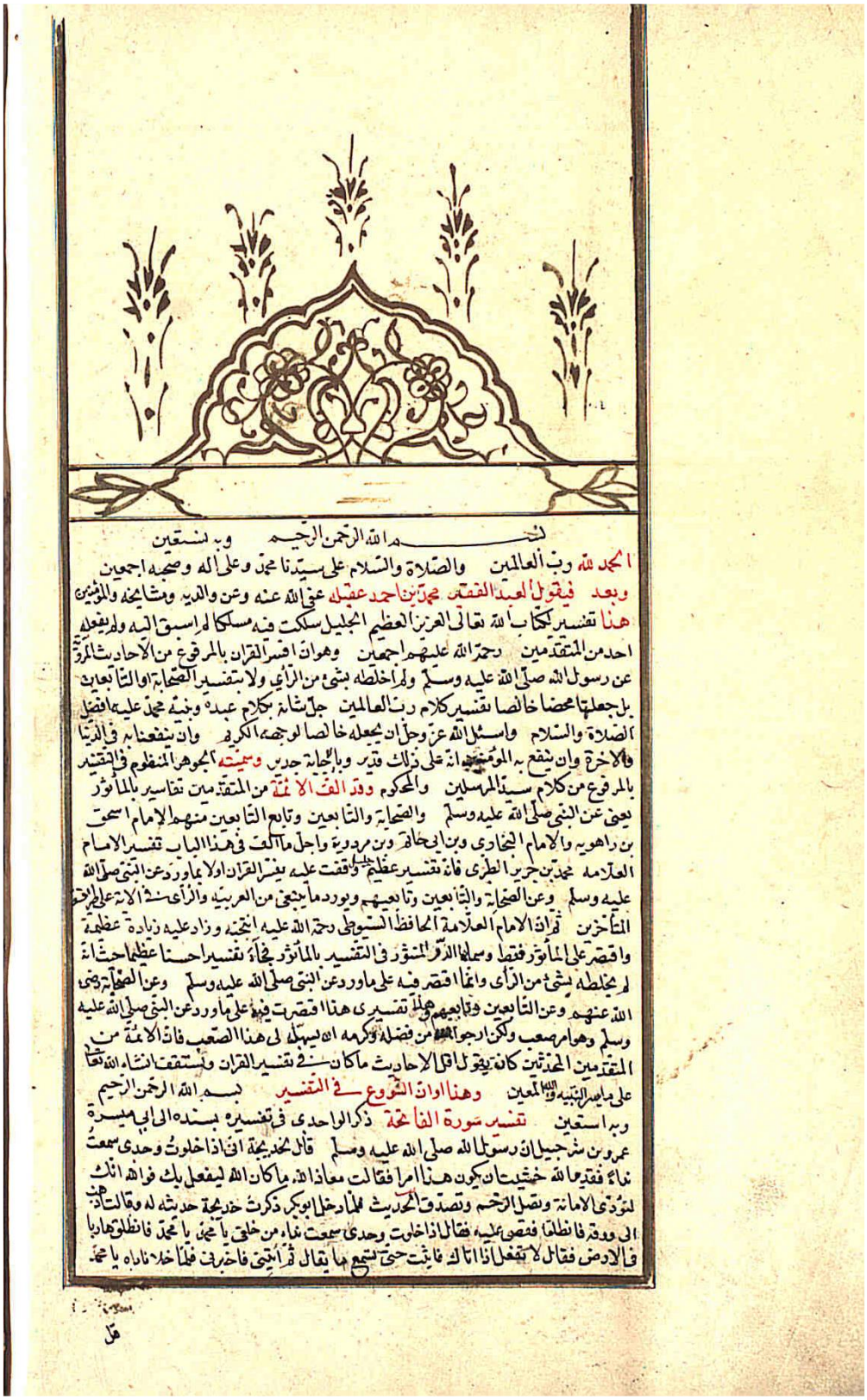

عن النبي صلى الله عليه وسلم القوات قرا ابن كثير
ضيقا هاهنا وفي الفرقان بالتخفيف والباقون بالتشديد ضيقا وهما لغتان مثل
هتين ولين وقرا نافع وابو بكر حرجا بكسر الراء والباقون بفتحها قرا ابن
كثير يصعد بالتخفيف مضارع صعد يصعد وقرا ابو بكر عن عاصم يصاعد
بالالف اى يتصاعد فادغمت التا في الصاد وقرا في السبعة يصعد بتشديد الصاد و
العين واصله يتصعد وبهذا قراعبيد الله وبن مصدق والاعمش قوله تعالى ويوم نحشرهم
جميعا يا معشر الجن والانس قد استكثرتم من الانس وقال اولياؤهم من الانس
ربنا استمتع بعضنا ببعض وبلغنا اجلنا الذي اجلت لنا قال النار مثويكم خالدين فيها
الا ما شاء الله ان ربك حكيم عليم وكذلك نولي بعض الظالمين بعضا بما كانوا يكسبون
يا معشر الجن والانس الم يأتكم رسل منكم يقصون عليكم اياتي وينذرونكم
لقاء يومكم هذا قالوا شهدنا على انفسنا

وقد وافق الفراغ من مقابلة وتصحيح هذا الربع من تفسير القرآن العظيم
للشيخ عقيله المكي على يد افقر الورى الى رحمة ربه الباري محمد بن محمد
الشافعي المشرف بخدمته المنسوب الى صاحب الدولة العلية الاخلاقية
الحسنة المحمدية حاتم زمانه ومعتصم وقته واوانه ولا زال الوزير
الاعظم والدستور المكرم جناب علي باشا مشير الدولة
السلطانية ومدبر العساكر الاسلامية بفكره الثاقب
ورايه الصايب ادام الله دولته وخذل
اعدائه وحسدته وحفظه الله في نفسه
وماله واولاده في حياته الى يوم حشره
ومعاده وصلى الله على محمد وعلى اله
خير خلقه وعباده

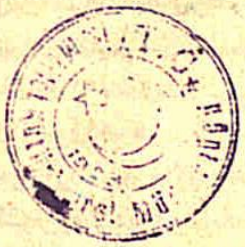

Hekimoğlu Ali Paşa 59 numarada kayıtlı olan nüshanın ilk ve son sayfaları:

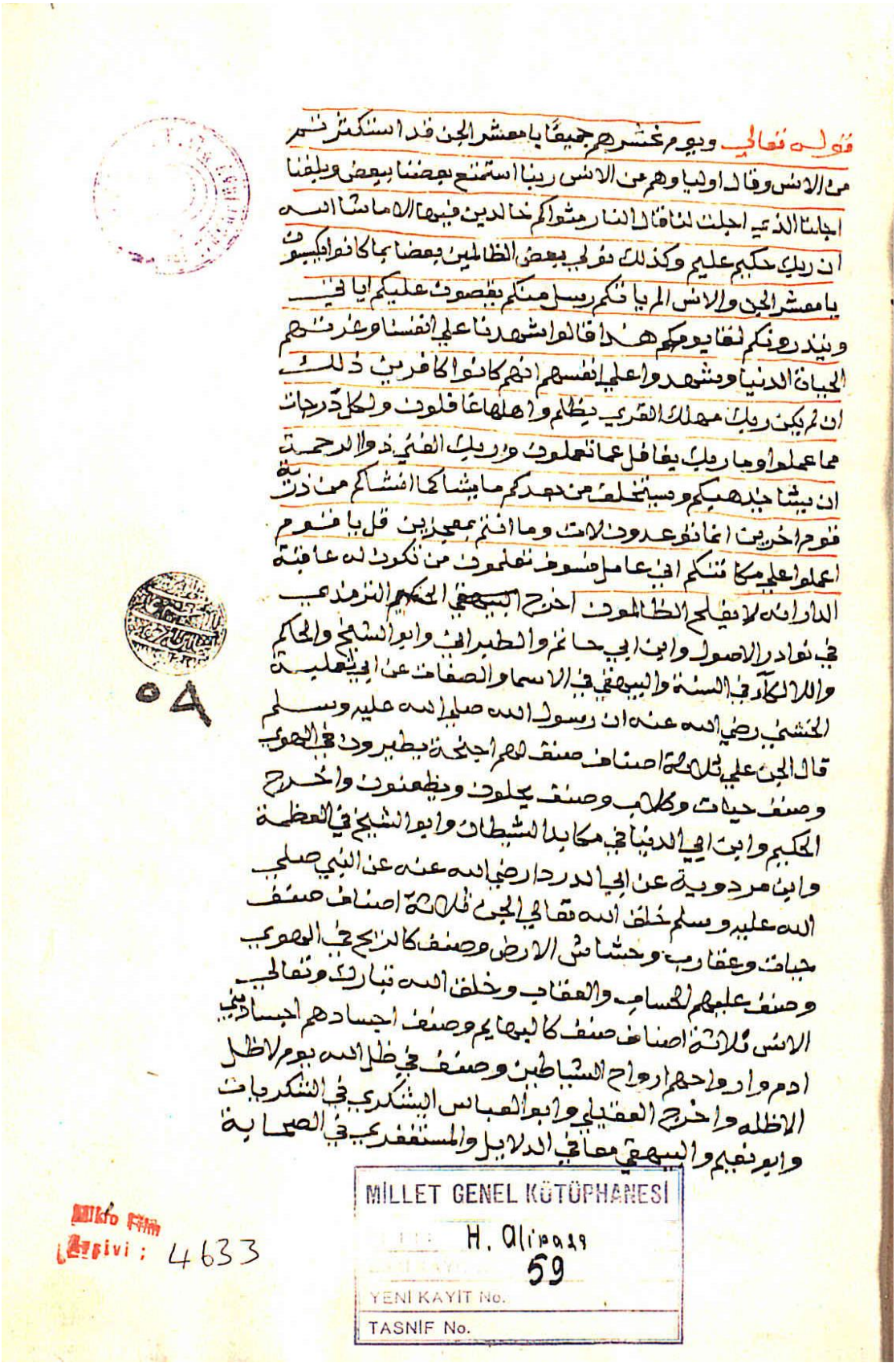

MİLLET GENEL KÜTÜPHANESİ
H. Ali 59
YENİ KAYIT No.
TASNİF No.
Mikro Film Arşivi : 4633

فذكرت علي دين ونحن علي دين فنحن ضلال فانزل الله عز
وجل وما كان الله ليضل قوما بعد اذ هداهم حتي يبين لهم
ما يتقون يعني ما كان الله ليضل عمل قوم عملوا بالمنسوخ
حتي يبين لهم الناسخ انتهي وقال ابو حيان في تفسيره
وقال الكرماني اسلم قوم من الاعراب فعملوا بما شاهدوا
الرسول صلي الله عليه وسلم يجعله من الصلاة الي بيت
المقدس وصيام الايام البيض ثم قدموا عليه فوجدوه يصلي
الي الكعبة ويصوم رمضان فقالوا يا رسول الله دنا
بعدك بالصلاة انك علي امر وانا علي غيره فنزلت
وقيل خاف بعض المومنين من الاستغفار للمشركين
دون اذن من الله تعالي فنزلت الاية قوله تعالي لقد
تاب الله علي النبي والمهاجرين والانصار الذين اتبعوه
في ساعة العسرة من بعد ما كاد تزيغ قلوب فريق منهم
ثم تاب عليهم انه بهم رؤف رحيم اخرج ابن جرير وابن مردويه
والبيهقي في الدلايل عن ابن عباس رضي الله عنهما انه قيل
لعمر

Hekimoğlu Ali Paşa 60 numarada kayıtlı olan nüshanın ilk ve son sayfaları:

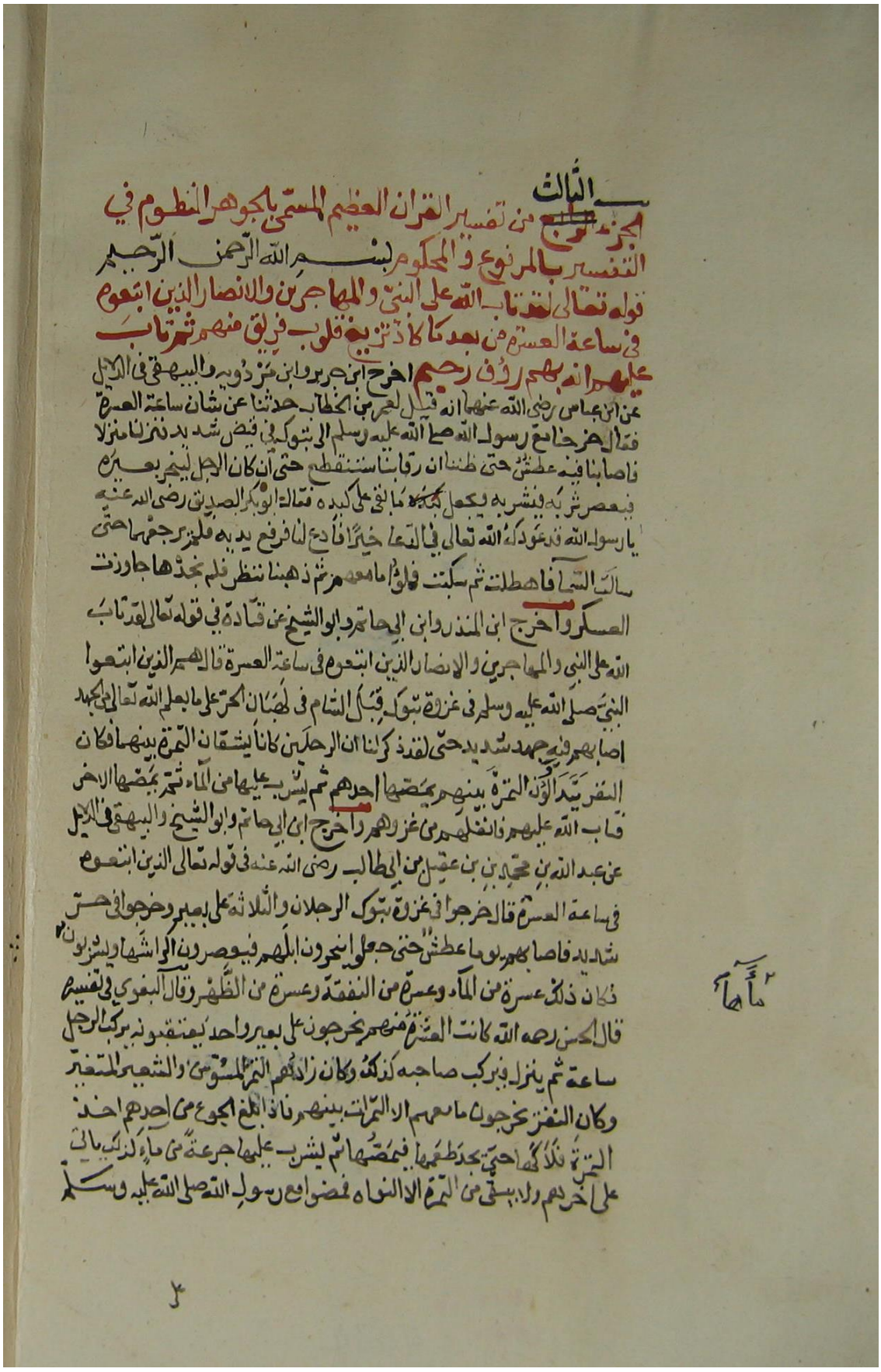

الجزء الثالث من تفسير القران العظيم المسمى بالجوهر المنظوم في
التفسير بالمرفوع والمحكوم بسم الله الرحمن الرحيم
قوله تعالى لقد تاب الله على النبي والمهاجرين والانصار الذين اتبعوه
في ساعة العسرة من بعد ما كاد تزيغ قلوب فريق منهم ثم تاب
عليهم انه بهم رؤف رحيم اخرج ابن جرير وابن مردويه والبيهقي في الدلايل
عن ابن عباس رضي الله عنهما انه قيل لعمر بن الخطاب حدثنا عن شان ساعة العسرة
فقال خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم الى تبوك في قيظ شديد فنزلنا منزلا
فاصابنا فيه عطش حتى ظننا ان رقابنا ستنقطع حتى ان كان الرجل لينحر بعيره
فيعصر ثربه فيشربه ويجعل ما بقي على كبده فقال ابو بكر الصديق رضي الله عنه
يا رسول الله قد عودك الله تعالى في الدعا خيرا فادع لنا فرفع يديه فلم يرجعهما حتى
سالت السما فاهطلت ثم سكبت فملؤا ما معهم ثم ذهبنا ننظر فلم نجدها جاوزت
العسكر واخرج ابن المنذر وابن ابي حاتم وابو الشيخ عن قتادة في قوله تعالى لقد تاب
الله على النبي والمهاجرين والانصار الذين اتبعوه في ساعة العسرة قال هم الذين اتبعوا
النبي صلى الله عليه وسلم في غزوة تبوك قبل الشام في لهبان الحر على ما يعلم الله تعالى من الجهد
اصابهم فيه جهد شديد حتى لقد ذكر لنا ان الرجلين كانا يشقان التمرة بينهما فكان
النفر يتداولون التمرة بينهم يمصها احدهم ثم يشرب عليها من الماء ثم يمصها الاخر
فتاب الله عليهم فانفلهم من غزوهم واخرج ابن ابي حاتم وابو الشيخ والبيهقي في الدلايل
عن عبد الله بن محمد بن عقيل بن ابي طالب رضي الله عنه في قوله تعالى الذين اتبعوه
في ساعة العسرة قال خرجوا في غزوة تبوك الرجلان والثلاثة على بعير وخرجوا في حر
شديد فاصابهم يوما عطش حتى جعلوا ينحرون ابلهم فيعصرون اكراشها ويشربون
فكان ذلك عسرة من الماء وعسرة من النفقة وعسرة من الظهر وقال البغوي في تفسيره
قال الحسن رحمه الله كانت العشرة منهم يخرجون على بعير واحد يعتقبونه يركب الرجل
ساعة ثم ينزل فيركب صاحبه كذلك وكان زادهم التمر المسوس والشعير المتغير
وكان النفر يخرجون ما معهم الا التمرات بينهم فاذا بلغ الجوع من احدهم اخذ
التمرة فلاكها حتى يجد طعمها فيمصها ثم يشرب عليها جرعة من ماء كذلك ياتي
على اخرهم ولا يبقى من التمرة الا النواة فمضوا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم

ماءها

وابن عامر وحمزة والكسائي يضاعف له العذاب مبنيا للمفعول وبالف ويخلد مبنيا
للفاعل والحسن وابو جعفر وابن كثير كذلك الا انهم شددوا العين وطرحوا الالف
وقرا ابو جعفر ايضا وشيبة وطلحة بن سليمان نضعف بالنون مضمومة وكسر العين
مشددة العذاب نصب وطلحة بن مصرف يضاعف بالياء مبنيا للفاعل العذاب
نصبا وقرا طلحة بن سليمان ونخلل بتاء الخطاب على الالتفات مرفوعا اي ونخلد اي
الكافر وقرا ابو حيوة ونخلد مبنيا للمفعول مشددا اللام مجزوم ورويت عن ابي عمرو وعنه
كذلك مخففا وقرا ابو بكر عن عاصم يضاعف ويخلد بالرفع عنهما وكذا ابن عامر والمفضل
عن عاصم يضاعف ويخلد مبنيا للمفعول مخففا والاعمش بضم الياء مبنيا للمفعول مرفوعا
فالرفع على الاستيناف او الحال والجزم على البدل من يلق وقرا ابن عامر والحرميان وحفص وذريا
على الجمع والجمهور على الافراد قرة اعين وقرا الحسن وشيبة وابو جعفر والحرميان
وابو عمرو وابو بكر يلقون بضم الياء وفتح اللام والقاف مشددة وقرا طلحة ومحمد اليماني
وباقي السبعة بفتح الياء وسكون اللام وتخفيف القاف والتحتية وقرا ابن جبير فسوف
فسوف تكون بتا التانيث اي فسوف تكون العاقبة وقرا الجمهور لزاما بكسر اللام
وقرا المنهال وابان بن ثعلب وابو السمال بفتحها مصدر الزم لزوما ولزاما مثل ثبت
ثبوتا وثباتا ٭ وكان الفراغ من هذا الجزء المبارك من تفسير القران العظيم

٭ المسمى بالجوهر المنظوم ٭ في التفسير بالمرفوع والمحكوم ٭

٭ تاليف العالم العارف بالله تعالى الجامع ٭

٭ بين الشريعة والحقيقة ٭

٭ مولانا واستاذنا وشيخنا ٭

٭ الشيخ محمد بن الشيخ ٭

٭ احمد عقيله ٭

٭ كان الله تعالى له ٭

على يد مريده العفير الى الله تعالى محمد بن عيسى بيري كان الله له ولوالديه ولاولاده
امين

وصلى الله على سيدنا محمد واله وصحبه وسلم حرر ذلك يوم الاثنين تاسع جمادى الاخرة ١١٤٦

Hekimoğlu Ali Paşa 61 numarada kayıtlı olan nüshanın ilk ve son sayfaları:

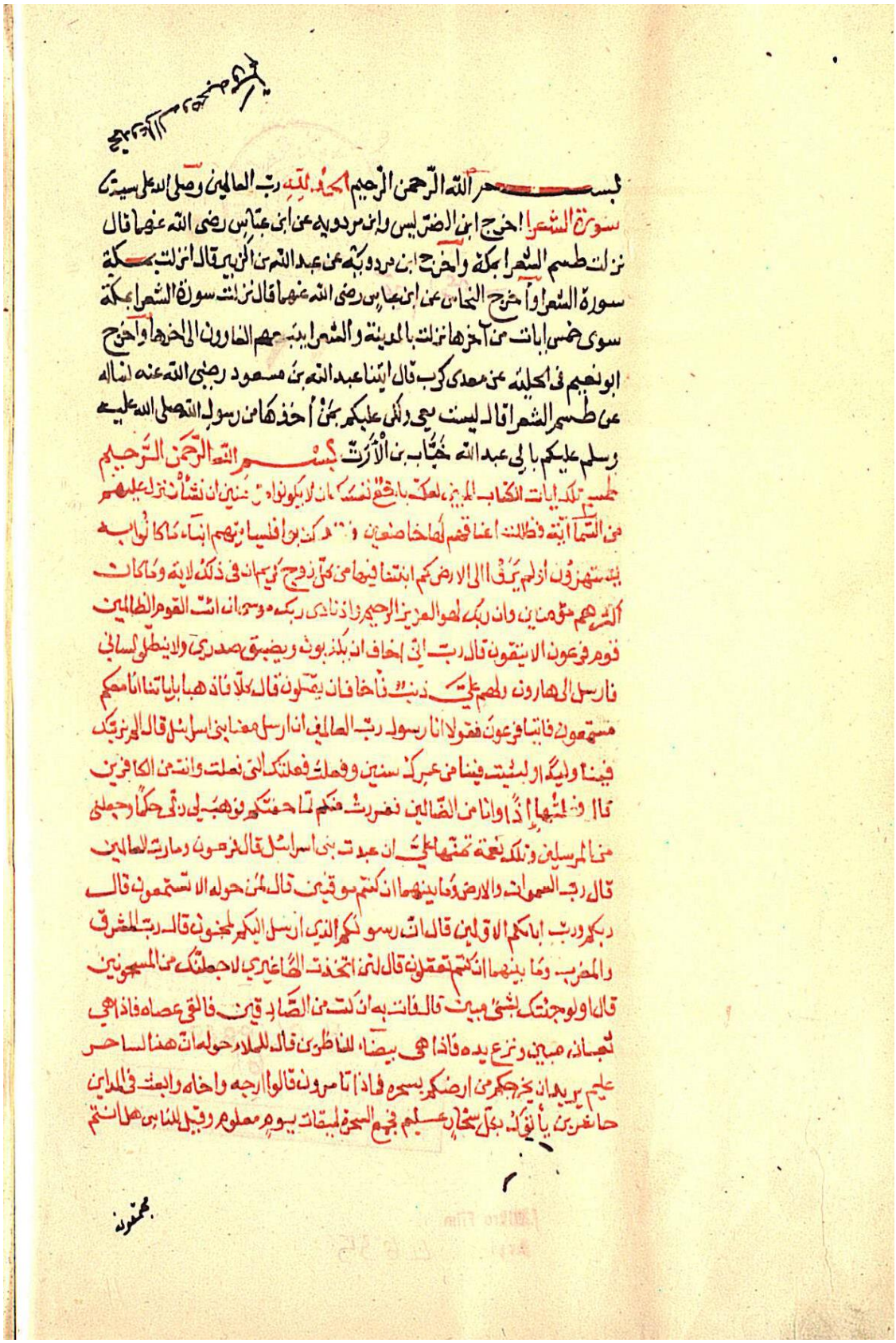

بالياء اي الطعام وعمرو وباقي السبعة تغلي بالتا وقرا الجمهور فاعتلوه بكسر
التا وزيد بن علي ونافع بضمها والخلاف عن الحسن وقرا انك بكسر الهمزة وقرا
الحسن بن علي بن ابي طالب على المنبر بفتحها قراء عبد الله بن عمر وزيد بن علي
وابو جعفر وشيبة والاعرج والحسن وقتادة ونافع وابن عامر في مقام بضم
الميم وباقي السبعة بفتحها وقراء ابن محيصن واستبرق جعله فعلا ماضيا وقرا
الجمهور بحور منونا وعكرمة بغير تنوين وقرا عبيد بن عمير لا يذوقون مبنيا
للمفعول الا الموتة الاولى وقراء ابو حيوة ووقاهم مشدد القاف
والضمير في يسرناه للقران
تم الجزء الخامس من الجوهر المنظوم في التفسير بالمرفوع والمحكوم تاليف سيدنا
ومولانا العالم العلامة الجهبذ الفهامة العارف
بالله والدال عليه مولانا وسيدنا
الشيخ محمد بن المرحوم
الشيخ احمد عقيله
على يد تلميذه ومريده الفقير الى الله تعالى محمد بن عيسى بيري عفا الله عنهما امين
وصلى الله على سيدنا محمد وعلى اله وصحبه وسلم تسليما كثيرا امين يا رب العالمين

Hekimoğlu Ali Paşa 62 numarada kayıtlı olan nüshanın ilk ve son sayfaları:

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين والحمد لله رب العالمين
سورة الجاثية اخرج ابن مردويه عن ابن عباس رضي الله عنهما قال
انزلت بمكة سورة حاميم الجاثية واخرج ابن مردويه عن ابن الزبير رضي الله
عنهما قال نزلت بمكة سورة الجاثية ذكر ابن عطيه ان سورة الجاثية
مكية بلا خلاف وقال الماوردي الى الذين لا يرجون لقاء الله الا ايه
مدنية نزلت في عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه قاله ابن عباس وقتادة
وقال النحاس والمهدوي عن ابن عباس رضي الله عنهما نزلت في عمر رضي الله
عنه شتمه مشرك بمكة قبل الهجرة فاراد ان يبطش به فنزلت
بسم الله الرحمن الرحيم قوله تعالى حم تنزيل الكتاب من الله العزيز
الحكيم ان في السموات والارض لايات للمؤمنين وفي خلقكم وما يبث من دابة
ايات لقوم يوقنون واختلاف الليل والنهار وما انزل الله من السماء من رزق
فاحيى به الارض بعد موتها وتصريف الرياح ايات لقوم يعقلون تلك ايات
الله نتلوها عليك بالحق فبأي حديث بعد الله واياته يؤمنون ويل لكل افاك
اثيم يسمع ايات الله تتلى عليه ثم يصر مستكبرا كان لم يسمعها فبشره
بعذاب اليم واذا علم من ايتنا شيئا اتخذها هزوا اولئك لهم عذاب مهين
من ورائهم جهنم ولا يغني عنهم ما كسبوا شيئا ولا ما اتخذوا من دون الله
اولياء ولهم عذاب عظيم هذا هدى والذين كفروا بايات ربهم لهم عذاب
من رجز اليم الله الذي سخر لكم البحر لتجري الفلك فيه بامره ولتبتغوا من فضله
ولعلكم تشكرون وسخر لكم ما في السموات وما في الارض جميعا منه ان في ذلك
لايات لقوم يتفكرون قل للذين امنوا يغفروا للذين لا يرجون ايام الله
ليجزي قوما بما كانوا يكسبون من عمل صالحا فلنفسه ومن اساء فعليها ثم الى ربكم
ترجعون ولقد آتينا بني اسرائيل الكتاب والحكم والنبوة ورزقناهم
من الطيبات وفضلناهم على العالمين وآتيناهم بينات من الامر فما اختلفوا
الا من بعد ما جاءهم العلم بغيا بينهم ان ربك يقضي بينهم يوم القيمة فيما
كانوا فيه يختلفون اخرج عبد بن احمد عن قتادة قل للذين يغفروا الاية

والبانا واجعل اخر كلامنا من الدنيا لا اله الا الله محمد رسول الله وهي عقيدتنا
واجعلنا من اهل الولاية لاوليائك والمعادات لاعدائك واكرمنا بما اكرمت
به خاصة اصفيائك اللهم ان القرآن مادبتك وقد وصلتني بفضلك
وكرمك الى مادبتك فنحن منتظرين القرى فما من عاداتك ان ترد الاضياف
والفقراء جبر كسرنا وسهل امرنا واجعل معونتك لنا مددا ولا تكلنا
الى تدبير انفسنا فانا لا نستطيع اصلاح ما فسد يا رب العالمين اللهم اصلح
امة محمد وارحم امة محمد واجبر امة محمد وتجاوز عن امة محمد اللهم
اصلح امور المسلمين وانصر سلاطين المسلمين واعل كلمة الموحدين اللهم اصلح
لنا ديننا الذي هو عصمة امرنا ودنيانا التي فيها معاشنا واخرتنا التي
اليها معادنا يا رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد
وآله وصحبه وسلم تسليما
والحمد لله رب العالمين

وكان الفراغ من نساخة هذا التفسير المبارك الميمون يوم الجمعة رابع ذي الحجة الحرام
بعد صلاة العصر سنة ١١٤٣ على يد العفير الى الله تعالى محمد بن عيسى باشا المكي مولدا الحنفي
مذهبا القادري طريقة مريدا العارف الرباني والسبوح الصمداني عالم الحرمين
الشريفين مرجع الخاص والعام المرحلة ولي الله بلا نزاع الشيخ الاجل الاكبر محيي
السنة والدين فريد هذا العصر على الاطلاق غريب الله في ارضه الشيخ الجليل
السيد الشيخ محمد الشهير بعقيلة بن المرحوم المبرور الشيخ احمد عقيلة كان الله له حيث
كان ونفع به على مر الزمان وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم

T.C. Müdürlüğü

Hekimoğlu Camii 19 numarada kayıtlı olan nüshanın ilk ve son sayfaları:

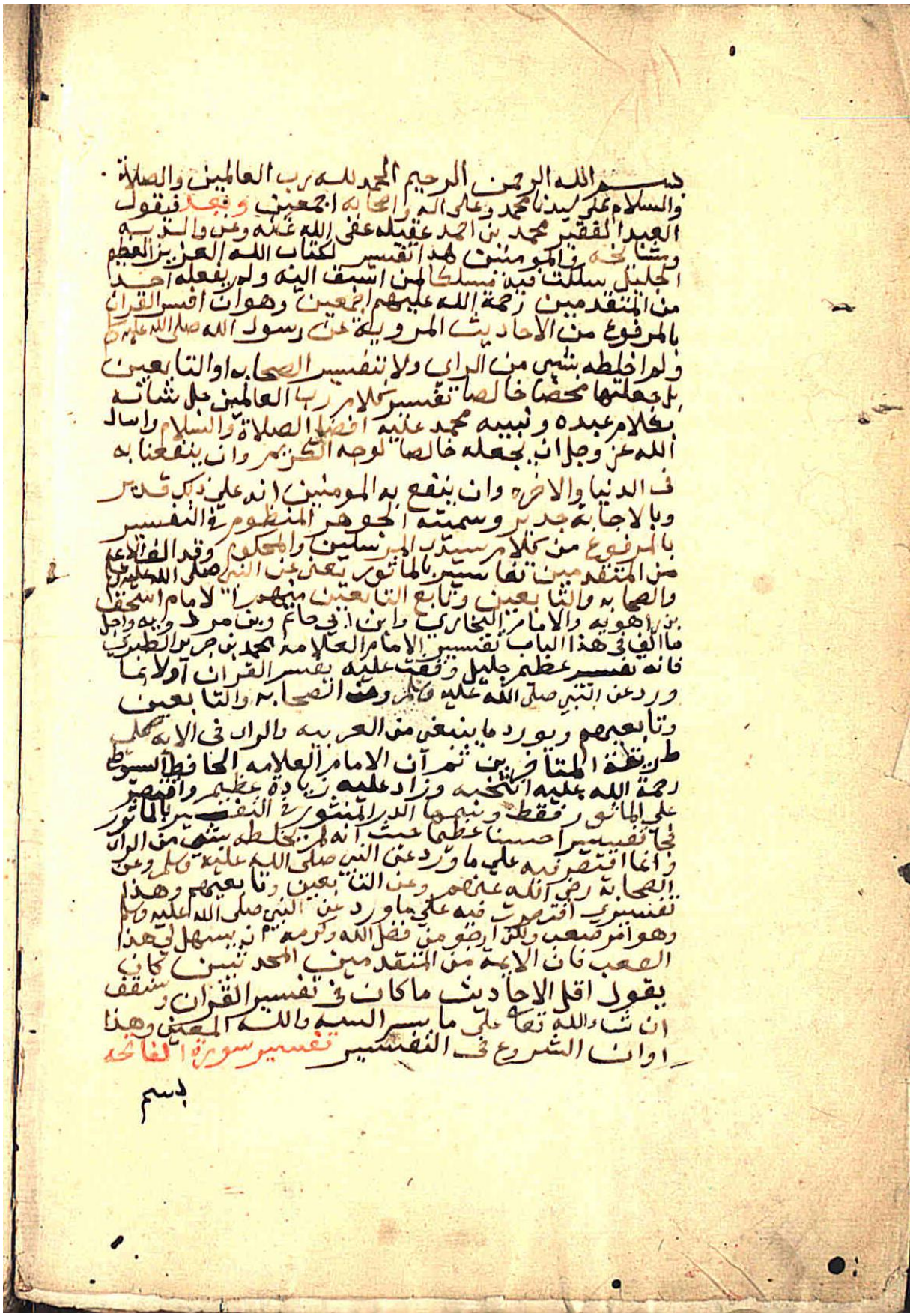

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلاة
والسلام على سيدنا محمد وعلى آله واصحابه اجمعين وبعد فيقول
العبد الفقير محمد بن احمد عقيله عفى الله عنه وعن والديه
ومشايخه والمومنين هذا تفسير لكتاب الله العزيز العظيم
الجليل سلكت فيه مسلكا لمن اسبق اليه ولم يفعله احد
من المتقدمين رحمة الله عليهم اجمعين وهو ان افسر القران
بالمرفوع من الاحاديث المروية عن رسول الله صلى الله عليه وسلم
ولم اخلطه بشيء من الراي ولا بتفسير الصحابة او التابعين
بل جعلتها محضا خالصا تفسير كلام رب العالمين جل شانه
بكلام عبده ونبيه محمد عليه افضل الصلاة والسلام واسال
الله عز وجل ان يجعله خالصا لوجهه الكريم وان ينفعنا به
في الدنيا والاخرة وان ينفع به المومنين انه على ذلك قدير
وبالاجابة جدير وسميته الجوهر المنظوم في التفسير
بالمرفوع من كلام سيد المرسلين والمحكوم وقد الف الائمة
من المتقدمين تفاسير بالماثور يعني عن النبي صلى الله عليه وسلم
والصحابة والتابعين وتابع التابعين منهم الامام اسحق
بن راهويه والامام البخاري وابن ابي حاتم وبن مردويه واجل
ما الف في هذا الباب تفسير الامام العلامة محمد بن جرير الطبري
فانه تفسير عظيم جليل وقفت عليه يفسر القران اولا بما
ورد عن النبي صلى الله عليه وسلم وعن الصحابة والتابعين
وتابعيهم ويورد ما ينبغي من العربية والراي في الاية على
طريقة المتاخرين ثم ان الامام العلامة الحافظ السيوطي
رحمة الله عليه انتخبه وزاد عليه زيادة عظيمة واقتصر
على الماثور فقط وسماها الدر المنثور في التفسير بالماثور
فجا تفسيرا حسنا عظيما حيث انه لم يخلطه بشيء من الراي
وانما اقتصر فيه على ما ورد عن النبي صلى الله عليه وسلم وعن
الصحابة رضي الله عنهم وعن التابعين وتابعيهم وهذا
تفسيري اقتصرت فيه على ما ورد عن النبي صلى الله عليه وسلم
وهو امر صعب ولكن ارجو من فضل الله وكرمه ان يسهل لي هذا
الصعب فان الائمة من المتقدمين المحدثين كان
يقول اقل الاحاديث ما كان في تفسير القران وسنقف
ان شاء الله تعالى على ما يسر الله والله المعين وهذا
اوان الشروع في التفسير تفسير سورة الفاتحة

بسم

وليس عندي ما انفق عليهن وقد ترك ابوهن مالا حسنا وهو عند سويد وعرفجة ولم يعطياني ولا
بناتي شيئا منه وهن في حجري لا يطعمن ولا يسقين فدعاهما رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالا
يا رسول الله ولدها لا يركب فرسا ولا يحمل كلا ولا ينكا عدوا فانزل الله عز وجل للرجال نصيب
مما ترك الوالدان والاقربون وللنساء نصيب مما ترك الوالدان والاقربون مما قل منه او كثر نصيبا مفر
وضا فارسل النبي صلى الله عليه وسلم لسويد وعرفجة لا تفرقا من مال اوس بن ثابت شيئا فان الله
تعالى جعل لبناته نصيبا ولم يبين كم هو حتى انظر ما ينزل فيهن فانزل الله عز وجل يوصيكم الله
في اولادكم مما نزلت فارسل النبي صلى الله عليه وسلم ان ادفعا الى ام كجة الثمن مما ترك والى بناته
الثلثين ولكما ما بقي من المال انتهى واخرج بن جرير وبن المنذر وبن ابي حاتم عن عكرمة في الاية
قال نزلت في ام كلثوم وابنة ام كحلة او كجة وثعلبة بن اوس وسويد وهم من الانصار كان
احدهم زوجها والاخر عم ولدها فقالت يا رسول الله توفي زوجي وتركني وابنتيه فلم نورث من ماله
فقال عم ولدها فقال يا رسول الله لا تركب فرسا ولا تنكي عدوا ولا تكسب عليها ولا تكتسب فنزلت
للرجال نصيب الاية اخرج عبد الرزاق وعبد بن حميد وبن جرير وبن المنذر وبن ابي حاتم عن قتادة قال كانوا
لا يورثون النساء فنزلت للرجال نصيب الاية واخرج بن ابي حاتم عن سعيد بن جبير ان اهل الجاهلية كانوا لا يورثون النساء
ولا الولدان الصغار شيئا يجعلون الميراث لذي الاسنان من الرجال فنزلت للرجال نصيب مما ترك الوالدان والاقربون
الى قوله تعالى مما قل منه او كثر يعني من الميراث نصيبا يعني حظا يعني معلوما قوله تعالى واذا حضر القسمة
اولوا القربى واليتامى والمساكين فارزقوهم منه واكسوهم وقولوا لهم قولا سديدا اخرج
بن ابي شيبة والبخاري وبن جرير وبن المنذر وبن ابي حاتم والبيهقي في سننه من طريق عكرمة عن بن عباس
واذا حضر القسمة اولوا القربى واليتامى والمساكين قال هي محكمة وليست بمنسوخة واخرج بن جرير وبن المنذر من طريق مقسم
عن بن عباس في قوله تعالى واذا حضر القسمة الاية قال هي قائمة يعمل بها اخرج بن ابي شيبة وعبد بن حميد
وبن جرير وبن المنذر وبن ابي حاتم عن حطان بن عبد الله في هذه الاية قال قضى بها ابو موسى رضي الله عنه واخرج سعيد
بن منصور وبن جرير وبن المنذر عن يحيى بن يعمر قال ثلاث ايات مدنيات محكمات ضيعهن كثير من الناس واذا حضر القسمة الاية
واية الاستاذان والذين لم يبلغوا الحلم منكم وقوله تعالى انا خلقناكم من ذكر وانثى الاية واخرج سعيد بن منصور
وعبد بن حميد وبن جرير وابو داود في ناسخه وبن ابي حاتم عن مجاهد قال هي واجبة في اهل الميراث ما طابت به انفسهم
واخرج عبد الرزاق وبن ابي شيبة عن الحسن والزهري قال في الاية هي محكمة ما طابت به انفسهم عند اهل الميراث واخرج
سعيد بن منصور وعبد بن حميد والبخاري وابو داود في ناسخه وبن جرير وبن المنذر وبن ابي حاتم عن سعيد بن جبير عن بن عباس
رضي الله عنهما قال ان ناسا يزعمون ان هذه الاية نسخت واذا حضر القسمة الاية ولا والله ما نسخت ولكن مما تهاون به
الناس هما وليان ولي يرث فذاك الذي يرزق ويكسوا وولي ليس يرث فذاك الذي يقول قولا معروفا يقول
مال اليتيم وماله فيه شيء واخرج بن المنذر عن عمرة بنت عبد الرحمن ان عبد الله بن عبد الرحمن بن ابي بكر
حين قسم ميراث ابيه امر بشاة فاشتريت من المال وبطعام فصنع فذكر ذلك لعائشة فقالت عمل
بالكتاب هي لم تنسخ واخرج بن جرير وبن ابي حاتم من طريق العوفي عن بن عباس في الاية
قال كان ذلك قبل ان تنزل الفرائض فانزل الله بعد ذلك الفرائض فاعطى كل ذي حق
حقه فجعلت الصدقة فيما سوى المتوفى واخرج ابو داود في ناسخه وبن ابي حا
تم من طريق عطا عن بن عباس رضي الله عنهما واذا حضر القسمة الاية قال نسختها اية الميراث

فجعل

مما ترك صح

الى سويد وعرفجة صح

مفروضا

قال هي محكمة وليست بمنسوخة صح

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî, *el-Musannef fi’l-hadîs*, I-XI, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1403.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (nşr. Şuayb Arnavut vd.), I-VIII, Müessesetü’r-Risâle, Dımaşk 1421/2001.

Aktan, Hamza, “Âkıle”, DİA, İstanbul 1989, II, 248-249.

Âl-Ahmed, Raime bint Ahmed b. Abduh, el-*Cevheru'l-manzûm fi’t-tefsîr bi’l-Merfû min Kelâmi Seyyidi’l-Mürselîn ve’l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Hanefî el-Meşhûr bi-İbn Akîle min Evveli Sûreti’r-Ra’d Hattâ Âhiri Sûreti İbrahim*, (Yüksek Lisans Tezi,2010) Melik Hâlid Üniversitesi.

Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yayınları, , İstanbul 2011, 5.bs.

Atalar, Münir, “Osmanlı Yönetiminde Ortadoğu Arap Eyaletleri (Osmanlı-Arap İlişkileri*)”, Diyanet İlmi Dergi*, XXXV, İstanbul 1999, 5-18.

Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, İstanbul 2009, 7. bs.,

Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-ârifîn, esmâü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*, I-II, Dâru İhyâi Türâsi’l-Arabî, Beyrut ty.

Barlak, Hasan, *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz* (1876-1909),(Doktora Tezi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi,2013

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (nşr. Muhammed Abdu’l-Kâdir Atâ), I-IX Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

_____, *es-Sünenü’s-sugrâ*, I-IV, Câmiatu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, Pakistan 1410/1989.

Birışık, Abdulhamit, “İbn Akîle”, *DİA,* İstanbul 1999, XIX, 304-306.

_____, *Muhammed b. Akîle ve ez-Ziyâde ve’l-ihsân fî ulûmi’l-Kurân’ı* (Yüksek Lisans Tezi 1990), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Brockelmann, Carl*, Târîhu’l-edebi’l-Arabî* (trc. Abdulhalîm en-Neccâr), I-VI, Dâru’l-Meârif, Kahire 1119.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk 1423/2002.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs*, Ahkâmü’l-Kur’ân* (nşr. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî), I-V, Dâru İhyâi Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1412/1992.

_____, *Şerhu Muhtasari’t- Tâhâvî*, I-VIII, Dâru’s-Sirâc, Medîne, 1431/2010.

Cook, Michael, “Muhammed b. Abdülvehhâb” *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 491-492.

Dârekutnî Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, I-III Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1422/2001

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdîl, *es-Sünen* (nşr. Şuayb el-Arnavût, Muhammed Kâmil Karabelli), I-VII, Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, Dımaşk 1430/2009.

Ebû Zehra, Muhammed, *el¬Cerîme ve’l-ukûbe fi’l-fıkhi’l-İslâmî*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire 1998.

ed-Der’amî, Münîre bint Âmir b. Abdillâh*, el-Cevheru'l-manzûm fi’t-tefsîr bi’l-Merfû min Kelâmi Seyyidi’l-Mürselîn ve’l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Ma’rûf bi-İbn Akîle el-Hanefî Sûretu’l-Bakara mine’l-Âye 246 ila Âhiri Sûre*, (Yüksek Lisans Tezi 2009) Melik Hâlid Üniversitesi.

el-Ahmerî, Nusret bint Sa’d b. Saîd, , *el-Cevheru'l-manzûm fi’t-tefsîr bi’l-Merfû min Kelâmi Seyyidi’l-Mürselîn ve’l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Ma’rûf bi-İbn Akîle el-Hanefî Sûretu’l-Bakara mine’l-Âye 183 ilâ Âye Rakm 203*, (Yüksek Lisans Tezi 2009) Melik Hâlid Üniversitesi.

el-Avvâ, Muhammed Selîm, *Fî usûli’n-nizâmi’l-cinâiyyi’l-İslâmî*, Nahdatu Mısr, 2006.

el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye* (nşr. Eymen Sâlih Şaban), I-XIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000.

el-Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî, *el-İnâye şerhu’l-Hidâye*, I-X, Dâru’l-Fikr, ty yy.

el-Belhî, Nizamü’d-dîn, vd., *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*,I-VI, Dâru Sâdır, yy. ty.

el-Esmerî, Meryem bint Fâiz b. Udeh el-Esmerî, *el-Cevheru'l-manzûm fi’t-tefsîr bi’l-Merfû min Kelâmi Seyyidi’l-Mürselîn ve’l-Mahkûm li-İmâm Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesûd el-Ma’rûf bi-İbn Akîle el-Hanefî Sûretu’l-Bakara mine’l-Âye 204 ilâ Âye Rakm 245*, (Yüksek Lisans Tezi 2009) Melik Hâlid Üniversitesi.

el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi`u’s-sanâ`i fî tertîbi’ş-şerâ`i*, I-VII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986.

el-Kettânî, Abdü’l-Hayy b. Abdi’l-Bekîr, *Fihrisü’l-Fehâris ve’l-esbât*, I-III, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1402/1982

el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *Fıkhu Ehli’l-Irâk ve Hadîsuhum*, Dâru’l-Basâir, Kâhire 1430/2009.

el-Meydânî, Abdülganî b. Tâlib, *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), I-IV, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, ty.

en-Nevâvî, Abdulhâlık, *Ceraimü'l-kazfi ve's-sebbü'l-alenî ve şürbü'l-hamri beyne'ş-şerîa ve’l-kânûn*, Mektebetü’l-Enclû el-Mısriyye, Kâhire [1970].

eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (nşr. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib), I-XI, Dâru’l-Vefâ, yy 1422/2001.

et-Tüveycirî, Hind b. İbrahim b. Abdillah, *el-Cevheru'l-manzûm fi’t-tefsîr bi’l-Merfû min Kelâmi Seyyidi’l-Mürselîn ve’l-Mahkûm li-Allâme Muhammed b. Ahmed b. Akîle min Evveli Sureti Âl-i İmrân ilâ Nihayetina*, (Yüksek Lisans Tezi 2007) Taybe Üniversitesi.

Fîruzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhit*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1426/2005.

Görmez, Mehmet, "Tahrîc*" DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 419-420.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ), I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990.

İbn Akîle, *el-Cevheru'l-manzûm min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn ve'l-mahkûm*, Seüleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa, nr.58,59,60,61,62.

_____, *el-Mevâhibu'l-cezîle fî merviyyâti Muhammed b. Akîle*, Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Efendi, nr.65/2.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (nşr. Esad Muhammed et-Tayyib), I-X, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Riyâd 1419.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b İbrahim b. İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1425/2004.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fikr fi Mustalahi Ehli'l-Eser* (Abdullah b. Dayfillâh er-Rahîlî), Mektebetü'l-Melik Fehd el-Vatanî, Riyâd 1422/2001.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî, *Şehu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamîd),Kâhire 1383.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-azîm*, I-VIII, Dâru Tayyibe, Beyrut 1420/1999.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed, *el-Muğnî*, I-XV, Dâru Alemi'l-Kütüb, Riyad 1417/1997.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen* (Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî), I-II, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1414.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muḳtesıd*, (nşr. Muhammed Subhî Hasen Hallâk), I-IV, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1415/1994.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nevâsihu'l-Kur'ân* (nşr. Eşref Ali el-Milbârî), I-II, el-Câmiatü'l-İslamiyye, Medine 1423/2003.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

_____, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Ayanlar*, *Tanzimat ve Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

İşler, Emrullah, "Tashîf", *DİA*, İstanbul 2011,XXXX, 128-129.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdris, *Kitâbu'l-Furûk* (nşr. Muhammed Ahmed Serrâc, Ali Cum'a), I-II, Dâru's-Selâm, Kâhire 1421/2001.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-VI, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1941.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* I-XV, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut 1376/19557

Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebî Ḥâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2003.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Cami`li-ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Mekke (Tarih/Osmanlı Dönemi)", *DİA,* İstanbul 2003, XXVIII, 563- 572.

Mahmesânî, Subhî, *en-Nazariyyetü'l-âmme li-mûcebât ve'l-ukûd fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, 3.bs.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, I-IV, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Mirdâd, Şeyh Abdullâh Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşri'n-Nevr ve'z-Zehr fî Terâcimi Efâdili Mekke mine'l-karni'l-âşir ile'l-karni'r-râbi' aşer*, Âlemi'l-Ma'rife, Cidde 1406/1986.

Murâdî, Muhammed Halîl b Alî el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karni's-sânî aşer*, I-IV, el-Matbâatu'l-Mîriyye el-Âmire, Bulak 1301,

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî*, el-Câmi'u's-sahîh*, I-II, Dâru Taybe, Riyad 1426.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen* (nşr. Abdulfettâh Ebû Ğudde), I-IX, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Halep 1406/1986.

Özgül, Ömer, *İbn Akîle'nin 'Ikdu'l-Cevâhir Fî Selâsili'l-Ekâbir Adlı Eseri (Edisyon Kritik-Tahlil)* (Yüksek Lisans Tezi 2005) Dokuz Eylül Üniversitesi.

Özşenel, Mehmet, "Sindî, Muhammed b. Abdülhâdî" *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 245.

Ragıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Ḳur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1430/2009.

Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-XXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981.

Serahsî, Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.

Suyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Şuayb el-Arnavût), Müessesetü'r-Risâle -Nâşirûn, Beyrut 1429/2008.

Şenel, Abdülkadir, "İbn Merdûye", *DİA*, İstanbul 2001, XX, 184-185.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*, I-IV, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1403.

_____, *el-Asl*, I-XII, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1433/2012.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc* (nşr. Muhammed Halil Aytani), I-IV, Daru'l-Marife, Beyrut 1418/1997.

Taberânî, Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1415/1995

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u'l kebîr* (nşr. Beşîr Avvâd Fuâd), I-VI, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.

Ûdeh, Abdulkâdir, *et-Teşrîu'l-cinâiyyi'l-İslâmî*, I-II, Daru'l-Kâtibi'l-Arabî, Beyrut ty,

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, ty. yy.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletüh*, I-X, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1406/1986.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Ḳur'ân* (nşr. Fevvâz Ahmed Zemralî), I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1415/1995.